

๒๓/๐๙๒

๔ ๑๙๙๓

๙.๓

การพัฒนารูปแบบของเกษตรแบบผสมผสาน : กรณีศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดและงาน
ของมหาอัย สุนทรชัย เกษตรกรตัวอย่างแห่งจังหวัดสุรินทร์

ปริญาพนธ์

ของ

พนมาศ พระทอง

๒๖ ก.ย. ๒๕๓๖

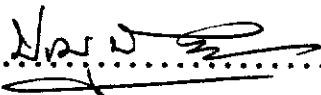
เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่
มีนาคม ๒๕๓๖

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

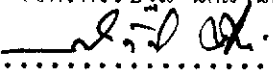
185241

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควร
รับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่ ของ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม

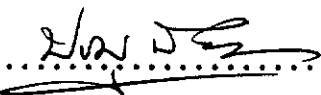
..... ประธาน

(รศ.ดร.ประม นิคมานนท์)

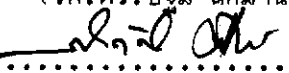
..... กรรมการ

(ดร.สวัสดี ตีชัน)

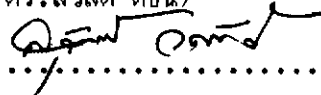
คณะกรรมการสอบ

..... ประธาน

(รศ.ดร.ประม นิคมานนท์)

..... กรรมการ

(ดร.สวัสดี ตีชัน)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(รศ.สวัสด์ วัฒนวงศ์)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ศ.ดร.สมพร บัวทอง)

วันที่ ..จ.. เดือน ..สิงหาคม.. พ.ศ. 2536

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้ด้วยคำแนะนำและความช่วยเหลืออย่างยิ่งจาก
รองศาสตราจารย์ ดร.ปฐม นิคมานนท์ ดร.สวัสดิ์ ตีชื่น ซึ่งเป็นประธานและกรรมการ
ควบคุมปริญญานิพนธ์ และรองศาสตราจารย์สุวัฒน์ วัฒนวงศ์ เป็นกรรมการสอบปากเปล่า
ที่ได้ให้ข้อเสนอแนะ แนวคิด และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องในการทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัย
ขอกราบขอขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอพระคุณมหาอยู่ สุนทรธัย และครอบครัว และผู้ให้ข้อมูลทุกท่าน ที่ได้
กรุณาสละเวลาให้คำสัมภาษณ์ ให้คำแนะนำในการทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้รับความช่วยเหลืออย่างยิ่ง จากเพื่อน ๆ นิสิต วิชาเอก
การศึกษาผู้ใหญ่หลาย ๆ รุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณวารีรัตน์ เกิดผล ได้ให้ความช่วยเหลือ
มาตลอด ผู้วิจัยขอขอบคุณไว้ ณ โอกาสนี้

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ จะสำเร็จลงไม่ได้เลย ถ้าขาดคุณพ่อแก้ว คุณแม่ทวิ พระทอง
ตลอดจนพี่ ๆ และหลาน ที่ให้ความช่วยเหลือเสมอมา ผู้วิจัยขอขอบคุณมาไว้ ณ โอกาสนี้
และผู้ที่จะลืมไม่ได้คือคุณพิทักษ์ กะภูทิน ผู้ที่คอยให้กำลังใจเสมอมา

พนมาศ พระทอง

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	8
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	8
ขอบเขตด้านเนื้อหาของการศึกษาค้นคว้า	9
นิยามศัพท์เฉพาะ	10
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	11
การวิเคราะห์ข้อมูล	14
การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล	14
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	16
ความเป็นมาของการเกษตรแบบผสมผสาน	16
ความหมายและแนวตามความคิดของเกษตรแบบผสมผสาน	20
รูปแบบเกษตรแบบผสมผสาน	24
ข้อดีของการทำการเกษตรแบบผสมผสาน	27
จุดอ่อนของการทำการเกษตรแบบผสมผสาน	29
3 ประวัติและแนวทางในการดำเนินชีวิต	31
ประวัติชีวิต	32
อาชีพและการพัฒนาตนเอง	39
ชีวิตครอบครัวกับการเกษตร	56
แนวทางในการดำเนินชีวิตเกษตรกร	63

4	การทำเกษตรแบบผสมผสานของมหาอู่ สุนทรชัย	67
	ความหมายและแนวคิด	67
	การทำเกษตรแบบผสมผสานโดยใช้ระบบธุรกิจ	68
	เงื่อนไขการทำเกษตรแบบผสมผสาน	70
	การผสมผสานของแต่ละกิจกรรม	80
	การแบ่งงานในบ้าน	83
	ปัญหาและอุปสรรค	84
	ข้อเสนอแนะของมหาอู่ สุนทรชัย ในการทำเกษตรแบบผสมผสาน ..	85
5	การเผยแพร่ความรู้ของมหาอู่ สุนทรชัย	90
	จุดเริ่มต้น : การได้รับการสนับสนุนจากองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท และหน่วยราชการ	90
	การบรรยายนอกสถานที่	97
	ไร่นาของมหาอู่กลายเป็นแหล่งดูงาน	98
	ความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่ที่พาชาวบ้านมาดูงานที่ไร่นามหาอู่	101
	เนื้อหาสาระและเทคนิควิธีที่บรรยายให้ชาวบ้านฟัง	106
	การรับบุคคลภายนอกเข้าฝึกงาน	110
	ชมรมเกษตรแบบผสมผสานจังหวัดสุรินทร์	126
6	สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	134
	ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	134
	วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	135
	การวิเคราะห์ข้อมูล	136

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า	137
อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า	143
ข้อเสนอแนะ	146
 บรรณานุกรม	 148
 ประวัติของผู้วิจัย	 153

บัญชีตาราง

ตาราง

หน้า

- 1 จำนวนกลุ่มและจำนวนผู้มาเยี่ยมชมร้านค้าของมหาอู่ สุนทรชัย 99

ดัชนีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 มหาอยู่ สุนทรชัย	32
2 มหาอยู่ และคุณสุมาลี สุนทรชัย	56
3 แผนผังการผลิตโดยใช้ระบบธุรกิจ	68
4 ทางสำหรับขนส่งผลผลิต	71
5 การปลูกลูกไม้หลังจากขุดคลองสลับลานใหม่ ๆ	71
6 คลองสลับลาน	72
7 แผนผังไร่นาผสมผสานของมหาอยู่ สุนทรชัย ในเนื้อที่ 44 ไร่	73
8 แผนผังการวางแผนด้านการผลิต	75
9 แผนผังการหมุนเวียนใช้ทรัพยากรจากนาข้าว เบ็ด และปลา	81
10 แผนผังการหมุนเวียนใช้ทรัพยากรสัตว์บก ต้นไม้ และปลา	81
11 แผนผังการหมุนเวียนใช้ทรัพยากรจากการทำนา การปลูกลูกกล้วย และการเพาะเห็ด	82
12 ภาพฟางข้าวเริ่มย่อยสลาย	82
13 ตารางปฏิบัติงานในรอบปีของมหาอยู่ และครอบครัว	84
14 การบรรยายที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	98
15 มหาอยู่และบรรยายให้ผู้มาดูงานที่ไร่นาฟาง	108
16 ข่อเพาะพันธุ์ปลาที่บ้านผู้ใหญ่นาย สร้อยสระกลาง	121
17 ไร่นาผสมผสานของผู้ใหญ่นาย สร้อยสระกลาง	121
18 นายสุนา สดศิริ และภรรยา	123
19 ไร่นาของนายสุนา สดศิริ	124

บทนำ

ภูมิหลัง

ประเทศไทยมีพื้นฐานเป็นสังคมเกษตร ประชากรประมาณร้อยละ 80 อาศัยอยู่ในชนบท และส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ได้แก่ การทำนา ทำสวน ทำไร่ และทำการเกษตรประเภทต่าง ๆ (ปฐม นิคมานนท์. 2528 : 49) โดยทั่วไปเกษตรกรมีฐานะยากจน มีระดับการศึกษาต่ำ ขาดความรู้พื้นฐานในการดำรงชีวิต และขาดความรู้ในการประกอบอาชีพ ซึ่งได้แก่ ขาดความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ไม่รู้วิธีที่จะปรับปรุงเพื่อการเพิ่มผลผลิต ไม่มีความรู้เรื่องการป้องกันตนเองจากโรคภัยไข้เจ็บ และป้องกันโรคระบาดของพืชและสัตว์เลี้ยง (โมนิต ปันเปียมรัฐ. 2526 : 13) แม้ว่าจะได้รับการบริการต่าง ๆ จากรัฐ แต่ก็ได้รับคุณภาพที่ต่ำกว่าคนในเมืองแทบทุกด้าน กระทั่งสินค้าส่วนมากก็ต้องซื้อในราคาที่แพงกว่า (เย็นใจ เลาหวณิช. 2529 : 2)

รัฐบาลทุกยุคทุกสมัย ต่างให้ความสำคัญต่อการพัฒนาชนบท และการแก้ปัญหาด้านการเกษตรตลอดมา แต่ผลการกระทำก็ยังห่างไกลจากเป้าหมายที่ต้องการ และยังถือว่าปัญหาการพัฒนาชนบท และการแก้ปัญหาคความยากจนของประชาชนส่วนใหญ่ยังเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดในยุคปัจจุบัน

การพัฒนาชนบทไทย เริ่มเด่นชัดเมื่อรัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ในช่วงของแผนพัฒนา ฉบับที่ 1-5 คือ ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ถึง พ.ศ. 2529 นั้น เป็นการพัฒนาโครงสร้างเศรษฐกิจพื้นฐาน และมุ่งเน้นความมั่นคงภายในเป็นประการสำคัญ พอมานในแผนพัฒนา ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 - 2534) ก็ได้มุ่งเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจไทย จากภาคเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรมมากขึ้น (โอวาท สุธนารักษ์. 2529 : 7)

แม้ว่ารัฐบาลจะส่งเสริมอุตสาหกรรมมากขึ้น แต่อาชีพเกษตรก็ยังคงเป็นอาชีพหลักของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศอยู่ การพัฒนาจึงเน้นที่การเพิ่มผลผลิตด้านการเกษตรเป็นประการสำคัญ ในการดำเนินการจึงมุ่งสร้างปัจจัยพื้นฐานต่าง ๆ เป็นต้นว่า การสร้างเขื่อนเพื่อชลประทาน สร้างทางหลวงเพื่อการขนส่ง ขยายบริการด้านไฟฟ้า สร้างศูนย์ทดลอง และค้นคว้าทางด้านเกษตร (ปฐม นิคมานนท์. 2528 : 65) มีการนำระบบเกษตรกรรมสมัยใหม่มาใช้โดยส่งเสริมการผลิตเพื่อขาย เน้นการผลิตพืชหรือสัตว์เฉพาะอย่างมากขึ้น (เดชา ศิริภัทร. 2530 : 20) และสนับสนุนให้เกษตรกรใช้พันธุ์พืชที่ดี ใช้ปุ๋ยเคมี ใช้ยาปราบศัตรูพืช ตลอดจนใช้เครื่องมือเครื่องจักรกลทันสมัยในการผลิตซึ่งเป็นการพัฒนาประสิทธิภาพทางการผลิตโดยใช้การลงทุนสูง (ธวัช มกรานงค์. 2531 : 122)

ระบบเศรษฐกิจไทยโดยทั่วไป ได้มีการเปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อกินเพื่อยู่แต่เดิม มาเป็นการผลิตเพื่อขาย โดยมุ่งผลิตสินค้าเกษตรเศรษฐกิจเฉพาะบางอย่างมากขึ้น มีการใช้สารเคมี และใช้ระบบการผลิตสมัยใหม่มากขึ้น การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตนี้เอง ที่มีผลไปทำลายสิ่งมีชีวิตตามธรรมชาติ เช่น ไล่เดือน จุลชีพในดิน ปลาในนาข้าว นอกจากนั้นยังทำให้ดินเสื่อมคุณภาพอีกด้วย ส่งผลให้แนวทางการดำเนินชีวิตของเกษตรกรในชนบทเปลี่ยนไป เนื่องจากอาหารธรรมชาติมีน้อยลง เกษตรกรจึงต้องพึ่งปัจจัยภายนอกเพื่อใช้ในการดำรงชีวิต และจากสภาพดินที่เสื่อมส่งผลให้มีการทำลายป่าเพื่อขยายที่ทำกิน ป่าจึงถูกทำลายจนถึงจุดอันตรายดังในปัจจุบัน (ประเวศ วะสี. 2531 : 12)

จากการนำสารเคมีมาใช้ในกระบวนการผลิต ทำให้ปริมาณของผลผลิตขยายตัวเร็วกว่าปกติ จึงมีผลผลิตออกมาสู่ตลาดพร้อมกันเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ความต้องการของตลาดมีจำกัด และมีการกีดกันทางการค้าด้วยวิธีการต่าง ๆ ทำให้ราคาผลผลิตตกต่ำ ขณะเดียวกันต้นทุนการผลิตก็ยิ่งสูงขึ้น (เจริญ จันทลักษณ์. 2529 : 3) การถูกเอารัดเอาเปรียบจากการขาย และการแลกเปลี่ยนนี้เอง เป็นตัวแปรทำให้เกษตรกรเป็นหนี้สินมาตลอด (ถาวร ปิสิวโจ. 2529 : 50 ; ทวี ชันทอง และเปลว วงศ์สงวน. 2529 : 23)

การศึกษาในหลายหมู่บ้าน พบว่า ประชาชนเป็นหนี้เฉลี่ยหมู่บ้านละ 2 ล้านบาท (สุรเชษฐ์ เวชชนิทก์. 2529 : 2) สภาพเศรษฐกิจที่ขาดสมดุลดังกล่าว ทำให้เกษตรกรจำนวนมาก ต้องขายทรัพย์สินเพื่อปลดปล่อยภาระหนี้สินของตนจึงมีคนยากจนไร้ที่ดิน คนอพยพ คนขายแรงงาน และคนขายตัวมีปริมาณมากขึ้นทุกปี (ทวีเกียรติ ประเสริฐเจริญสุข. 2531 : 27) จะเห็นได้ว่าปัญหาสำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในชนบทสืบเนื่องมาจากการขาดสมดุลของเศรษฐกิจกับชีวิต และการขาดการพึ่งตนเอง (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์. 2530 : 37 ; วิวัฒน์ชัย อรรถการ. 2529 : 58)

จากปัญหาดังกล่าวจึงได้มีการแสวงหาทางออกต่าง ๆ ทั้งในส่วนที่เป็นการริเริ่มของรัฐ และของเอกชน เกิดแนวความคิดการพึ่งตนเอง หันกลับไปทำให้ออกินพอใช้ก่อนที่เหลือนำไปขาย ซึ่งเป็นการสร้างทางเลือกใหม่ในการพัฒนาชนบท และการศึกษาอกระบบโรงเรียน ที่มีลักษณะโดดเด่นในระดับจุลภาค เป็นแนวคิดด้านเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งมีเกษตรกรที่เป็นผู้นำด้านความคิด และได้นำพาชาวบ้านดำเนินกิจการ มีการกำหนดกิจกรรมไปในทางที่จะพึ่งตนเอง และลดการถูกเอารัดเอาเปรียบ (เอนก นาเกษน. 2531 : 15) โดยการค่อย ๆ ถอนตัวออกจากการเกี่ยวข้องกับการตลาด ที่อยู่นอกเหนืออำนาจการควบคุมของเกษตรกร เน้นการผลิตให้เพียงพอสำหรับการบริโภคในครอบครัวก่อนที่จะเหลือไปขาย เน้นการใช้แรงงานในครอบครัว และหลีกเลี่ยงการลงทุนที่เป็นตัวเงิน (สุรเชษฐ์ เวชชนิทก์. 2529 : 3)

จากแนวทางดังกล่าว เกษตรแบบผสมผสาน จึงได้รับการยอมรับในปัจจุบันว่าเป็นแนวปฏิบัติ ที่สามารถสร้างทางรอดสำหรับเกษตรกรไทยได้ และยังเป็นรูปแบบการจัดการไร่นาที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดระบบหนึ่ง (สุวัฒน์ รวยอารีย์. 2532 : 32)

การเกษตรแบบผสมผสาน คือการจัดกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรมากกว่าหนึ่งอย่างในพื้นที่เดียวกัน โดยกิจกรรมเหล่านี้ต้องเกื้อกูลประโยชน์ต่อกัน อาศัยหลักของการอยู่ร่วมกันระหว่างพืช สัตว์ และสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศน์ (ณรงค์ หุตานวัตร และคนอื่น ๆ. 2530 : 5 ; วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2530 : 40) วิธีการดังกล่าวจะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมากทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น จากกิจกรรมที่ก่อให้เกิดปุ๋ยไม่ว่าจาก

พืชหรือสัตว์ จะทำให้ต้นทุนการผลิตลดลง ลดการใช้สารเคมี และยังรักษาสภาพทางนิเวศวิทยา นอกจากนั้นการผลิตพืชหรือสัตว์หลาย ๆ อย่าง ยังลดอัตราการเสี่ยงด้านราคาที่มีแนวโน้มตกต่ำ และยังช่วยป้องกันการว่างงาน เนื่องจากมีงานทำหลายอย่างในโอกาสต่าง ๆ กัน ที่สำคัญทำให้สามารถแก้ปัญหาด้านโภชนาการได้ เนื่องจากมีแบบแผนการผลิตสนองต่อการบริโภคก่อนเป็นหลัก (วิทยุรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2530 : 111 - 113 ; อรรถ คำหาญ. 2529 : 14)

ต้นแบบด้านเกษตรแบบผสมผสานในปัจจุบัน ส่วนมากจึงมาจากประสบการณ์ของเกษตรกรที่กระจายอยู่ทั่วประเทศ ซึ่งมีรูปแบบการจัดไร่นาแตกต่างกันไป ตามสภาพเศรษฐกิจและระดับทรัพยากร (อนันตการ. 2529 : 28) วิทยาการทางด้านการเกษตรแบบผสมผสานเพิ่งได้รับการสนใจอย่างจริงจังจากวงการเกษตร และการพัฒนาชนบทในช่วงปี พ.ศ. 2527 ทั้งจากหน่วยงานของรัฐบาล และหน่วยงานเอกชน เป็นต้นว่า สถาบันวิจัยระบบการทำฟาร์ม กรมวิชาการเกษตร และสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม

ในส่วนของการพัฒนาในภาคเอกชนนั้น ได้ศึกษาระบบเกษตรแบบผสมผสานจากประสบการณ์ตรงของเกษตรกรที่อยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ (เดชา ศิริภัทร. 2530 : 25) ตัวอย่างเกษตรกรผู้ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรแบบผสมผสาน หรือไร่นาสวนผสมที่เป็นที่ยอมรับในวงการนักพัฒนา และวงการศึกษานอกระบบโรงเรียน ทั้งในและต่างประเทศ ซึ่งปัจจุบันมีหลายท่าน แต่ที่เป็นที่ยอมรับค่อนข้างโดดเด่น ได้แก่

1. ลุงชาลี มาระแสง แห่งบ้านกุดช้อย อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอุบลราชธานี อายุ 56 ปี ได้ใช้ความอดสาหะในการพัฒนาที่ดินจำนวน 64 ไร่ ด้วยแรงกายของตนเอง เป็นไร่นาสวนผสมแบบธรรมชาติ จนพื้นที่ที่เคยแห้งแล้ง ขาดน้ำในฤดูร้อน ให้กลายเป็นบ่อเลี้ยงปลา นาข้าว และสวนผลไม้ได้ โดยไม่ใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงในไร่นาแต่อย่างใด (วิทยา ว่องกล. 2532 : 21 - 52)

2. ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม ผู้ใหญ่บ้านห้วยหิน อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา อาชีพเดิมทำไร่มันสำปะหลังในพื้นที่กว่า 200 ไร่ ในระยะเวลา 20 ปี ต่อมาแทนที่จะทำให้ฐานะดีขึ้น แต่กลับทำให้ผู้ใหญ่วิบูลย์มีหนี้สินมากกว่าสามแสนบาท จึงตัดสินใจ

ชายที่ดินบางส่วนเพื่อชำระหนี้ เหลือที่ดินเพียง 9 ไร่ จึงได้หันมาปลูกพืชผักผลไม้ และ ปลูกสมุนไพรกว่า 400 ชนิด ไว้ใช้ในครอบครัวส่งผลให้รายจ่ายน้อยลง ปลูกภาระหนี้สิน ได้หมดสิ้น กลับมีฐานะและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นอย่างมาก (คมสัน หุตะแพทย์. 2530 :

7 - 84)

3. พ่อจารย์ทองดี หรือนายทองดี นันทะ แห่งอำเภอแวงน้อย จังหวัดขอนแก่น ผู้นำด้านเกษตรแบบ "เอ็ดอยู่-เอ็ดกิน" พ่อจารย์ทองดี และครอบครัวร่วมกันทำการเกษตร ในพื้นที่ 6 ไร่ โดยไม่เน้นการผลิตเพื่อขาย แต่ทำเพื่อกินเพื่ออยู่เป็นเป้าหมายแรก ทำด้วย มือตนเองและครอบครัว ปลูกพืชที่ใช้ในชีวิตประจำวัน วันละ 2-3 ต้น โดยไม่ใช้สารเคมี ปลูกสมุนไพรไว้กินเอง เลี้ยงสัตว์ที่ช่วยเหลือตนเองได้จึงไม่ต้องลงทุนสูง เพราะสัตว์ เหล่านั้นสามารถหากินผัก หญ้า หรือเศษอาหารเองได้ และดำเนินชีวิตภายใต้พื้นฐานของ ความรู้จักพอ ดังนั้นหลังจากการหันกลับมาทำการเกษตรแบบ "เพื่อกิน เพื่ออยู่" ได้ 5 ปี สภาพครอบครัวของพ่อจารย์ทองดีก็พ้นจากความยากลำบาก และปลูกภาระด้านหนี้สินได้ สำเร็จ (วิทยา ว่องกุล. 2532 : 52 - 84)

นอกจากเกษตรกรทั้ง 3 รายดังกล่าว ยังมีคนอื่น ๆ อีกจำนวนมาก ที่ได้พัฒนา ตนเองด้วย วิธีการเกษตรแบบผสมผสาน จนได้รับความสำเร็จ และเป็นที่ยอมรับในวงการ พัฒนาในปัจจุบัน

เกษตรกรอีกผู้หนึ่งที่เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง และเป็นตัวอย่างของการพัฒนา ตนเองที่ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี คือ มหาอยู่ สุนทรชัย หรือ นายอยู่ สุนทรชัย แห่งบ้านตระแบก อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เป็นเกษตรกรที่ได้ชื่อว่าเป็นต้นแบบการ ทำเกษตรแบบผสมผสานที่เป็นที่รู้จัก และยอมรับอย่างกว้างขวางจากหน่วยงานของรัฐบาล และภาคเอกชน เช่น ได้รับการยอมรับจากสำนักงานการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สภาวิจัยแห่งชาติ สถาบันวิจัยและพัฒนา และสถาบันการศึกษาต่าง ๆ โดยได้รับเชิญให้ ไปเป็นวิทยากรร่วม ในการเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการใช้เกษตรแบบผสมผสานในการพัฒนา ประเทศ และมีผู้ไปศึกษาดูงานที่ไร่นาของมหาอยู่ตลอดเวลา ทั้งจากภายในและต่าง ประเทศ

ในด้านเกียรติประวัติ และการยอมรับนั้น มหาอยู่ได้รับรางวัลมากมาย เช่น ในปี พ.ศ. 2531 ได้รับการสดุดีเกียรติคุณ เป็นผู้นำด้านอาชีพก้าวหน้าจากกระทรวงมหาดไทย และได้รับเหรียญสดุดีเกียรติคุณในฐานะเป็นวิทยากรเกษตรตัวอย่างจากองค์การเกษตร และอาหารแห่งสหประชาชาติ (F.A.O.) เมื่อปี พ.ศ. 2532 ได้รับปริญญากิตติมศักดิ์ วิทยาศาสตร์บัณฑิต (เทคโนโลยี-การเกษตร) จากสหวิทยาลัยอีสานใต้-สุรินทร์ และได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม สาขามนุษยศาสตร์ (การพัฒนาสังคม) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และในปี พ.ศ. 2534 ได้รับการยกย่องให้เป็นผู้นำชุมชนตัวอย่างด้านสิ่งแวดล้อม เนื่องในโอกาสวันสิ่งแวดล้อม จากคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ

เกษตรแบบผสมผสานที่มหาอยู่ได้ปฏิบัติ เป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับการเกษตร เช่น การมุ่งเน้นผลิตเพื่อให้ “มีกินมีใช้ เหลือจึงขาย” โดยยึดหลักผสมผสาน ระหว่างการปลูกพืชกับการเลี้ยงสัตว์ให้สัมพันธ์กันในพื้นที่เดียวกัน ผลานสิ่งที่เหลือใช้จากพืช และสัตว์อย่างต่อเนื่องครบวงจร จึงส่งผลดีต่อระบบนิเวศวิทยาท้องถิ่น (เอนก นาคะบุตร. 2530 : 26)

จากการเลือกดำเนินชีวิต โดยอาศัยหลักการทางพระพุทธศาสนา และใช้วิธีการแก้ปัญหาที่แตกต่างจากเกษตรกรในชนบทโดยทั่วไป รวมทั้งยึดหลักความไม่ประมาท มัชฌิมา นุมาณะตั้งใจจริง ใฝ่รู้ มีการจดบันทึกในสิ่งที่พบเห็นอย่างเป็นระบบ ทำให้แผนการทำงาน และการดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีเหตุผล และได้ผลดี

เมื่อพิจารณาตามหลักการของการศึกษานอกระบบโรงเรียน จะเห็นได้ว่ามหาอยู่ สุนทรชัย เป็นตัวอย่างของเกษตรกรที่มีลักษณะคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น และมีการศึกษาอย่างต่อเนื่องตามแนวปรัชญาการศึกษาตลอดชีวิต

จากแนวปฏิบัติดังกล่าวมหาอยู่ได้ร่วมกับผู้ที่มีความสนใจ และมีอุดมการณ์อย่างเดียวกัน เช่น ครูแก้ว วงศ์บุญ คุณนิยม จิตระดิษฐ์ และเกษตรกรอื่น ๆ ได้ร่วมกันตั้ง ชมรมการเกษตรแบบผสมผสานขึ้น เพื่อศึกษาทดลองแนวทางการเกษตรที่เหมาะสมกับ สภาพท้องถิ่น เป็นแหล่งฝึกอบรม และเผยแพร่การเกษตร โดยอาศัยหลักนิเวศวิทยาและ

เทคโนโลยีที่เหมาะสม เป็นเรื่องที่ชาวบ้านสอนชาวบ้านซึ่ง นายแพทย์ประเวศ วะสี (2530 : 27) ได้กล่าวว่าเป็น "มหาวิทยาลัยชาวบ้าน โดยรัฐไม่ต้องไปลงทุน หรือทำอะไรให้เหนื่อยแรงเลย"

ในแง่ของการศึกษานอกระบบโรงเรียน กรณีของมหาอยู่ สุนทรชัย มีลักษณะเด่นชัด 2 ประการคือ

1. เป็นตัวอย่างของการศึกษาค้นคว้าและทดลองด้วยตนเอง แล้วนำความรู้ที่ค้นพบไปใช้ในการพัฒนาอาชีพ และความเป็นอยู่ เป็นการประสมประสานการเรียนรู้ และการพัฒนาเข้าด้วยกัน และมีความต่อเนื่องสอดคล้องกับแนวปรัชญาการศึกษาตลอดชีวิต อย่างแท้จริง

2. เป็นตัวอย่างของการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่ริเริ่มโดยประชาชนเอง เมื่อตนเองได้ทดลองและประสบความสำเร็จแล้ว ได้นำประสบการณ์ตรงเหล่านั้นไปเผยแพร่ต่อยังเกษตรกรและผู้สนใจกลุ่มอื่น ๆ โดยใช้สถานที่ของตนเป็นแหล่งศึกษาดูงาน แหล่งฝึกงาน รวมทั้งการรับเชิญไปเป็นวิทยากรให้ความรู้ในสถานที่ต่าง ๆ การเดินทางไปให้การแนะนำ และการให้คำปรึกษาแก่เกษตรกร กลุ่มเกษตรกรและสถาบันต่าง ๆ ที่สนใจ

จากลักษณะ 2 ประการข้างต้น กรณีของมหาอยู่ สุนทรชัย จึงให้ตัวอย่างของกระบวนการการศึกษานอกระบบโรงเรียน ทั้งในแง่ผู้สนใจใฝ่หาความรู้ด้วยตนเอง (self-learner) และวิทยากรท้องถิ่น (local resource person) ซึ่งทั้งสองลักษณะนี้ นับว่ามีคุณค่าแก่การหยิบยกขึ้นมาศึกษาเป็นกรณีตัวอย่างกรณีหนึ่ง ที่แสดงถึงรูปแบบของการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่อยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง มีความสมบูรณ์ครบวงจรในตัว สามารถนำไปปรับใช้กับครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนชนบทของไทย และที่สำคัญยิ่งคือ เป็นระบบการค้นหาคำรู้ การถ่ายทอดความรู้ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน (indigenous learning system) ซึ่งเป็นเป้าหมายที่สำคัญยิ่งต่อการพัฒนาการศึกษานอกระบบโรงเรียนในแต่ละท้องถิ่น

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาครั้งนี้ เป็นกรณีศึกษาประวัติชีวิต แนวความคิดและผลงานของมหาอู่ สุนทรชัย โดยเน้นการพัฒนาในการปฏิบัติ และเผยแพร่แนวความคิดเรื่องเกษตรแบบผสมผสาน ที่ถือว่าเป็นรูปแบบการพัฒนาชนบทที่ชัดเจนรูปแบบหนึ่ง ที่พัฒนาขึ้นมาโดยเกษตรกร เผยแพร่โดยเกษตรกร และมุ่งแก้ปัญหาเกษตรกรโดยตรง ความมุ่งหมายเฉพาะในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มี 4 ประการ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาประวัติชีวิต การพัฒนาแนวความคิดและด้านการปฏิบัติ ในเรื่องเกษตรแบบผสมผสาน ที่ดำเนินการศึกษาค้นคว้าทดลอง และค้นพบด้วยตนเองของ มหาอู่ สุนทรชัย กระบวนการดังกล่าวถือว่าเป็นการศึกษานอกระบบโรงเรียนรูปแบบหนึ่งที่มีความสอดคล้องกับแนวคิดของการศึกษาตลอดชีวิต (lifelong education) อย่างแท้จริง
2. เพื่อศึกษาแนวความคิดและการดำเนินงานของมหาอู่ สุนทรชัย ในเรื่องของการพัฒนาชนบท โดยใช้หลักการของการเกษตรแบบผสมผสาน เป็นแกนนำในการพัฒนาด้านอาชีพของเกษตรกรรายย่อยในชนบท
3. เพื่อศึกษากิจกรรมและวิธีการเผยแพร่ความรู้ของมหาอู่ สุนทรชัย ไปยังประชาชน ชุมชน องค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการให้การศึกษานอกระบบโรงเรียนอย่างหนึ่ง ที่ดำเนินการโดยประชาชน หรือวิทยากรท้องถิ่น
4. เพื่อศึกษาทักษะของมหาอู่ สุนทรชัย เกี่ยวกับแนวทางการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริงของการพัฒนาชนบท

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ให้คุณค่าแก่การศึกษานอกโรงเรียน การพัฒนาชนบทและการวิจัย หลายประการดังนี้

1. ให้แนวความคิด และตัวอย่างในภาคปฏิบัติของงานการศึกษาออกโรงเรียน ที่มีความเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ในตัว ได้แก่ รูปแบบของการศึกษด้วยตนเอง และการเผยแพร่ความรู้ไปยังประชาชนและชุมชน ซึ่งเป็นการริเริ่มและดำเนินการโดยเอกชน ก่อให้เกิดกระบวนการตลอดชีวิตอย่างแท้จริง มีการประสมประสานเรื่องการเรียนรู้ การพัฒนาอาชีพ แนวทางการดำเนินชีวิต และการเผยแพร่ความรู้เข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน จัดว่าเป็นรูปแบบของการศึกษานอกระบบโรงเรียน ที่สอดคล้องกับสภาพการดำรงชีวิตจริงในชุมชนชนบท

2. งานวิจัยครั้งนี้เป็นการสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของท้องถิ่น นำตัวอย่างที่ดีงามในชุมชนมาศึกษา และหาแนวทางพัฒนาให้ดีขึ้น นำสิ่งที่ดีงามที่เกิดขึ้นในชุมชนมาเน้นย้ำ เพื่อให้ปรากฏขึ้นมาจนกลายเป็นองค์ความรู้ (knowledge) ที่ชัดเจนสามารถนำไปใช้อ้างอิงทางวิชาการ และอ้างอิงเป็นต้นแบบของการพัฒนาคุณภาพชีวิต สำหรับเกษตรกรรายย่อยในชนบทต่อไป

ขอบเขตด้านเนื้อหาของการศึกษาครั้งนี้

เนื้อหาสำหรับการศึกษาครั้งนี้จะแบ่งเป็น 4 ส่วน ตามความมุ่งหมายของการวิจัย ซึ่งมีดังนี้

1. ประวัติส่วนตัวและประวัติการศึกษา ครอบคลุมเนื้อหาดังต่อไปนี้
 - 1) ประวัติชีวิตโดยทั่วไป
 - 2) การศึกษาขั้นต้น
 - 3) การศึกษาในสมณเพศ
 - 4) การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง
 - 5) หลักการและแนวทางการดำเนินชีวิต

2. แนวความคิดและการดำเนินงานเกษตรแบบผสมผสาน

- 1) แนวความคิด และหลักการสำคัญของเกษตรแบบผสมผสาน
- 2) วิธีดำเนินงานเกษตรแบบผสมผสาน
- 3) ปัญหาและอุปสรรคของการดำเนินงาน
- 4) ข้อเสนอแนะทั่วไปของการทำเกษตรแบบผสมผสาน และการใช้เกษตร

แบบผสมผสานในการพัฒนาชนบท

3. การเผยแพร่ความรู้ด้านการเกษตรแบบผสมผสาน

- 1) รูปแบบกิจกรรมการเผยแพร่ความรู้ ได้แก่ การได้รับเชิญไปบรรยายตามสถานที่ต่าง ๆ การนำชมสถานที่แก่ผู้มาเยี่ยมชม และดูงาน การเผยแพร่ในรูปแบบเอกสารและสื่อต่าง ๆ และการรับบุคคลภายนอกเข้าฝึกงาน
- 2) การเผยแพร่ความรู้ในรูปแบบของชมรม หรือกลุ่ม
- 3) ความร่วมมือขององค์กรภาคเอกชน และหน่วยงานของรัฐในการเผยแพร่ความรู้โรงเรียน

4. แนวความคิดและข้อเสนอแนะของมหาอู่ สุนทรธัช ต่องานการศึกษาในระบบโรงเรียน

- 1) ทิศนะต่อการพัฒนาชนบททั่วไป
- 2) ทิศนะต่องานการศึกษาออกโรงเรียน

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. การพัฒนาชนบท หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมในชนบท โดยให้ความรู้ของคนในชุมชนที่มีอยู่แล้วรวมกับความรู้ที่จะได้รับใหม่ เพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาตนเองและสังคมโดยการทำให้ประชาชนอยู่ดีกินดี มีปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นในการดำรงชีวิต คือ มีความเป็นอยู่สุขสบายพอควร ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินมีสิทธิและเสรีภาพ มีความเสมอภาคและความยุติธรรมในสังคม

2. การศึกษานอกโรงเรียน หมายถึง การศึกษาที่จัดขึ้นนอกเหนือไปจากการศึกษาในระบบโรงเรียน ไม่ว่าการศึกษานั้นจะจัดขึ้นเป็นกิจกรรมการศึกษาโดยเฉพาะหรือเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมอื่น เพื่อมุ่งสนองความต้องการของประชาชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยฝึกให้เป็นคนรู้จักตนเอง รู้จักสังคม คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต กระตือรือร้น และสามารถแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ อยู่เสมอ รวมทั้งให้รู้ช่องทางที่จะนำความรู้ และทักษะไปใช้ในการดำเนินชีวิต ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง และต่อสังคม ตลอดจนการแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน และการเผยแพร่ความรู้ไปสู่ผู้อื่นและชุมชนอื่นต่อไป

3. การศึกษาตลอดชีวิต หมายถึง การหลอมรวมประสบการณ์ทางการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน การศึกษาที่ไม่เป็นทางการ ประสบการณ์ที่ได้จากการทำงาน การพักผ่อน การใช้เวลารว่าง และกิจกรรมทุกอย่างในชีวิตซึ่งเป็นการช่วยให้บุคคลได้หาความหมาย และความจริงในชีวิต เน้นให้เกิดพัฒนาการเต็มที่ทั้งในด้านส่วนบุคคล สังคม และอาชีพการงานมุ่งไปสู่การเรียนรู้ด้วยตนเอง การแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน มีใจกว้างยอมรับการเรียนรู้ว่ามีหลายแบบหลายวิธี

4. เกษตรแบบผสมผสาน หมายถึง การจัดการด้านเกษตรในพื้นที่เดียวกันให้มีการผสมผสานระหว่างการปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ ระบบนิเวศวิทยา ให้สอดคล้องและเกื้อกูลประโยชน์ต่อกัน พยายามจัดวงจรชีวิต และความเป็นอยู่ให้สอดคล้องกลมกลืนและสมเหตุสมผลกับธรรมชาติ เป็นการทำความหากินด้วยความมุ่งหมายเพื่ออยู่เพื่อกิน เป็นประการสำคัญ

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยใช้รูปแบบการศึกษารายกรณี (case study) ใช้วิธีเก็บข้อมูล 3 วิธีคือ การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

การศึกษาเอกสาร ได้แก่ หนังสือ บทความ นันทนาการประชุม เอกสาร โครงการ และโลตทัศน์ปรณที่เกิยข้องการทำการเกษตรแบบผสมผสาน และเรื่งราวของมหาอยู่ สุนทรชัย โดยจะรวบรวมข้อมูลเกิยกับ

1. ประวัติส่วนตัว เช่น ประวัติการศึกษา ประวัติการทำงาน ประสบการณ์การ ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง หลักการและแนวทางในการดำเนินชีวิต

2. แนวความคิด การดำเนินกิจกรรม ปัญหาและอุปสรรค และข้อเสนอแนะใน การทำการเกษตรแบบผสมผสาน และการใช้เกษตรแบบผสมผสานในการพัฒนาชนบท

3. การเผยแพร่ความรู้ด้านการเกษตรแบบผสมผสาน เป็นต้นว่า การไปเผยแพร่ ตามสถานที่ต่าง ๆ การเผยแพร่ความรู้โดยผ่านชมรมเกษตรแบบผสมผสาน จังหวัดสุรินทร์ ที่มีมหาอยู่เป็นประธานชมรมฯ การใช้เอกสารในการเผยแพร่ความรู้ การเผยแพร่ความรู้ ที่อาศัยความร่วมมือจากองค์กรภาคเอกชน และหน่วยงานราชการ

4. แนวความคิดเห็น และข้อเสนอแนะทั่วไปของมหาอยู่ สุนทรชัย ในทัศนะ ของการพัฒนาชนบท และการศึกษานอกระบบโรงเรียน

การสัมภาษณ์ สัมภาษณ์โดยใช้คำถามปลายเปิด ซึ่งไม่มีโครงสร้างตายตัว (unstructured interview) เพียงแต่กำหนดประเด็นปัญหาอย่างกว้าง ๆ ไว้ล่วงหน้า เพื่อใช้เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์เท่านั้น รายละเอียดและเนื้อหาในการสัมภาษณ์ขึ้นอยู่กับ กลุ่มตัวอย่างนั้น ๆ ซึ่งจะสัมภาษณ์บุคคล และเรื่องดังต่อไปนี้

1. สัมภาษณ์มหาอยู่ สุนทรชัย ตามเรื่งราวของขอบเขตด้านเนื้อหาที่ศึกษา ค้นคว้า

2. สัมภาษณ์เกษตรกรที่เข้าร่วมชมรมเกษตรแบบผสมผสาน จังหวัดสุรินทร์เพื่อ ให้ทราบข้อมูลเพิ่มเติมในด้านการดำเนินงาน และการเผยแพร่ความรู้ โดยใช้การเลือก ตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) ด้วยการสัมภาษณ์ผู้ที่ให้ข้อมูลสำคัญ ๆ (key informants) ได้แก่ คุณนิยม จิตระดิษฐ์ เลขานุการของชมรมฯ และสัมภาษณ์ กรรมการและสมาชิกในชมรมฯ อีก 8 คน เพื่อให้ได้ข้อมูลสมบูรณ์ขึ้น

3. สัมภาษณ์บุคคลภายนอกที่เคยมาฝึกงานที่ไร่นามหาอยู่ โดยเลือกสอบถามบุคคลที่ได้รับการกล่าวถึง และอ้างถึงจากมหาอยู่เสมอ ๆ คือ ชาวบ้านจากหมู่บ้านสระคน อำเภอลำปำราษมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 3 คน

4. สัมภาษณ์บุคคลในครอบครัวของมหาอยู่ สุนทรชัย เพื่อทราบข้อมูลเพิ่มเติม โดยสัมภาษณ์ภรรยาและบุตร รวม 6 คน

5. สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานราชการ หรือเจ้าหน้าที่ขององค์กรเอกชนพัฒนาชนบท ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินกิจกรรม และการเผยแพร่ความรู้ ในการทำเกษตรแบบผสมผสานของมหาอยู่ สุนทรชัย ว่าหน่วยงานนี้ได้นำแบบอย่างการทำเกษตรของมหาอยู่ไปเผยแพร่มากน้อยเพียงใด ได้ผลเป็นอย่างไร และมีความคิดเห็นอย่างไรต่อการทำการเกษตรของมหาอยู่ โดยเลือกสอบถามเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่มาดูงานในช่วงที่ผู้วิจัยไปเก็บข้อมูลที่ไว้มหาอยู่ (เมษายน. 2534)

หลังจากการสัมภาษณ์บุคคลดังกล่าวข้างต้นแล้ว หากข้อมูลส่วนใดยังไม่ชัดเจน หรือยังไม่สมบูรณ์พอ ก็จะไปสอบถามเพิ่มเติมจนได้เนื้อหาเพียงพอตามที่ระบุไว้ในขอบเขตของการวิจัย

การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participation observation) ผู้วิจัยได้เข้าไปอาศัยที่ไร่นามหาอยู่ เพื่อสังเกตและฝึกงานในบางเรื่อง เป็นเวลา 1 เดือน (เมษายน 2534) เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการดำเนินการ และการจัดการไร่นา อันประกอบไปด้วยการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเพาะพันธุ์ปลา การจับปลาโดยเก็บข้อมูลด้วยการจดบันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ นอกจากนั้นแล้ว สำหรับข้อมูลบางส่วนที่ผู้วิจัยยังไม่เข้าใจ ผู้วิจัยก็จะไปสังเกตและซักถามเพิ่มเติมในโอกาสต่อ ๆ ไป

การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้จากเอกสาร คำสัมภาษณ์ และข้อมูลที่ได้จากการสังเกต มาทำการวิเคราะห์ ตามแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) กล่าวคือ นำเนื้อหา มาจำแนกออกเป็นหมวดหมู่ แล้วพิจารณาคำตอบในแต่ละเรื่อง เพื่อให้ได้ข้อสรุปครบถ้วน ตามที่ระบุไว้ในความมุ่งหมายของการวิจัย แล้วนำเสนอให้รูปของการบรรยายเพื่อเล่าถึงเรื่องราวและเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง

การนำเสนอผลงานวิจัย

การนำเสนอผลงานวิจัย ได้นำเสนอในรูปความเรียง โดยแบ่งเนื้อหาเป็น 6 บท ดังนี้

บทที่ 1 บทนำ ได้แก่ ภูมิหลังของการศึกษาค้นคว้า ความมุ่งหมาย ความสำคัญ ขอบเขต นิยามศัพท์เฉพาะ และวิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จุดเน้นอยู่ที่การทำเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งประกอบด้วยความเป็นมา ความหมายและแนวความคิด รูปแบบในการปฏิบัติ ข้อดี และจุดอ่อน และสาระสำคัญอื่น ๆ

บทที่ 3 ประวัติชีวิตและแนวทางในการดำเนินชีวิตของมหาอยู่ สุนทรธัย ซึ่งประกอบด้วย ประวัติชีวิต อาชีพและการพัฒนาตนเอง ชีวิตครอบครัว และแนวทางในการดำเนินชีวิตเกษตรกร

บทที่ 4 การทำเกษตรแบบผสมผสานตามแนวทางของมหาอยู่ สุนทรธัย ประกอบด้วย แนวคิดโดยรวม เงื่อนไขการทำเกษตรแบบผสมผสาน การผสมผสานของแต่ละกิจกรรม การแบ่งงานในครัวเรือน แผนการปฏิบัติงานในรอบปี ปัญหาอุปสรรค และข้อเสนอแนะในการทำเกษตรแบบผสมผสาน

บทที่ 5 การเผยแพร่ความรู้ด้านเกษตรแบบผสมผสานของมหาอู่ สุนทรชัย
ซึ่งประกอบด้วย การสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนและจากหน่วยงานรัฐบาล การใช้ไร่
นาเป็นสถานที่ทำงาน เนื้อหาสาระและเทคนิควิธีที่ถ่ายทอดความรู้ การรับบุคคลภายนอก
เข้าฝึกงาน และการดำเนินงานในรูปของชมรมเกษตรแบบผสมผสานจังหวัดสุรินทร์

บทที่ 6 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

การเสนอเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้ เป็นการนำเสนอเอกสารเกี่ยวกับการเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งมี 5 หัวข้อ ดังนี้

1. ความเป็นมาของการเกษตรแบบผสมผสาน
2. ความหมายและแนวความคิดของเกษตรแบบผสมผสาน
3. รูปแบบเกษตรแบบผสมผสาน
4. ข้อดีของการทำเกษตรแบบผสมผสาน
5. จุดอ่อนของการทำเกษตรแบบผสมผสาน

ความเป็นมาของการเกษตรแบบผสมผสาน

การเกษตรแบบผสมผสาน (integrated farming) เป็นระบบการเกษตรแบบดั้งเดิมที่มีการผสมกลมกลืน และเกื้อกูลซึ่งกันและกันตามธรรมชาติ มีตัวอย่างให้เห็นในหลายประเทศทั่วโลกเช่น ในประเทศจีน มีการเลี้ยงสุกรผสมผสานกับการเลี้ยงสัตว์น้ำ และในประเทศญี่ปุ่น มีการเลี้ยงปลาในนาข้าว เป็นต้น

จากผลการทำการเกษตรของชาวจีน ที่ถือหลักความสมดุลระหว่างพืชและสัตว์อาศัยพื้นฐานของการใช้เศษซากอินทรีย์วัตถุ ซึ่งเป็นหัวใจของระบบการเกษตรแบบผสมผสาน ทำให้ชาวจีนสามารถรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินไว้ได้นาน ทั้งที่มีการใช้พื้นที่นั้นเพาะปลูกติดต่อกันมาตลอดเนื่องจากมีพื้นที่ค่อนข้างจำกัด เมื่อเทียบกับจำนวนประชากรนับพันล้านคน จึงต้องใช้พื้นที่ให้เป็นประโยชน์มากที่สุด (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2529 :

สำหรับประเทศไทยในอดีต ไม่มีระบบการเกษตรแบบผสมผสานที่เห็นชัดเจนนัก ระบบการเกษตรดั้งเดิมของไทยน่าจะใกล้เคียงกับระบบที่เรียกว่า "ไร่นาสวนผสม" เนื่องจากเป็นระบบการเกษตรที่มีเป้าหมายเพื่อการยังชีพ มีการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลาย ๆ อย่างรวมอยู่ในพื้นที่เดียวกันสำหรับใช้บริโภคในครอบครัว พืชและสัตว์เหล่านั้นมีการอาศัยเกื้อกูลกันโดยธรรมชาติ ซึ่งเกษตรกรเองไม่ได้มีวิธีการจัดการหรือการวางแผนอย่างเป็นระบบและจริงจังปล่อยให้ไปเองตามธรรมชาติมากกว่า (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2530 : 4)

ในระยะต่อมา นักวิชาการ นักพัฒนา และพ่อค้า ได้ส่งเสริมให้มีการผลิตสินค้าเฉพาะอย่างที่เป็นสินค้าเกษตรเศรษฐกิจขึ้น เป็นการผลิตพืชหรือสัตว์ชนิดเดียวกันครั้งละมาก ๆ โดยใช้ทุนเป็นหลัก นักวิชาการเกษตรมุ่งศึกษาหาความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น ลานานพืชสัตว์ โรค แมลง ดิน หรือน้ำ เพื่อสนองต่อธุรกิจการเกษตร จนกระทั่งขาดการค้นคว้าพัฒนาทางด้านวิชาการ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพืช สัตว์ และสิ่งแวดล้อมที่จะเอื้อประโยชน์ต่อเกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศ (ณรงค์ พุดขุนทด และคนอื่น ๆ. 2530 : 5)

ในระยะหลังต่อมา แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาและการแก้ปัญหาทางการเกษตร โดยอาศัยความร่วมมือ ประสานงานกันหลายสาขาวิชา ก็ได้รับการยอมรับมากขึ้นทุกที (ไพโรจน์ ผลประสิทธิ์. 2521 : 29) เกษตรแบบผสมผสานก็เป็นการเกษตรระบบหนึ่งที่ต้องประสานงานกันหลายสาขาอาชีพ และเป็นระบบเกษตรกรรมที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นระบบหนึ่งของเกษตรกรรมทางเลือกใหม่ (alternative agriculture) จากหลาย ๆ ระบบที่ได้รับการคิดค้นว่าเป็นระบบการเกษตรที่ไม่ก่อให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมและผู้ผลิต ดังตัวอย่างเช่น ระบบเกษตรกรรมอินทรีย์ (organic farming) เกษตรกรรมธรรมชาติ (nature farming) ที่มีหลักการสำคัญดังนี้ (เดชา ศิริภัทร. 2530 : 23 - 29 ; วิจิต ถิ่นวัฒนากุล. 2533 : 17 - 19)

ระบบเกษตรกรรมอินทรีย์ (organic farming) มีหลักการพื้นฐานคือ การปรับปรุงดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติด้วยอินทรีย์วัตถุ หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี

ทุกชนิด นิยมบำรุงดินโดยใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก และปุ๋ยพืชสด ควบคุมศัตรูพืชด้วยชีววิธี (biological control) เช่น ตัวห้ำตัวเบียนต่าง ๆ และใช้สารธรรมชาติ เช่น สะเดา โล่ติ่น หรือยาสูบ สิ่งสำคัญที่จะได้จากระบบเกษตรกรรมอินทรีย์นี้ คือ จะได้ผลผลิตที่มีธาตุอาหารครบถ้วนโดยไม่มีสารพิษใด ๆ เจือปนปลอดภัยทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค

ระบบเกษตรกรรมธรรมชาติ (nature farming) เป็นระบบการเกษตรที่ต้องอาศัยความเข้าใจต่อธรรมชาติทุกแง่มุม แล้วจึงจัดระบบการปลูกพืช หรือเลี้ยงสัตว์ให้สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี การใช้แรงงานสัตว์ หรือแม้กระทั่งแรงงานคน เพราะเมื่อเกิดความสมดุลแล้วธรรมชาติจะควบคุมกันเอง ระบบเกษตรกรรมแบบนี้ได้รับการพัฒนาขึ้น โดยเกษตรกรชาวญี่ปุ่น ชื่อมะซาโนบุ ฟูกูโอกะ เมื่อประมาณ 40 ปี มาแล้ว โดยอาศัยหลักการใหญ่ๆ คือ ไม่ไถพรวนพื้นดิน ไม่ใส่ปุ๋ยทุกชนิด ไม่กำจัดวัชพืช ไม่กำจัดโรคและแมลงศัตรูพืช สำหรับในประเทศไทยเพิ่งมีการนำเอามาปฏิบัติได้ราวปี พ.ศ. 2528 ที่โรงเรียนหมู่บ้านเด็กจังหวัดกาญจนบุรี สำนักสงฆ์สันติโคก และในกรณีของคุณคำเคื่อ ภาณี ที่จังหวัดบุรีรัมย์

จากหลักการดังกล่าวถือได้ว่าระบบเกษตรกรรมธรรมชาติ เป็นขั้นสูงสุดของระบบการเกษตรที่อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แต่อย่างไรก็ตามการที่จะเปลี่ยนจากระบบเกษตรกรรมสมัยใหม่ (modern agriculture) ซึ่งได้รับแบบอย่างจากประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก โดยการใช้สารเคมีสังเคราะห์ เช่น ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ยากำจัดวัชพืช ฯลฯ ที่ส่งผลไปทำลายความสมดุลของระบบนิเวศวิทยามาเป็นเวลานาน เปลี่ยนเป็นระบบเกษตรกรรมธรรมชาตินั้น จะต้องผ่านระบบการเกษตรแบบผสมผสาน และระบบการเกษตรกรรมอินทรีย์เสียก่อน จนกระทั่งผู้ปฏิบัติมีความเข้าใจระบบนิเวศวิทยาในท้องถิ่นนั้น ๆ อย่างลึกซึ้ง รวมทั้งระบบนิเวศวิทยากลับฟื้นคืนสู่ระดับปกติเสียก่อน จึงจะพัฒนาไปสู่ระบบเกษตรกรรมธรรมชาติอย่างแท้จริงได้สำเร็จ (เดชา ศิริภัทร. 2530 : 29)

ความจริงแล้วระบบการเกษตรแบบผสมผสาน มีใช้สิ่งใหม่ในแวดวงวิชาการเกษตรของเมืองไทยเลยทีเดียว เนื่องจากหลวงสุวรรณวาจกกสิกิจ อธิการบดีคนแรกของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เคยกล่าวถึงระบบการจัดการไร่นาแบบผสมผสานในวารสาร

"กลีกร" ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 แต่กระนั้นในปัจจุบันนี้ก็ยังหานักวิชาการเกษตรที่เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ยาก ทั้ง ๆ ที่เกษตรแบบผสมผสานเป็นที่ยอมรับทั่วไป ว่าเป็นระบบการจัดการไร่นาที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดระบบหนึ่ง วิชาการด้านเกษตรแบบผสมผสานในประเทศไทย จึงมีต้นตอมาจากประสบการณ์ของเกษตรกรส่วนใหญ่ ซึ่งเกษตรกรเหล่านั้นกระจายอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศ และมีรูปแบบการจัดไร่นาของแต่ละคน แตกต่างกันไป ตามสภาพภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ และระดับทรัพยากร เช่น มหาอู่ สุนทรชัย เกษตรกรจังหวัดสุรินทร์ ลุงชาลี มาระแสง เกษตรกรจังหวัดอุบลราชธานี (อนันตการ. 2529 : 27 - 28)

แนวคิดเรื่องเกษตรแบบผสมผสานเริ่มได้รับการสนใจมากขึ้น และได้รับความสนใจอย่างจริงจังในวงการพัฒนาเอกชน นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 ซึ่งเริ่มแผ่ขยายอย่างรวดเร็ว ในกลางปี พ.ศ. 2528 โดยสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสมร่วมกับองค์การพัฒนาเอกชนจังหวัดสุรินทร์และจังหวัดร้อยเอ็ด ได้ระดมความคิดเห็นจากเกษตรกร จากหน่วยงานพัฒนาเอกชน หน่วยงานรัฐบาล สัมมนาเรื่อง "การเลี้ยงปลาในนาข้าว" หลังการสัมมนาก็ได้นำไปทดลองปฏิบัติ ทำให้ประสบผลพอที่จะเป็นทางเลือกของเกษตรกรในภาคอีสานได้ แต่ยังมีปัญหาจึงได้จัดการสัมมนาวิชาการชาวบ้านอีก 2 ครั้งใน ปี พ.ศ. 2529 และปี พ.ศ. 2530 เรื่อง "การเกษตรผสมผสานทางออกของเกษตรกร" และเรื่อง "เทคนิคเกษตรผสมผสาน"

ผลจากการสัมมนาทำให้เกษตรแบบผสมผสาน ขยายการปฏิบัติเป็นรูปธรรมในการแก้ปัญหาของเกษตรกร และเป็นที่รู้จักมากขึ้น โดยกระบวนการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน ชาวบ้านกับองค์การพัฒนาเอกชน ทำให้เกิดการวิเคราะห์และอธิบายแนวความคิดนี้ ในแง่มุมมองต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง อาทิ การวิเคราะห์ในแง่วิทยาศาสตร์ นิเวศวิทยา จนเป็น "เกษตรนิเวศน์" การมองระดับจุลภาคในแง่ของ "เกษตรพึ่งตนเอง" การอธิบายในแง่มุมพุทธศาสตร์จนกลายเป็น "พุทธเกษตรกรรม" เป็นต้น (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2530 : 33 ; ภาคภูมิ วิชานติรวัฒน์. 2533 : 21 - 22)

นอกจากเกษตรแบบผสมผสานจะได้รับการเลือกให้เป็นวิธีการหนึ่ง ที่จะให้พัฒนาชนบทขององค์การพัฒนาเอกชนแล้ว ในด้านของหน่วยงานราชการ ก็ใช้เกษตรแบบผสมผสานเป็นแนวทางในการพัฒนาชนบท เป็นต้นว่า จากนโยบายส่งเสริมการเกษตร ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 - 2534) ได้ให้ความสำคัญกับการผลิตด้านการเกษตรที่เน้นปรับโครงสร้างการผลิต ในลักษณะของการทำไร่นาสวนผสมในเขตเกษตรล้ำหลัง เขตเกษตรปานกลาง และเขตเกษตรก้าวหน้า (สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. 2530 : 5)

ต่อมากรมส่งเสริมการเกษตร ได้ทดลองโครงการพัฒนาการเกษตรแบบผสมผสานในปีงบประมาณ 2534 เป็นโครงการนำร่องในเขตปฏิรูปที่ดินเมื่อเกษตรกรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 5 จังหวัด คือ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด นครพนม และชัยภูมิ ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ ดังนั้นโครงการพัฒนาเกษตรแบบผสมผสาน จึงได้รับบรรจุเข้าในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539) โดยมีเป้าหมายดำเนินการในพื้นที่ 72 จังหวัดทั่วประเทศ (ศูนย์ปฏิบัติการประชาสัมพันธ์การเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. 2534 : 1)

ความหมายและแนวความคิดของเกษตรแบบผสมผสาน

ความหมายและแนวความคิดของการทำเกษตรแบบผสมผสาน (Integrated Farming) ได้มีผู้กล่าวไว้ต่าง ๆ กันดังนี้

ณรงค์ หุตานวัตร และคนอื่น ๆ (2530 : 5) ได้ให้ความหมายของเกษตรแบบผสมผสานว่าหมายถึง การมีกิจกรรมผลิตทางเกษตรมากกว่าหนึ่งอย่างในฟาร์มเดียวกันและกิจกรรมเหล่านี้ต้องสนับสนุนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ (2530 : 24) ได้พูดถึงระบบการเกษตรแบบผสมผสานว่าหมายถึง ระบบการเกษตรที่มีการเพาะปลูกและ/หรือมีการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดอยู่ในพื้นที่เดียวกัน โดยกิจกรรมการผลิตแต่ละชนิดสามารถเกื้อกูลประโยชน์ต่อกันอย่างมีประสิทธิภาพ

สูงสุด โดยอาศัยหลักการของการอยู่ร่วมกันระหว่างพืช ลัตว์ และสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศเป็นแนวทางในการดำเนินกิจกรรมการผลิต ระบบการเกษตรแบบผสมผสาน จึงมีเนื้อหาหลัก 3 ประการคือ

1. ประกอบด้วยกิจกรรมการผลิตตั้งแต่ 2 ชนิดขึ้นไป โดยอาจจะเป็นพืชกับสัตว์ ลัตว์กับพืช หรือพืชกับพืชก็ได้ ผสมผสานกัน
2. กิจกรรมการผลิตหนึ่งจะเกื้อกูลต่อกิจกรรมหนึ่งอย่างเป็นวงจร โดยพิจารณาจากการหมุนเวียนการใช้ประโยชน์เกี่ยวกับอาหาร อากาศ และพลังงานหรืออย่างใดอย่างหนึ่ง
3. ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งต่อมนุษย์ และสิ่งแวดล้อม ตามเงื่อนไขของระดับเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่นนั้น

วิจารณ์ (2530 : 56) ได้อธิบายถึงเกษตรแบบผสมผสานว่า เป็นระบบการเกษตรที่มีการเพาะปลูกหรือมีการเลี้ยงสัตว์หลาย ๆ ชนิดอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ภายใต้การเกื้อกูลประโยชน์ต่อกันและกันอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด โดยอาศัยหลักการของการอยู่ร่วมกันระหว่างพืช ลัตว์ และสิ่งแวดล้อม อาจอยู่ในรูปความสัมพันธ์ระหว่างพืชกับสัตว์ พืชกับพืช หรือสัตว์กับสัตว์ ระบบการเกษตรแบบนี้จะได้รับผลสำเร็จต้องมีการวางรูปแบบและดำเนินการ โดยให้ความสำคัญของกิจกรรมแต่ละชนิดอย่างเหมาะสมกับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม มีการใช้แรงงาน เงินทุน ที่ดิน และทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนรู้จักนำวัสดุเหลือใช้จากการผลิตหนึ่งมาหมุนเวียนใช้ประโยชน์ภายในไร่นาแบบครบวงจร ตัวอย่างกิจกรรม ได้แก่ เลี้ยงปลาในนาข้าว การเลี้ยงหมูนับปลาวา การเลี้ยงผึ้งในสวนผลไม้ เป็นต้น

สมพันธ์ เตชะอธิก (2531 : 81) ให้ความหมายของเกษตรแบบผสมผสานว่าเป็นเกษตรกรรมที่ประกอบไปด้วย การผลิตทางการเกษตรตั้งแต่สองกิจกรรมขึ้นไปในไร่นาเดียวกัน และกิจกรรมการเกษตรเหล่านี้จะต้องสนับสนุนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

ชาญชัย ลิ้มปิสากกร (2529 : 6) กล่าวถึงแนวความคิดในการทำเกษตรแบบผสมผสานว่าเกษตรกรควรเลือกเอาเทคนิคใดเทคนิคหนึ่งเป็นกิจกรรมหลักและกิจกรรมรอง โดยให้แต่ละวิธีเอื้อเพื่อต่อกัน ซึ่งแต่ละครั้งของการผลิตเกษตรกรต้องศึกษาและวางแผนการผลิตให้ละเอียด โดยรักษาหลักการพึ่งตนเองก่อน ซึ่งหมายถึงการดำเนินการโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ และลดการพึ่งพาตลาดภายนอกให้มากที่สุด เกษตรกรไม่ควรยึดถือว่าการเกษตรแบบผสมผสานที่จะแก้ปัญหาหนี้สิน หรือความยากจนได้ทันที และผู้ที่ประสบความสำเร็จในกิจกรรมนี้ต้องผ่านการพัฒนาเทคนิควิธี และการดำเนินการที่เหมาะสมเป็นเวลานาน ฉะนั้นการที่จะนำเทคนิคเหล่านี้ไปใช้จึงควรศึกษาให้ถ่องแท้ รวมทั้งลงมือปฏิบัติจากจุดเล็กก่อน แล้วจึงพัฒนาไปหาจุดใหญ่ขึ้นต่อไป

วิโรจน์ ชลวิริยะกุล (2529 : 5) ได้กล่าวว่า การจัดไร่สวนผสมผสานควรดำเนินการในรูปธุรกิจเพื่อสามารถติดตามผล และเปรียบเทียบผลผลิตต้นทุนการผลิต คำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิต ได้แก่ ความสามารถหรือความรู้ของผู้จัดการเอง แรงงานที่มีหรือจัดหาได้ วัสดุการเกษตร ปุ๋ย และสัตว์ อุปกรณ์ก่อสร้าง ในฟาร์ม ที่ดิน และเงินทุนที่มีหรือสามารถหาเพิ่มเติมโดยที่ไม่กระทบสภาพทางเศรษฐกิจของผู้ประกอบการเอง นอกจากนั้นผู้ประกอบการต้องวางแผนการผลิต การตลาด การเงินไว้ล่วงหน้าได้ โดยพิจารณาจากสภาพความเป็นจริง การวางแผนการผลิตนี้ จะทำให้เกษตรกรผู้ประกอบการสามารถคาดเดาผลผลิตบางอย่างให้อยู่ในลักษณะที่เหมาะสม

เดชา ศิริภัทร (2532 : 21) กล่าวถึงเกษตรแบบผสมผสานว่า การผลิตแต่ละอย่างนั้นสอดคล้อง ส่งเสริม และให้ประโยชน์มากกว่าการทำกิจกรรมแต่ละอย่างโดยลำพัง

จากการอธิบายแนวความคิดและความหมายของเกษตรแบบผสมผสานข้างต้น พอจะสรุปลักษณะเด่น ๆ ได้ดังนี้คือ

1. เกษตรแบบผสมผสานเป็นระบบการเกษตรที่มีการเพาะปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์หลายๆชนิด ในพื้นที่เดียวกัน
2. กิจกรรมภายในฟาร์มมีการเกื้อกูลประโยชน์ต่อกันและกันอย่างมีประสิทธิภาพ

สูงสุด

3. กิจกรรมที่ทำจะก่อประโยชน์สูงสุดต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ตามเงื่อนไขของระดับเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่น

4. แนวทางในการผลิตและการดำเนินชีวิต อาศัยหลักการพึ่งตนเองก่อน โดยผลิตหลาย ๆ อย่าง เพื่อลดการพึ่งพาตลาดภายนอกให้มากที่สุด

5. ไม่ควรยึดถือว่าเกษตรแบบผสมผสาน จะแก้ปัญหาความยากจนหรือหนี้สินได้ทันที ต้องให้ระยะดำเนินการช่วงหนึ่งจึงจะได้ผล

6. การทำเกษตรแบบผสมผสานควรทำกิจกรรมจากขนาดเล็กไปหาใหญ่

7. ในการดำเนินการควรทำในรูปธุรกิจ คือ มีการเปรียบเทียบต้นทุนการผลิตแต่ละครั้ง เพื่อติดตามและประเมินผลตลอดเวลา

8. เกษตรกรต้องคำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ ในการผลิตโดยละเอียดนับตั้งแต่ความรู้ความสามารถ แรงงาน วัสดุการเกษตร นิช สัตว์ อุปกรณ์ ที่ดิน และเงินทุน เพื่อไม่ให้มีผลกระทบทางสภาพเศรษฐกิจของเกษตรกรเอง

9. เกษตรกรต้องวางแผนการผลิต การตลาด การเงิน ไว้ล่วงหน้า ตามสภาพความเป็นจริง กล่าวโดยสรุป เกษตรแบบผสมผสานหมายถึงระบบการเกษตรที่มีการเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์หลายๆชนิดในพื้นที่เดียวกัน โดยกิจกรรมแต่ละอย่างจะต้องเกื้อกูลประโยชน์ต่อกันและกันอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด และก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยแนวทางในการผลิต และการดำเนินชีวิต ด้วยหลักการพึ่งตนเองก่อน ทำกิจกรรมจากขนาดเล็กไปหาใหญ่ โดยดำเนินการในรูปธุรกิจ คือมีการติดตามและประเมินผลตลอดเวลาถึงผลผลิตและต้นทุนการผลิต เพื่อวางแผนการผลิต การตลาด การเงิน ไว้ล่วงหน้าตามสภาพความเป็นจริง

รูปแบบเกษตรแบบผสมผสาน

การเกษตรแบบผสมผสาน เป็นแบบแผนการผลิตที่มีความหมายกว้างขวางหมายถึง ความถึงกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรที่เอื้อประโยชน์ต่อกันตั้งแต่ 2 กิจกรรม วิทยุรู้ เลื่อนจำรูป (2530 : 81 - 119) ได้แสรรูปแบบการเกษตรแบบผสมผสานเป็นหมวดหมู่ ได้ 3 ประเภท คือ (1) พืชกับพืช (2) สัตว์กับสัตว์ (3) พืชกับสัตว์ โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1. การเกษตรแบบผสมผสานที่มีการผสมผสานระหว่างพืชกับพืช การปลูกแบบนี้ จะอาศัยการคัดเลือกพืชที่มีลักษณะแตกต่างกัน เช่น ความต้องการแสงแดด ร่มเงา ความลึกของราก หรือความชื้น เป็นต้น โดยมีการเกื้อกูลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ถึงแม้ว่าบางครั้งพืชชนิดหนึ่งอาจจะได้รับประโยชน์จากกันมากกว่าพืชอีกชนิดหนึ่งก็ตาม เช่น การปลูกพืชในไร่นา โดยปลูกพืชในพื้นที่นาโดยตรง การเปลี่ยนแปลงสภาพที่นาโดยการขร่รงหรือการปลูกบนคันนา

2. การเกษตรแบบผสมผสานที่เลี้ยงสัตว์ เช่น การเลี้ยงหมูควบคู่กับการเลี้ยงปลาโดยการทำเล้าหมูครอบบนบ่อปลาโดยตรง หรือทำเล้าหมูแยกต่างหากจากบ่อปลา แล้วใช้มูลหมูเป็นอาหารให้แก่ปลา

3. การผสมผสานระหว่างการปลูกพืชกับการเลี้ยงสัตว์ วิธีการนี้เป็นวิธีการเกษตรที่สอดคล้องกับสมดุลธรรมชาติ และเกื้อกูลประโยชน์กันอย่างมากวิธีการหนึ่ง เช่น การเลี้ยงปลาในนาข้าว การเลี้ยงปลาในร่องสวน การเลี้ยงเป็ดในนาข้าว เป็นต้น

จากเอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเกษตรแบบผสมผสาน (มูลนิธิพัฒนาอีสาน. 2532 : 10) ได้กล่าวถึงรูปแบบผสมผสานที่ดีกว่า ควรจะเลือกกิจกรรมทางพืชและทางสัตว์ที่ให้ประโยชน์ซึ่งกันและกัน มีผลตอบแทนสูง โดยพิจารณากิจกรรมนั้นว่าเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ทางการตลาด และความชำนาญงาน นอกจากนั้นควรจะเป็นแหล่งอาหารของมนุษย์ ของพืชที่ปลูกและของสัตว์ที่เลี้ยงได้ ถ้าสามารถเป็นแหล่งพลังงานภายในฟาร์มได้ก็จะดีมาก

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และเอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเกษตรแบบผสมผสาน ได้ให้ข้อเสนอแนะเดียวกันเกี่ยวกับองค์ประกอบของกิจกรรมที่จะเลือกพิจารณาเป็น รูปแบบการทำการเกษตรแบบผสมผสานโดยจะพิจารณา 4 ประการคือ (1) การปลูกพืช (2) การเลี้ยงสัตว์ (3) แหล่งอาหารในไร่นา (4) แหล่งพลังงานในไร่นา (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2529 : 7 - 17 ; มุลนิธิพัฒนาอีสาน. 2532 : 20 - 30)

1. การปลูกพืช

1) การปลูกข้าว พื้นที่ลุ่มควรพิจารณากำนา บนคันนาปลูกไม้ผลหรือปลูกผัก นอกจากนั้นในนาข้าวสามารถยกเป็นร่อง เพื่อปลูกมะม่วงหรือเลี้ยงปลาในนาข้าวและหลังจากเก็บเกี่ยวแล้วสามารถปล่อยไถ่ หรือเปิดให้จิกกินเมล็ดข้าวที่ร่วงหล่นลงแปลง หากมีน้ำก็สามารถทำนาปรังอีกครั้งหนึ่ง

2) พืชไร่ต่าง ๆ ในสภาพที่ดินตอนควรปลูกพืชไร่ 2 ครั้ง ควรใช้พืชที่มีอายุสั้น และมีผลพลอยได้เป็นประโยชน์ต่อสัตว์ที่เลี้ยงไว้

3) ปลูกพืชผักและพืชสวนครัวเพื่อบริโภคในครอบครัวก่อน เหลือจึงขายเป็นรายได้ เศษพืชผักบางชนิดใช้เป็นอาหารสัตว์เลี้ยง ใช้ทำปุ๋ยหมัก

4) การเพาะเห็ดต่าง ๆ โดยการนำเศษวัสดุเหลือใช้ภายในฟาร์มมาเพาะเห็ด เพื่อใช้บริโภคในครอบครัว เหลือจึงขายเป็นรายได้แก่ครอบครัว

5) การปลูกไม้ผลและไม้ยืนต้น เพื่อให้ประโยชน์ โดยทำรั้วป้องกันพายุทำฟืน และผลไม้ได้รับประทาน เหลือจึงขาย นอกจากนั้นยังสามารถเลี้ยงผึ้งในสวนผลไม้หรือปลูกพืชไร่และผักแซมสวนผลไม้

6) การปลูกพืชอาหารสัตว์ นอกจากเศษฟาง พืชไร่ และพืชผักแล้วควรจะมีพื้นที่ปลูกหญ้าอาหารสัตว์

7) การปลูกไม้ดอกไม้ประดับ นอกจากจะใช้ประดับบริเวณบ้านแล้วยังเป็นการเสริมรายได้ให้ครอบครัวอีกด้วย

2. การเลี้ยงสัตว์

1) ในระบบเกษตรแบบผสมผสาน สัตว์มีบทบาทเป็นผู้ให้แรงงาน ให้อาหารแก่มนุษย์ และมูลของสัตว์ก็เป็นปุ๋ยให้แก่มนุษย์ ทำให้เกิดสมดุลระหว่างพืชและสัตว์ โดยมีมูลสัตว์เป็นตัวเชื่อม ซึ่งเป็นระบบพื้นฐานของระบบการเกษตรแบบผสมผสาน และเมื่อจะเลี้ยงสัตว์ควรพิจารณาเลี้ยงสัตว์ที่มีตลาดจำหน่าย ใช้น้ำน้อยและอาหารที่หาง่ายและความต้องการใช้ประโยชน์

2) เลี้ยงไก่ เป็ด และห่าน เพื่อให้เป็นอาหารในครอบครัว เหลือจึงจำหน่ายโดยปล่อยไก่พื้นบ้าน เป็ดเทศ ให้กินข้าวที่ร่วงลงไปแปลงนา จะช่วยกำจัดปัญหาข้าวที่ร่วงหลังงอกขึ้นมาได้หากเลี้ยงสัตว์ปีกเป็นกิจกรรมหลักควรพิจารณา ไก่ไข่ ไก่เนื้อ เป็ดเนื้อ โดยพิจารณาตลาดเป็นสำคัญ

3) เลี้ยงสุกรพันธุ์และสุกรขุน โดยพิจารณาราคาของสุกรว่าคุ้มกับต้นทุนการผลิตหรือไม่ พยายามคัดแปลงสูตรอาหารที่หาได้จากฟาร์ม นอกจากนั้น ผลพลอยได้จากมูลสุกรยังใช้เป็นอาหารปลา ผลิตแก๊สชีวภาพ และเป็นปุ๋ย

4) เลี้ยงแกะและแพะสามารถเลี้ยงในสวนผลไม้ที่มีต้นสูงเช่น ยางพารา หรือกักขังในบริเวณ นำเศษหญ้ามาเลี้ยง และใช้มูลเป็นปุ๋ยต่อไป

5) เลี้ยงสัตว์น้ำ ได้แก่ ปลา กุ้ง และกบ ตัวอย่างเช่น การเลี้ยงปลาที่บ่อเลี้ยงในคูร่องสวนหรือในนาข้าว เป็นต้น บ่อปลากินพืช ปลาจีน ปลาเล่ง ปลาเงา ปลาชัง ปลานิล ปลาไน ปลาสลิด ปลาดุก ปลาตะเพียน ปลาอีสง อาจพิจารณาเลี้ยงปลาที่กินกลางน้ำโดยกินหญ้าและตัวอ่อนของแมลง ส่วนปลาเล่งกินระดับก้นบ่อโดยจะกินเศษอาหารและแมลง

3. แหล่งอาหารในไร่นา

1) เป็นแหล่งอาหารของมนุษย์ เช่น ข้าว ปลา ไก่ ไข่ ผัก และผลไม้ เป็นต้น

2) เป็นแหล่งอาหารของสัตว์เลี้ยง เช่น ข้าวเปลือกใช้เลี้ยงไก่พื้นเมือง ฟางใช้เลี้ยงวัวควาย หรือหญ้าขน กระจิน ผักบักเป็นอาหารเสริมให้แก่สัตว์ มูลสัตว์ใช้เป็นอาหารปลา

3) เป็นแหล่งอาหารของพืชที่ปลูก เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยหมัก

4. แหล่งพลังงานในไร่นา

แหล่งพลังงานในไร่นา หมายถึง พลังงานในรูปแบบต่าง ๆ ที่หาได้ในฟาร์มที่ทำให้กิจกรรมภายในฟาร์มสามารถเคลื่อนไหว และเป็นประโยชน์ได้ ดังตัวอย่าง เช่น

- 1) แก๊สชีวภาพ ที่ได้จากการหมักวัตถุดิบจากฟาร์ม เช่น มูลสัตว์ และวัสดุเหลือใช้จากการเกษตรในบ่อแก๊สชีวภาพ
- 2) เชื้อเพลิง เป็นแหล่งพลังงานที่หาได้ง่ายในฟาร์ม เป็นพลังงานที่ใช้ในการ หุงต้มในฟาร์มได้ เช่น ต้นไม้ หรือของเหลือใช้ แกลบ ชี้เลื่อย
- 3) พลังงานจากธรรมชาติ เช่น แสงอาทิตย์ในการถนอมอาหาร น้ำใช้ ในการหมุนระหัดวิดน้ำเข้าแปลงนา ลมใช้พัดกังหันเพื่อสูบน้ำหรือระบายน้ำออก

ข้อดีของการทำการเกษตรแบบผสมผสาน

ในการทำการเกษตรแบบผสมผสาน ที่มีการเพาะปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์หลาย ๆ ชนิดอยู่ในพื้นที่เดียวกัน โดยกิจกรรมแต่ละชนิดสามารถเกื้อกูลประโยชน์ต่อกันได้ก่อให้เกิดประโยชน์มากมาย เช่น

อรุณ คำหาวย (2529 : 14) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของเกษตรแบบผสมผสานว่า

1. สามารถแก้ปัญหาโภชนาการได้ เนื่องจากการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลายชนิดจะสนองต่อการบริโภค มากกว่าการมีกิจกรรมการผลิตแต่เพียงอย่างเดียว อาหารประเภทต่างๆ สามารถจัดหาได้จากไร่นานั้นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องมีการวางแผนการผลิตเพื่อตอบสนองต่อการบริโภคก่อนเป็นหลัก

2. แก้ปัญหาเศรษฐกิจ ผลผลิตจากการเกษตรแบบผสมผสานมิได้มีเพียงอย่างเดียว แต่มีหลายชนิด โอกาสที่เกษตรกรจะผลิตสินค้าชนิดใดชนิดหนึ่งตรงกันเป็นจำนวนมากจนอาจมีปัญหาด้านการตลาดเป็นไปได้ยาก เนื่องจากระบบการเกษตรเช่นนี้เป็นการวางแผนการผลิตให้สอดคล้องกับทรัพยากร ลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น มากกว่าจะวางแผนผลิต เพื่อตอบสนองต่อความต้องการภายนอกเป็นหลัก

3. รักษาสภาพแวดล้อม เพราะการเกษตรแบบผสมผสานมีพื้นฐานมาจากการลอกเลียนสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างสัตว์ และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ กลไกการทำงานของระบบการเกษตรแบบนี้จะหยิบยืมกลไกของธรรมชาติมาทำงานให้มนุษย์ได้ โดยไม่พึ่งพาสารสังเคราะห์ หรือกรรมวิธีการเกษตรที่อาจมีผลต่อสภาพแวดล้อม

4. วัสดุที่ใช้หาง่ายและราคาถูก เป็นวัสดุเหลือใช้จากการเกษตรอย่างหนึ่งแต่เป็นประโยชน์ต่อการเกษตรอีกอย่างหนึ่ง เช่น มูลสัตว์ที่ได้จากการเลี้ยงหมูจะเป็นอาหารให้กับปลา และเป็นปุ๋ยให้กับต้นพืช

สมพันธ์ เตชะอธิก (2531 : 82 - 83) ได้กล่าวถึงข้อดีของเกษตรแบบผสมผสานดังนี้

1. เกษตรกรจะได้รับความกระทบกระเทือนจากราคาผลผลิต ปัจจัยการผลิต และภัยธรรมชาติน้อยลง

2. ช่วยให้เกษตรกรใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ได้อย่างเต็มที่และอย่างมีประสิทธิภาพ

3. ผลิตอาหารสำหรับบริโภคในครัวเรือนได้อย่างเพียงพอยิ่งขึ้น

4. มีรายได้ และงานทำตลอดปีหรือเกือบตลอดปี

5. นิเวศวิทยาทางการเกษตร มีความสมดุลดีขึ้น โดยเฉพาะการอนุรักษ์ดิน และน้ำ

6. ต้นทุนที่เป็นตัวเงินในการผลิตสินค้าเกษตรต่ำลง

7. แนวทางพัฒนาที่ไม่ต้องพึ่งพาความร่วมมือจากธุรกิจเอกชน

8. เป็นแนวทางที่ทำให้เกษตรกรมีกำลังใจต้องพิจารณาการเกษตรของฟาร์มอย่างเป็นระบบ

จากเอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่องการเกษตรแบบผสมผสาน (มูลนิธิพัฒนาอีสาน. 2532 : 16) ได้ชี้ถึงการจัดไร่นาแบบผสมผสาน จะให้ประโยชน์หลายประการคือ

1. เพิ่มโภชนาการที่ดีแก่เกษตรกร โดยการนำผลผลิตจากฟาร์มมาประกอบเป็นอาหาร เช่น ไข่ เป็ด ไช้ พืชผักสวนครัว และผลไม้

2. ลดการเสี่ยงจากการลงทุน ลดการเสี่ยงจากด้านภัยธรรมชาติ และด้านราคาเมื่อมีการปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ควบคู่กัน ถ้าหากพืชมีราคาต่ำ สัตว์มีราคาสูง กิจกรรมของฟาร์มก็สามารถอยู่ได้ ยกเว้นเกิดอุทกภัยหรือภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ

3. เกษตรกรมีรายได้สม่ำเสมอ ภายในฟาร์มแบบผสมผสานทำการผลิตหลายอย่าง และได้ผลตอบแทนต่อช่วงกันไป ทำให้มีการกระจายรายได้ของฟาร์มค่อนข้างสม่ำเสมอ

4. ใช้ปัจจัยการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ที่ดิน ทุน แรงงาน โรงเรือน สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยมีการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนการนำของเหลือใช้มาทำให้เกิดประโยชน์

5. เพื่อลดต้นทุนการผลิต และเพิ่มรายได้จากการนำของที่เหลือใช้มาทำให้เกิดประโยชน์อย่างต่อเนื่อง ทำให้ลดต้นทุนการผลิต มีรายได้เพิ่มขึ้น และจากการแปรรูปหรือถนอมอาหารก็ลดการสูญเสียได้มากขึ้น

6. เป็นการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินไว้ หากทำการปลูกพืชไว้หลายชนิดด้วยกันอย่างเป็นระบบ เช่น การปลูกพืชหมุนเวียน การปลูกพืชตระกูลถั่วแซม การใช้ปุ๋ยหมัก และปุ๋ยคอกจะทำให้ดินอุดมสมบูรณ์เพิ่มขึ้น

7. ส่งผลกระทบที่ดีต่อประเทศชาติส่วนรวม โดยลดการว่างงาน ลดการบุกรุกป่าสงวน ลดการเสียดุลการค้า ทำให้รายได้ของประชาชนดีขึ้น หลีกเลียงความผันแปรของความต้องการของแรงงาน และลดการอพยพของเกษตรกรชนบทเข้าสู่เมืองอีกด้วย

จุดอ่อนของการทำการเกษตรแบบผสมผสาน

สำหรับจุดอ่อนของการทำการเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งพิจารณาในเชิงวิชาการ ได้มีผู้กล่าวถึงดังนี้

สมพันธ์ เตชะอธิก (2531 : 82 - 83) ได้กล่าวถึงข้อเสียของการทำการเกษตรแบบผสมผสานไว้ดังนี้คือ

1. ในเชิงวิधिปฏิบัติการยังไม่ได้รับการพิจารณาเท่าที่ควร
2. เกษตรกรจะมีความต้องการบริการสินเชื่อ และการสนับสนุนด้านอื่น ๆ จากรัฐเพิ่มขึ้น
3. อาจมีปัญหาเกี่ยวกับการขายผลผลิตเพราะผลิตกันคนละเล็กคนละน้อย
4. เนื่องจากเป็นแนวทางพัฒนาการเกษตรที่ค่อนข้างใหม่ สำหรับประเทศไทย ดังนั้น ในระยะแรกคงจะมีความขัดข้องอยู่บ้าง

ภาคภูมิ วิชานติวัฒน์ (2533 : 22) ได้กล่าวถึงเหตุผลที่เกษตรแบบผสมผสานยังไม่ขยายตัวไปมากนักเนื่องจาก

1. การทำเกษตรแบบผสมผสานต้องใช้เวลาอย่างน้อย 3 ปี จึงจะเห็นผล ในภาวะเศรษฐกิจที่ติดลบของชาวบ้านในปัจจุบันจึงไม่สามารถทนรอได้ ชาวบ้านจึงไปรับจ้างแรงงาน ซึ่งสามารถแก้ปัญหาหรือบรรเทาภาวะติดลบทางเศรษฐกิจได้และเห็นผลได้เร็วกว่า
2. เกษตรแบบผสมผสานจะฟื้นฟูระบบนิเวศน์เฉพาะในแปลง ขณะที่สภาพแวดล้อมรอบแปลงยังอยู่ในสภาวะที่ไม่เอื้อต่อการเติบโตของพืช และสัตว์ ปัญหาการทำกรเกษตรในแปลงหลายประการจึงไม่สามารถแก้ไขได้ เช่น แมลงศัตรูพืชที่มารุมกินผักในแปลง หรือบ่อเก็บน้ำไม่ได้
3. บุคลากรที่จะพัฒนางานเกษตร ยังขาดการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องและเกือบทั้งหมดใช้เวลาไปกับการงานประเภทจัดการกลุ่มโครงการ หรือนรการแหล่งดูงานมากกว่าคิดค้นพัฒนางาน
4. เกษตรแบบผสมผสานเท่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันชาวบ้านที่สามารถทำได้ไม่มากนัก ด้วยข้อจำกัดของเศรษฐกิจ และการปรับปรุงที่นาให้มีรูปแบบเกษตรแบบผสมผสานจะต้องใช้เวลา และความพยายามมาก นอกจากนั้นยังเป็นการเกษตรที่เปลี่ยนแปลงความเคยชินของชาวบ้าน การขยายแนวความคิดจึงไปได้ช้า เนื่องจากมีชาวบ้านที่เห็นด้วยแต่ทำไม่ได้ และในบางส่วนไม่เห็นด้วยเลยก็มี

ประวัติและแนวทางในการดำเนินชีวิต

ในบทนี้จะกล่าวถึงประวัติและแนวทางในการดำเนินชีวิตของมหาอู่ สุนทรธัมม์ที่มีลักษณะเด่นชัด ในแง่ของการศึกษาค้นคว้าและทดลองด้วยตนเอง แล้วนำความรู้ที่ค้นพบไปใช้พัฒนาอาชีพและความเป็นอยู่ ซึ่งเป็นการผสมผสานการเรียนรู้ทุกรูปแบบแล้วนำมาพัฒนาเข้าด้วยกัน และมีความต่อเนื่องสอดคล้องกับแนวปรัชญาการศึกษาตลอดชีวิตอย่างแท้จริง โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็นหัวข้อดังนี้

1. ประวัติชีวิต
2. อาชีพและการพัฒนาตนเอง
3. ชีวิตครอบครัวและการทำการเกษตร
4. แนวทางในการดำเนินชีวิตเกษตรกร

ประวัติชีวิต

ภาพประกอบ 1 มหาอยู่ สุนทรชัย

ชาติภูมิ

มหาอยู่ สุนทรชัย เป็นชาวลุรินทร์โดยกำเนิด เกิดเมื่อวันอาทิตย์ เดือน 10 ปีจอ ตรงกับเดือนกันยายน พ.ศ. 2463 ที่บ้านตระแบก หมู่ที่ 4 ตำบลสลักได อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ หมู่บ้านนี้อยู่ห่างจากตัวจังหวัดสุรินทร์ประมาณ 10 กิโลเมตร ไปทางทิศ ตะวันออก ตามถนนสายสุรินทร์-สังขะ

มหาอยู่ เกิดในตระกูล "สุนทรชัย" ซึ่งเป็นตระกูลเก่าแก่ตระกูลหนึ่งของจังหวัด สุรินทร์ เนื่องจากในอดีตรรณบุรุษของตระกูลเคยดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองสุรินทร์มาก่อน มหาอยู่มีบิดาชื่อ นายคำชู สุนทรชัย มารดาชื่อ นางเบ้ง ศรีเมือง มีพี่น้องทั้งหมด 4 คน เป็นชายล้วน โดยมีมหาอยู่เป็นบุตรคนที่ 3 ของครอบครัว ครอบครัวของมหาอยู่เป็นครอบครัว ชาวนา มีฐานะจัดอยู่ในขั้นค่อนข้างดี เมื่อเทียบกับครอบครัวเกษตรกรส่วนใหญ่ในแถบนั้น

บ้านตระแบก ตำบลสลักไดเมื่อครั้งมหาอยู่ยังเป็นเด็กนั้น มีพื้นที่โดยรอบหมู่บ้าน เต็มไปด้วยป่าไม้ การจับจองที่นาของคนในช่วงนั้นสามารถทำได้ง่าย ๆ กล่าวคือ ใครพอใจที่ดินตรงไหน ก็ไปบุกเบิกถากถาง ปรับดินเพื่อใช้ทำนาหรือทำที่ปลูกอาศัยได้เลย แต่ต้องไม่ให้ซ้ำกับที่ซึ่งผู้อื่นจับจองหรือถากถางแล้ว การทำนาก็จะปลูกข้าวครอบครัวละไม่มาก คือ ปลูกไว้สำหรับรับประทานในครอบครัวเท่านั้น

ชาวบ้านในละแวกนั้น ยังคงใช้การสีข้าวด้วยตนเอง มีการปลูกผักสวนครัวไว้รับประทานแทบทุกบ้าน และปลูกฝ้าย ทอผ้าไว้ใช้เองด้วย การผลิตเพื่อขายจึงมีน้อยเพราะแทบทุกบ้านสามารถผลิตสิ่งต่าง ๆ ในไร่นาตนเองได้ สำหรับการขนส่งผลผลิต ข้าว ฟิน ถ่าน เหล้า ฯลฯ จะใช้เกวียนเป็นหลัก โดยใช้เทียมกระบือ ส่วนพาหนะในการเดินทางไกล ๆ ก็มักจะใช้ม้า

ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน มีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันและกันเสมอ มีอะไรก็แบ่งปันกันกินแบ่งปันกันใช้ หากมีคนต่างถิ่นมาเยี่ยมเยือนก็จะมีของฝากให้ติดมือไปด้วยเสมอ เนื่องจากอุดมสมบูรณ์ไปด้วยข้าวปลาอาหารหรือผักผลไม้ เช่น กล้วย อ้อย มะละกอ และของป่าที่สามารถหาเก็บได้จากบริเวณป่าหรือหัวไร่ปลายนา

แม้ว่าสมัยมหาอยู่ยังเป็นเด็ก จะมีทรัพยากรต่าง ๆ ให้ใช้มาก แต่บริเวณละแวกบ้านตระแบกก็ยังขาดแหล่งน้ำ เช่น บ่อ หนอง คลอง บึง เพื่อเป็นที่เก็บน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้ง ภัยพิบัติที่เกิดขึ้นในช่วงนั้นคือปัญหาการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง จนกระทั่งชาวบ้านตระแบกต้องไปหาน้ำกิน น้ำใช้ จากหมู่บ้านเสม็ด ซึ่งอยู่ไกลถึง 3 กิโลเมตร และตัวมหาอยู่ก็ต้องไปช่วยบิดาขนน้ำโดยการผูกคอขวดที่ใส่น้ำแล้วหาบกลับมาบ้าน ส่วนบิดาของมหาอยู่ก็หามน้ำด้วย "ครุ" ซึ่งเป็นภาชนะสำหรับใส่น้ำ ทำจากการนำไม้ไผ่มาสานให้เป็นรูปทรงแบบกระป๋องใส่น้ำ มิใช่เป็นหู้หัวด้านบน แล้วยาด้วยชันและน้ำมันยางเพื่อกันรั่ว

ความสัมพันธ์ในครอบครัวของมหาอยู่นั้น ทุกคนจะช่วยกันทำงานอย่างสม่ำเสมอ เมื่อเสร็จจล้นจากภารกิจต่าง ๆ แล้ว ช่วงเวลาที่ทุกคนในครอบครัว จะได้พักผ่อน พูดคุยกัน คือช่วงค่ำหลังรับประทานอาหาร และในช่วงเวลานี้ก็จะเป็นเวลาที่ บิดามารดาจะพูดคุย

สั่งสอนลูก ๆ ถึงแนวทางในการดำรงชีวิต การทำมาหากิน และการประพฤติปฏิบัติตัว คำสั่งสอนที่บิดาจะสอนลูก ๆ นั้น มักจะเป็นเรื่องที่อ้างอิงกับหลักธรรม เนื่องจากบิดาของมหาอยู่ผ่านการบวชเรียนมาจากวัดโพธิ์ (วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ) ถึง 8 ปี (อยู่สุนทรธัญ ผู้ให้สัมภาษณ์ นพมาศ พระทอง ผู้สัมภาษณ์ ณ บ้านเลขที่ 6 หมู่ 4 บ้านตระแบก ตำบลสลักได อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เมื่อวันที่ 30 เมษายน 2534)

การศึกษาในโรงเรียน

จากการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 29 สิงหาคม 2535 มหาอยู่ได้เล่าถึงชีวิตในช่วงเด็กของตนว่า เมื่อตอนเป็นเด็กนั้น ยังไม่มีโรงเรียนสอนหนังสือในท้องถิ่นเหมือนในสมัยนี้ เด็ก ๆ ต้องไปเรียนที่โรงเรียนในเมือง ซึ่งกว่ามหาอยู่จะได้เข้าโรงเรียนก็อายุถึง 13 ปีแล้ว เหตุที่เข้าเรียนช้าก็เพราะอยู่ชนบทห่างไกลจากตัวเมือง การรับรู้ข่าวสารต่าง ๆ ล่าช้า ไม่ทันสมัย พ่อแม่ก็ให้ความสนใจในเรื่องการเรียนของมหาอยู่น้อย เพราะมหาอยู่เป็นลูกที่สามารถช่วยงานที่บ้านได้หลายอย่าง นับตั้งแต่ทำงานนอกบ้านเลี้ยงเด็กผู้ชายทั่วไปได้แก่ เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย และช่วยพ่อแม่ทำไร่ไถนาเก็บเกี่ยวตามฤดูกาล สำหรับงานบ้านซึ่งเป็นงานผู้หญิง เช่น หาบน้ำ ตำข้าว ฝัดข้าว หุงต้มอาหารรวมทั้งปักกวาด และดูแลบ้านช่อง มหาอยู่ก็สามารถทำได้อย่างดี

ด้วยความที่มหาอยู่เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน และเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่เสมอจึงเป็นที่รักใคร่ของพ่อแม่ และเมื่อท่านเห็นว่าลูกคนไหนใช้ได้คล่องก็มักจะใช้คนนั้น โดยเฉพาะมหาอยู่ที่มีความสันทัดในการทำงานแทบทุกอย่าง จนกระทั่งลืมนั่งมหาอยู่เข้าโรงเรียน ต่างกับนี้ ๆ ทั้ง 2 คน ที่ได้ไปเรียนที่โรงเรียนในเมือง คือโรงเรียนสุรวิทยาคมหรือโรงเรียนหนองโคงในปัจจุบัน โดยอาศัยอยู่กันญาติในเมือง ดังนั้นกว่าพ่อแม่จะคิดได้ว่าควรส่งมหาอยู่เข้าโรงเรียน มหาอยู่ก็อายุ 12 ย่าง 13 ปี เข้าไปแล้ว

เมื่อพ่อของมหาอยู่นำมหาอยู่ไปเข้าเรียน ก็เป็นช่วงกลางปีการศึกษาแล้ว จึงไม่สามารถเข้าเรียนในโรงเรียนได้ ดังนั้นพ่อจึงพามหาอยู่ไปฝากเรียนชั้นเตรียมกับพระที่วัดจุมพลสุทธาวาส เพราะพระท่านจะรับนักเรียนตลอดทั้งปี และรับทุกคน แล้วแต่ผู้ปกครอง

คนโตจะนำเด็กไปฝากเรียนเมื่อใด โดยจะสอนไปพร้อม ๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นเด็กที่เข้าเรียนต้นปีหรือกลางปี มหาอยู่จึงเรียนที่วัดจนสิ้นปีการศึกษานั้น

ขึ้นปีการศึกษาใหม่ มหาอยู่จึงมีโอกาสไปสมัครเข้าเรียน ที่โรงเรียนสุรวิทยาคม อีกครั้งหนึ่ง ปรากฏว่าอายุเกินเกณฑ์ คือตามระเบียบของโรงเรียนจะรับเด็กเข้าเรียนชั้น ป.1 เด็กจะต้องอายุไม่เกิน 12 ปี แต่มหาอยู่อายุถึง 13 ปีแล้ว ครูผู้รับสมัครไม่รับเข้าเรียน ดังนั้นพ่อของมหาอยู่จึงต้องลดอายุของมหาอยู่ โดยเปลี่ยนปีเกิด จากปีระกาไปเป็นปีจอ การเปลี่ยนวันเดือนปีเกิดในสมัยนั้นสามารถเปลี่ยนได้ด้วยตนเอง เพราะไม่มีทะเบียนบ้าน และในการสมัครเข้าเรียนก็ไม่ต้องใช้หลักฐาน ทะเบียนบ้านหรือใบเกิดแต่อย่างใด

เมื่อได้เข้าเรียนแล้ว ความที่มหาอยู่อายุมากกว่าเพื่อน จึงตัวโตกว่าเพื่อน ดังนั้นเวลาเข้าแถวก็ต้องอยู่หัวแถว ครูก็มักจะล้อเล่นว่า "ตัวโตกว่าเพื่อน ๆ ก็ต้องเก่งกว่าเพื่อนด้วย" มหาอยู่จึงใช้เวลาเรียนเพียง 3 ปี ได้เลื่อนถึงสี่ชั้น คือเมื่อเรียนชั้น ป.1 ได้ครึ่งปี สามารถสอบได้คะแนนผ่านเกณฑ์จึงข้ามไปเรียนชั้น ป.2 เรียนได้อีกครึ่งปีตอนปลายภาคก็สอบผ่านชั้นชั้น ป.2 ได้ จึงไปเลื่อนเรียนชั้น ป.3 และเมื่อสอบปลายภาคชั้น ป.3 ทำคะแนนได้ดี จึงได้รับการคัดเลือกให้ไปเรียนชั้น ป.4 ที่โรงเรียนกลีกรม

โรงเรียนกลีกรมเป็นโรงเรียนที่เปิดใหม่ และทำการคัดเลือกนักเรียนที่สอบได้คะแนนดีในชั้น ป.3 จากโรงเรียนทุกโรงเรียนในจังหวัดสุรินทร์มาเรียนต่อเพื่อไปประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม โดยให้เรียนตั้งแต่ชั้น ป.4 ถึง ป.6 ซึ่งต่างจากนักเรียนสายสามัญ เมื่อเรียนจบชั้น ป.4 แล้ว ต้องไปเรียนต่อในชั้น ม.1 ถึง ม.3 ที่โรงเรียนประจำจังหวัด สำหรับสถานที่ตั้งของโรงเรียนกลีกรมในปัจจุบันนี้ คือ สถานที่ตั้งโรงเรียนเมืองสุรินทร์ สังกัดสำนักงานประถมศึกษาจังหวัดสุรินทร์

แม้ว่ามหาอยู่จะเป็นคนเรียนดี แต่ก็มีโอกาสเรียนในระบบโรงเรียนจนจบชั้น ป.4 เท่านั้น เนื่องจากอาชีพของครอบครัว คือการทำนา จึงต้องอาศัยแรงงานจากลูก ๆ เป็นประการสำคัญ แต่เมื่อลูก ๆ ทุกคนต่างก็เรียนหนังสือ ดังนั้นจึงเกิดปัญหาด้านแรงงานขึ้น กล่าวคือ พี่ชายคนโตชื่อขุ่ม และพี่ชายคนที่สองชื่อเย็น เรียนอยู่ที่กรุงเทพฯ ส่วนมหาอยู่และน้องชายคนเล็กชื่อเชื้อ ก็เรียนอยู่ชั้นเดียวกัน แต่คนละโรงเรียน เนื่องจากเมื่อมหาอยู่

ไปเรียนที่วัดได้ไม่นาน ก็มีการเปิดโรงเรียนใกล้ ๆ บ้าน คือที่วัดเสม็ด (วัดชัยประโคน) น้องชายคนเล็กจึงได้เข้าเรียนที่นั่นและเรียนได้พร้อม ๆ กับมหาอยู่

เมื่อมหาอยู่และน้องชายเรียนจบชั้น ป.4 ต่างก็มีความต้องการที่จะเรียนต่อกับกันทั้งคู่ พ่อแม่จึงคิดว่าหากลูก ๆ จะเรียนกันทุกคน ก็คงจะต้องขายที่นา ดังนั้นเมื่อปิดเทอมลูก ๆ กลับมาพร้อมกัน พ่อแม่จึงได้ประชุมปรึกษากัน และได้ตกลงกันว่าให้พี่ชายคนโตซึ่งในขณะนั้นเรียนอยู่ชั้น ม.6 ที่โรงเรียนสวนกุหลาบควรจะไปเรียนต่อให้จบชั้น ม.8 ส่วนพี่ชายคนที่สองก็ได้บวชเรียนที่วัดกันมาตุษารามไปแล้วจะให้สึกมาก็กระไรอยู่ ที่บ้านจึงเหลือลูกอยู่กับพ่อแม่เพียง 2 คน คือ มหาอยู่กับน้องชายคนเล็ก

ความที่มหาอยู่ตัวโต แข็งแรง และเคยช่วยพ่อแม่ทำนามานาน จึงมีความสนใจในการทำงานมากกว่าน้องชาย พี่ชายคนโตจึงขอร้องให้มหาอยู่ ออกจากโรงเรียนมาช่วยทำงานที่บ้านก่อน เมื่อตนเรียนจบชั้น ม.8 แล้ว มหาอยู่จึงค่อยเรียนต่อภายหลัง ดังนั้นหลังจากเรียนจบชั้น ป.4 ในปี พ.ศ.2479 แล้ว มหาอยู่ก็ออกจากโรงเรียนมาช่วยพ่อแม่ทำนา

การศึกษาในเพศบรรพชิต

เมื่อพี่ชายคนโตเรียนจบชั้น ม.8 ขณะเดียวกันพี่ชายคนที่สองก็ลาสิกขาบทกลับมาช่วยพ่อแม่ทำงานที่บ้าน ซึ่งต่อมาไม่นานก็ได้แต่งงาน ดังนั้นเมื่อมีคนมาช่วยพ่อแม่ทำงาน และไม่ต้องส่งพี่ชายเรียนแล้ว มหาอยู่จึงมีโอกาสดำเนินไปเรียนต่อ แต่กว่าจะได้เรียน พี่เขา ก็เรียนไปถึงชั้น ม.3 แล้ว ครั้นมหาอยู่จะเข้าเรียนในระบบโรงเรียนอีกครั้งหนึ่งก็อาศัยเพื่อน จึงคิดที่จะไปเรียนต่างจังหวัด หรือไม่เช่นนั้นก็จะขอบวชเรียนถ้าหากได้ไปอยู่ที่กรุงเทพฯ สุดท้ายก็เลือกที่จะบวชเรียน และได้บวชเป็นสามเณรครั้งแรก ณ วัดจุมพลสุทธาวาส จังหวัดสุรินทร์ ในปี พ.ศ. 2482 ภายในปีแรกก็สามารถสอบนักธรรมตรีได้ ซึ่งมหาอยู่จำได้แม่นยำว่าสอบได้ในเดือนเมษายน 2483

ขณะที่มหาอยู่บวชอยู่ที่วัดจุมพลสุทธาวาสนี้ พี่ชายคนโตก็สอบเข้ารับราชการเป็นเสมียนศาลจังหวัดสุรินทร์ พร้อมกับการทำงานนี้พี่ชายคนโตก็เรียนต่อไปด้วยที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยเปิดในสมัยนั้น โดยเรียนในคณะนิติศาสตร์ ซึ่งมีวิธีการคือ

เมื่อเรียนในชั้นปีที่ 1 และปีที่ 2 สามารถเรียนได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องไปเข้าห้องเรียนที่มหาวิทยาลัย แต่เมื่อเรียนในชั้นปีที่ 3 และปีที่ 4 จะต้องไปเข้าห้องเรียนที่มหาวิทยาลัย โดยสามารถเรียนได้ในช่วงวันเสาร์-อาทิตย์ หรือในช่วงเย็น

ดังนั้นเมื่อพี่ชายคนโตต้องไปเรียนชั้นปีที่ 3 ที่มหาวิทยาลัย ซึ่งตั้งอยู่ที่กรุงเทพมหานคร มหาอยู่จึงได้ไปกรุงเทพฯ ด้วย โดยพี่ชายได้ติดต่อให้พำนักอยู่ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เมื่อพี่ชายคนโตมีความจำเป็นต้องมาเรียนที่กรุงเทพฯ ดังนั้นจึงต้องลาออกจากงานเสมียนศาลที่จังหวัดสุรินทร์ และมาสมัครเข้าทำงานกับกระทรวงมหาดไทยที่กรุงเทพฯ เพื่อให้สามารถทำงานและเรียนไปด้วยในช่วงค่ำหรือวันเสาร์ วันอาทิตย์ โดยได้รับเงินเดือน ๓๐ บาท และได้แบ่งให้มหาอยู่ใช้เดือนละ 3 บาท เพื่อชำระค่าน้ำ ค่าไฟให้แก่ทางวัด อย่างละ 50 สตางค์ เพราะมีพระเณรไปพำนักอยู่ที่วัดเป็นจำนวนมาก จึงต้องช่วยออกค่าใช้จ่ายแก่ทางวัดด้วย นอกจากนั้นพี่ชายคนโตก็ซื้อตัวรถรางไว้ให้มหาอยู่ไว้ใช้ด้วย

เมื่อได้มาพำนักและเรียนที่วัดมหาธาตุฯ แล้ว มหาอยู่ก็ปฏิญาณกับตนเองว่า "ถ้าไม่ได้เป็นมหา จะไม่กลับมาเหยียบเมืองสุรินทร์" ความตั้งใจจริงหรือการตั้งสัจจะนี้มหาอยู่ได้แนบอย่างจากพี่ชายที่ตั้งสัจจะไว้ว่า ถ้าเรียนไม่จบคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จะไม่กลับสุรินทร์ ดังนั้นจากความตั้งใจจริงมหาอยู่จึงสอบได้นักธรรมตรี โท เอก และสอบผ่านเปรียญธรรมสามประโยคในปี พ.ศ. 2486

การที่ได้มาเรียนที่กรุงเทพฯ มหาอยู่ได้มีโอกาสเดินทางไปหลายจังหวัด เช่น จังหวัดนครนายก นนทบุรี อสุทธยา ได้พบเห็นสิ่งต่าง ๆ มากมายประกอบกับนิสัยช่างสังเกต ช่างซักถามของมหาอยู่ ทำให้ได้รับความรู้ติดตัวมา และได้นำความรู้เหล่านั้นมาปรับใช้กับชีวิตเกษตรกรของตนในภายหลังต่อมา ดังตัวอย่างเช่น เวลาได้รับนิมนต์ไปแถวสวนผลไม้ จังหวัดนนทบุรี พบว่า ชาวสวนได้ขุดท้องร่องภายในสวน ซึ่งต่างจากการทำนา ทำสวนที่บ้านเกิดของตน

มหาอยู่จึงได้ซักถามชาวสวนว่า ทำไมจึงขุดคลอง และปลูกต้นไม้สลับกันแบบนั้น ได้รับคำตอบว่า การขุดคลองจะให้ประโยชน์หลายอย่าง เช่น ตามคันคลองใช้ปลูกต้นไม้

เมื่อฝนตกหรือน้ำหลากจากแม่น้ำเจ้าพระยา ก็สามารถขังน้ำไว้ใช้ได้ ส่วนใบไม้ที่ร่วงลงไปในน้ำก็จะเน่าเปื่อยลงไปเป็นปุ๋ยอยู่ในดินโคลน เมื่อน้ำแห้งลงก็สามารถนำโคลนที่แห้งหมาด ๆ ไปโปะตามโคนต้นไม้เป็นปุ๋ยต่อไป จึงจดจำวิธีการนี้ไว้

อย่างไรก็ตามเมื่อได้เข้ามาอยู่ในเพศสมณะแล้ว มหาอญก็คิดที่จะบวชไปนาน ๆ และตั้งใจว่าจะเรียนต่อทางด้านศิลปนากรรมฐานอีก แต่ได้กลับมาเยี่ยมบ้านที่สุรินทร์ก่อนในปี พ.ศ. 2488 พบว่าพ่อแม่อยู่บ้านเพียงลำพังสองคนเท่านั้น และท่านทั้งสองก็ชรามากแล้ว ต้องหาบน้ำตำข้าวเอง หรือไม่ก็จ้างคนอื่นเขาทำ อาหารการกินก็ผิดเคียง เวลาเจ็บไข้ป่วย ก็ยากลำบาก ไม่มีคนคอยดูแล

เมื่อมหาอญเห็นพ่อแม่ต้องลำบากมาก จึงคิดว่าตนเองจะเป็นบุคคลที่เหมาะสมที่สุดที่จะอยู่ปรนนิบัติพ่อแม่ เพราะพี่ชายคนที่สองซึ่งเคยอยู่ช่วยพ่อแม่ทำนา เมื่อเขาแต่งงานได้ไม่นานก็แยกครอบครัวไปอยู่บ้านภรรยา ที่หมู่บ้านห้วยราช อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ส่วนพี่ชายคนโตและน้องชายคนเล็กก็รับราชการอยู่ไกล มีเวลากลับบ้านมาดูแลพ่อแม่น้อย กล่าวคือ น้องชายคนเล็กได้เข้ารับราชการเป็นลี้ลิตี อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ซึ่งโดยตำแหน่งหน้าที่แล้วมักจะต้องย้ายอยู่บ่อย สำหรับพี่ชายคนโตเมื่อเรียนจบอนุปริณายาก็สอบเข้าทำงานได้เป็นจำศาล อยู่จังหวัดนครนายก และต่อมาเมื่อจบปริญญาตรี และมีอายุราชการได้ 5 ปี ก็สามารถสอบได้เป็นผู้ฝึกหัดอยู่ที่จังหวัดนครนายกนั่นเอง และได้ส่งเงินจุนเจือมหาอญระหว่างที่บวชเรียนมาตลอด โดยเมื่อได้เป็นผู้ฝึกหัดก็ได้เพิ่มเงินเดือนให้มหาอญจากเดือนละ 3 บาท เป็นเดือนละ 10 บาท

นอกจากเหตุผลที่กล่าวมาแล้วข้างต้น อีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้มหาอญต้องสึกออกมาปรนนิบัติพ่อแม่ เพราะเห็นว่าการที่ปล่อยให้พ่อแม่ต้องลำบากทั้ง ๆ ที่ตัวลูกเองพอจะช่วยได้นั้นเป็นเรื่องที่ไม่สมควร หากสิ้นบุญพ่อแม่แล้ว ตนไปบวชใหม่ก็ยังคงทำได้ จึงตัดสินใจลาสิกขาบทมาช่วยพ่อแม่ทำนาที่บ้านในปี พ.ศ. 2489

อาชีพและการพัฒนาตนเอง

แรงจูงใจในการทำการเกษตร

หลังจากมหาอยู่ลาสิกขาบทมาในปี พ.ศ. 2489 แล้ว มาอยู่บ้านได้ประมาณ 1 เดือน แม้ก็เสียชีวิตด้วยโรคอุจจาระร่วง ที่บ้านจึงมีเพียงพ่อและมหาอยู่ ที่มาอยู่ปรนนิบัติ พร้อมทั้งช่วยทำนา ความที่มหาอยู่เป็นคนช่างพูดและผ่านการบวชเรียนมานาน ได้พบเห็นสิ่งต่าง ๆ มาก ทำให้เป็นคนที่คิด พูดและสร้างอย่างมีอุดมการณ์ และถือว่าเรื่องเศรษฐกิจเป็นเรื่องใหญ่ และมีความสำคัญมาก

เมื่อมหาอยู่ได้มีโอกาสพูดคุยกับชาวบ้าน อย่างเช่นเวลาที่ไปวัด มหาอยู่ก็มักจะพูดเกี่ยวกับการทำมาหากิน จนชาวบ้านบางคนที่ไม่เข้าใจ ถึงกับต่อว่ามหาอยู่เอาว่า “เอ็งนั่น ต่แต่บวช ต่แต่เทศน์ ลองมาทำดูซิ จะทำได้อย่างที่พูดหรือเปล่า” มหาอยู่จึงกลับมาคิดว่าสิ่งที่ตนได้พูด ได้สอนเขาไปนั้น ผิดหรือถูกกันแน่ จึงอยากจะทำอย่างที่เขาเห็นดี เห็นงาม เพราะที่บ้านมีอุปกรณ์ในการทำการเกษตรอย่างพร้อมเพรียง ไม่ว่าจะเป็นม้า โค กระบือ หรืออุปกรณ์อื่น เช่น คันไถ เกวียน

อย่างไรก็ตามเนื่องจากที่บ้านของมหาอยู่มีเพียงผู้ชาย 2 คน คือ ตัวมหาอยู่และพ่อเท่านั้น พ่อของมหาอยู่และผู้ใหญ่ในตระกูล จึงอยากให้มหาอยู่ได้แต่งงานมีครอบครัว จึงได้ปรึกษากัน และได้ไปทาบทามคุณสุมาลีให้ เพราะเห็นว่าคุณสุมาลีเป็นคนดีมีการศึกษาถึงชั้น ม.6 และเป็นลูกของข้าราชการมีตระกูล กล่าวคือคุณสุมาลีเป็นบุตรของนายเกิด และนางวอน ทองคำ ในขณะที่พ่อของคุณสุมาลี มีตำแหน่งเป็นสมุห์บัญชีของสำนักงานสรรพากรอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

มหาอยู่ และคุณสุมาลี ได้แต่งงานกันในปี พ.ศ. 2490 เมื่อแต่งงานกันแล้วทั้งคู่เลือกที่จะประกอบอาชีพเกษตรกรรมคือ ทำนา แม้ว่าในสมัยนั้นจะถือว่าทั้งคู่เป็นคนมีการศึกษาสูงสามารถรับราชการได้ถ้าต้องการ แต่ก็เลือกทำนาเพราะจะได้มีโอกาสดูแลรับใช้ใกล้ชิดพ่อ

การค้นคว้าและทดลองด้วยตนเอง

เมื่อมหาอยู่เลือกทำมาแล้วได้ตั้งใจว่าจะต้องทำให้ดีที่สุด เพราะหลังจากแต่งงานแล้ว พ่อได้มอบที่นาให้ประมาณ 30 ไร่ พร้อมหัวไร่ปลายนาอีกประมาณ 14 ไร่ รวมเป็น 44 ไร่ และมอบเงินสดให้อีก 150 บาท พร้อมทั้งสอนแนวทางในการดำเนินชีวิต และการประกอบอาชีพว่าให้ซื้อเฉพาะ จอบ เสียม และเกลือ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถผลิตขึ้นเองได้ สิ่งอื่น ๆ นอกจากนี้ให้ผลิตขึ้นใช้เองในไร่นา ดังนั้นเมื่อเริ่มชีวิตครอบครัวและชีวิตเกษตรกรอย่างจริงจัง จึงต้องใช้ความอดทน และความวิริยะอุตสาหะอย่างสูง เพื่อผลิตสิ่งต่าง ๆ ขึ้นใช้เอง จนประสบความสำเร็จขั้นตามลำดับ

เมื่อมหาอยู่ได้ทำนาด้วยตนเอง จึงคิดแก้ปัญหาที่ตนเองได้พบมานานตั้งแต่เด็ก คือ ปัญหาเรื่องน้ำ ที่ต้องอาศัยน้ำฝนมาตลอด ทั้งน้ำเพื่อการเกษตรและน้ำดื่มมาใช้ ที่ขาดแคลนในฤดูแล้งของแต่ละปีหรือเมื่อฝนทิ้งช่วง จะต้องไปหาน้ำดื่มมาใช้จากต่างหมู่บ้าน มหาอยู่จึงแก้ปัญหาเรื่องดังกล่าวด้วยการขุดบ่อด้วยตนเอง โดยเริ่มจากบ่อเล็ก ๆ แล้วต่อมาก็ได้ขยายให้ใหญ่ขึ้น ขณะขุดบ่ออยู่นั้นเอง ชาวบ้านที่ผ่านไปผ่านมาพบ ก็มักจะพูดในทำนองเยาะเย้ยว่า "บ้าหรือใจ บริเวณที่ใช้ขุด ถ้าปลูกข้าวจะได้มากทีเดียว มาขุดเป็นบ่อเป็นคลองอย่างนี้จะได้อะไร" แม้ใครจะว่าอย่างไรก็ตาม มหาอยู่ถือว่าอุดมการณ์ของตนเอง และความคิดว่าจะต้องทำให้ได้ จึงขุดต่อไปเรื่อย ๆ

1. ทดลองขุดบ่อเพื่อกักน้ำไว้ใช้ สำหรับวิธีการขุดบ่อน้ำ มหาอยู่ได้เลือกขุดดินเพิ่มจากบ่อเก่า ซึ่งมีขนาดเล็ก ในบริเวณที่นาซึ่งเป็นที่ลุ่มก่อน โดยนำมูลดินที่ขุดไว้ ทิ้งไว้ด้านเดียว ด้วยการทิ้งดินคั่นทำ ทำให้บริเวณคั่นกว้างและใหญ่ขึ้น จนสามารถปลูกพืชผักสวนครัว และทำกระท่อมหรือเถียงนาไว้พักผ่อนได้ เนื่องจากมหาอยู่ห่างจากบ้านซึ่งอยู่ในหมู่บ้าน

จากการขุดบ่อนี้เอง หลังจากฤดูฝนผ่านไปก็มีน้ำขังอยู่ในบ่อบ้าง แต่เมื่อถึงฤดูแล้งน้ำก็แห้งไป ไม่สามารถจะเก็บน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี มหาอยู่จึงขุดต่อให้ลึกและกว้างขึ้น แต่เมื่อถึงฤดูแล้งในปีถัดไป ก็ยังไม่สามารถเก็บน้ำไว้ได้อีก ดังนั้นในฤดูแล้งของปีที่สาม มหาอยู่จึงขุดบ่อให้ลึกและกว้างไปอีก จึงสามารถเก็บน้ำอยู่ในบ่อได้ตลอดทั้งปี มหาอยู่

เชื่อว่า สาเหตุที่น้ำยังอยู่ได้นาน เป็นเพราะเมื่อดินอัดติดกันแน่น จึงรักษาความชื้นเอาไว้ได้นานมากขึ้น ในขณะที่โคลนเหนียว ๆ ซึ่งเกิดจากมูลปลาและเศษปุยหมักใบไม้ใบหญ้าจะเข้าไปอุดช่องว่างระหว่างเม็ดดิน

การขุดบ่อนอกจากจะส่งผลให้มีน้ำใช้ตลอดปีแล้ว ยังสามารถปลูกพืชผักสวนครัวจำนวนเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิมอีก จึงส่งผลให้ครอบครัวมีงานทำ และมีรายได้เพิ่มขึ้น โดยได้จากการปลูกพืชผักสวนครัว เช่น หอม กระเทียม พริก ผักต่าง ๆ รวมทั้งกล้วยและอ้อยด้วย สิ่งต่าง ๆ ที่ปลูกขึ้นเมื่อเหลือจากการบริโภคภายในครอบครัวแล้ว ก็จะนำไปขาย หรือแลกเปลี่ยนเป็นสิ่งที่จำเป็นอื่น ๆ แต่ส่วนใหญ่จะแลกเปลี่ยนเป็นข้าวสาร จึงมักจะเรียกกันว่านำของไป “แลกข้าว” ซึ่งเป็นวิธีที่นิยมกันในท้องถิ่นชนบทในสมัยก่อน

แม้ว่าในปีแรก ๆ ที่ขุดบ่อ แล้วภายในบ่อไม่สามารถจะเก็บน้ำได้ตลอดทั้งปีก็ตาม แต่เมื่อน้ำจะแห้งลง ก็มีปลาธรรมชาติให้จับรับประทานได้ และเมื่อขยายบ่อให้ใหญ่ขึ้นจนกระทั่งน้ำยังอยู่ได้ตลอดทั้งปี ยิ่งส่งผลให้ปลาธรรมชาติจากที่นาอื่น ๆ ที่น้ำแล้งลงก่อนมารวมกันที่บ่อของมหาอยู่ ซึ่งมีน้ำยังตลอดปี ทำให้ในแต่ละปีสามารถจับปลาและขายเป็นรายได้มากทีเดียว

ผลสำเร็จจากการขุดบ่อ และรายได้ที่เกิดขึ้นจากการขายปลาเป็นกอบเป็นกำนี้เอง ทำให้มหาอยู่เพิ่มจำนวนบ่อ โดยการปักคันนาให้ใหญ่ขึ้นในช่วงฤดูแล้ง โดยจะปักวันละ 2 วา กล่าวคือ มหาอยู่จะปักคันนาในตอนเช้ามีด 1 วา และปักตอนเย็นอีก 1 วาไปเรื่อย ๆ ทุกวัน เหตุที่ต้องปักคันนาวันละแค่นั้น มหาอยู่บอกว่า การปักคันนาซึ่งเป็นงานหนัก และเป็นงานที่ยังไม่เห็นผลในเร็ววัน ถ้าวันหนึ่ง ๆ ต้องทำงานหนักถึง 8 ชั่วโมง ร่างกายก็จะทนไม่ไหว และผลตอบแทนกลับมาในเร็ววันก็ยังไม่ได้ ดังนั้นจึงต้องทำงานเบา และมีผลตอบแทนกลับมาเร็วด้วย

ตัวอย่างการทำงานในแต่ละวันของมหาอยู่ในฤดูแล้งนั้น หลังจากปักคันนาในตอนเช้ามีดได้ประมาณ 1 วาแล้ว ก็จะมาทำงานอื่น เช่น นำโค กระบือ ม้า ไปเลี้ยง ปลูกผักทำร้านผัก พรวนดิน เติรียมดิน เอาปุ๋ยไปใส่ต้นไม้ รดน้ำต้นไม้ ซึ่งเป็นงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ต้องเอาใจใส่ดูแลสม่ำเสมอ หรือนำพืชผักที่ปลูกไปขาย ถ้าขายไม่หมดก็จะนำไป

แปรรูป เช่น นำพริกไปตากแห้ง เพื่อเป็นพริกแห้งไว้รับประทานต่อไป หรือนำผักกาดไปทำเป็นผักกาดดอง แล้วจึงนำไปขายอีกครั้ง

จากสภาพแวดล้อมที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก โดยเฉพาะตามบริเวณท้องร่องต่าง ๆ หรือบริเวณนาที่ยังมีน้ำขังอยู่บ้าง จะมีปลาธรรมชาติมาอยู่จำนวนมาก ซึ่งชาวบ้านและมหาอยู่ มักจะจับมาบริโภคเสมอ และเมื่อจับได้จำนวนมาก ๆ เหลือจากรับประทาน ก็จะนำไปขายหรือแปรรูปเป็นปลาร้า ปลาจ่อม และกะปิ รับประทานในครอบครัว และขายไปในหลายจังหวัดของภาคอีสาน เช่น จังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดอุบลราชธานี

นอกจากงานดังกล่าวแล้ว บางวันมหาอยู่ก็ไปเก็บของป่าจากบริเวณหัวไร่ปลายนา รวมทั้งเก็บพืชมานำมาใช้เป็นเชื้อเพลิง และสำหรับงานในครัวเรือนนั้น มหาอยู่ก็มาช่วยคุณสมาสีผู้เป็นภรรยาหั่นน้ำ ตำข้าว และเอาปลายข้าวไว้ให้ไก่กิน หรือเก็บไว้สำหรับต้มให้หมูพันธ์นั้นเมืองกิน ส่วนกิจกรรมนอกไร่นา มหาอยู่ก็จะทำที่ทอดผ้าขาย ใช้เกวียนรับจ้างขนถ่าน หรือสินค้าอื่น ๆ บ้าง เพื่อหาเงินมาส่งเป็นค่าเล่าเรียนลูก ๆ

ผลจากการป้อนค้นวันละ 2 ไร่ ของมหาอยู่ ในที่สุดก็กลายเป็นบ่อที่สองที่มีคันนาเป็นขอบบ่อ ภายในบริเวณบ่อให้ทำนา และภายในบ่อก็มีปลาธรรมชาติมาอาศัยอยู่ด้วย เมื่อถึงฤดูแล้ง และเสร็จสิ้นจากการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ก็สามารถจับปลามาถนอมอาหารไว้รับประทานในครอบครัว เหลือแล้วจึงนำไปขาย จนกระทั่งสามารถนำเงินที่ได้จากการขายปลา ไปจ้างชาวนาขุดบ่อหรือป้อนคานาขยายพื้นที่ออกไป

วิธีการในการจ้างเพื่อนบ้านให้ขุดบ่อนี้ มักไม่ต้องใช้เงินมากนักเนื่องจากผู้มารับจ้างเมื่อได้รับเงินจากการขุดบ่อแล้ว ส่วนมากก็มักจะขอซื้อปลากลับไปรับประทานด้วยเสมอ ซึ่งแทบจะกล่าวได้ว่า เงินที่ใช้จ้างไปก็มักจะได้กลับคืนมา พร้อมทั้งได้บ่อเพิ่มขึ้นเป็นบ่อที่สาม บ่อที่สี่และบ่อที่ห้า และได้คันนาที่กว้างใหญ่ขึ้นจนสามารถปลูกต้นไม้ได้ พื้นที่ทั้งหมดที่มหาอยู่วางแผนสำหรับขุดบ่อป้อนคานาในครั้งนั้นใช้พื้นที่ประมาณ 10 ไร่

เทคนิคพิเศษที่มหาอยู่นำมาดัดแปลงเพื่อให้มีปลาธรรมชาติมาอาศัยอยู่ในบ่อมาก ๆ โดยการเลียนแบบการทำหลุมโจน ซึ่งเป็นหลุมที่ชาวนาขุดไว้ดักปลาในช่วงที่จะเปลี่ยนฤดูจากฤดูฝนไปเป็นฤดูหนาว และเป็นช่วงที่ลมเหนือเริ่มพัด ปลามักจะขึ้นจากนา เพราะเมื่อ

มีลมพัดแรง ๆ นั่นคือ สัญญาณว่าน้ำในนาเริ่มจะแห้งแล้ว ปลาก็จะขึ้นจากบริเวณที่น้ำจะแห้ง ไปยังบริเวณบ่อที่มีน้ำขังมาก โดยอาศัยกลิ่นโคลนเป็นเครื่องหมายทาง ชาวบ้านจึงมักจะขุดหลุมไว้บริเวณคันนา แล้วเอาโคลนจากบ่อที่น้ำขังตลอดปีไปทาไว้ที่คันหลุม เมื่อปลาขึ้นจากนาก็มักไปตกอยู่ที่หลุม

จากเทคนิคการทำหลุมโชนีเอง มหาอยู่จึงพยายามขุดบ่อในนาและพยายามให้น้ำขังอยู่ในบ่อตลอดปี และเมื่อจำเป็นต้องวิดน้ำออกจากบ่อเพื่อจับปลา มหาอยู่ก็จะถ่ายน้ำไปยังอีกบ่อหนึ่ง และเมื่อจับปลาเสร็จแล้วก็จะรีบถ่ายน้ำกลับคืน เพื่อให้ น้ำขังอยู่ได้ตลอดปี เมื่อมีน้ำใหม่มาจะได้ผสมกับน้ำเก่าที่อยู่ในบ่อแล้ว ปลาจะได้มาอาศัยอยู่มาก ๆ

2. พัฒนาวิธีการทำนา อาชีพหลักของมหาอยู่คือ การทำนา ซึ่งเป็นการปลูกข้าว นาดำ ที่เป็นเทคโนโลยีการผลิตข้าวโดยทั่วไปของชาวบ้าน การปลูกข้าวนาดำนี้จะต้องอาศัยน้ำมาก ทั้งสำหรับการตกกล้า และการดำนา ในพื้นที่การทำนาของมหาอยู่ เป็นการทำนาโดยอาศัยน้ำฝนเป็นสำคัญ ดังนั้นหากปีไหนฝนแล้ง การทำนาก็จะไม่ได้ผลเท่าที่ควร แต่ผลจากการแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำโดยการขุดบ่อ จนกระทั่งมีน้ำขังตลอดทั้งปี ดังนั้นในปีใดที่ฝนในช่วงแรกตกมาช้ากว่าปกติ มหาอยู่ก็สามารถชักน้ำจากบ่อมาตกกล้าได้ ในสภาพปกติที่ฝนตกต้องตามฤดูกาลนั้น มหาอยู่ก็จะให้ความสำคัญกับการกักเก็บน้ำไว้ในทุ่งนา กล่าวคือเมื่อฝนตกมาในช่วงต้นฤดู มหาอยู่ก็จะรีบระบายน้ำ ซึ่งไหลมาจากบริเวณหัวไร่ปลายนา ที่มีสภาพเป็นป่า และเป็นพื้นที่สูง ให้น้ำเข้ามาขังในบริเวณที่นาที่ต้องการจะทำ เพื่อกักเก็บน้ำไว้ให้ดินในที่นาชุ่มเตรียมไว้สำหรับการตกกล้า

ในกรณีที่มีฝนตกมาก ๆ ในช่วงหลังการดำนา จนบางครั้งเกิดน้ำท่วม และคันนาพังทลาย จนทำให้น้ำไหลออกจากทุ่งนาไปอย่างรวดเร็ว มหาอยู่ก็จะรีบซ่อมแซมคันนากันที เพื่อกักเก็บ และชะลอน้ำให้มีอยู่ในทุ่งนาตลอดเวลา โดยจะไม่ปล่อยให้น้ำไหลออกจากทุ่งนาไปอย่างรวดเร็วจนหมดจากทุ่งนา เพราะการปล่อยให้น้ำไหลออกไปอย่างรวดเร็วจะทำให้ต้นข้าวลุ่มตามน้ำจนล้ม หากชะลอน้ำที่ท่วมทุ่งนาให้ไหลออกจากทุ่งนาอย่างช้า ๆ และกักน้ำไว้ในทุ่งนาล้าง จะทำให้ต้นข้าวทรงตัวอยู่ในน้ำได้ดี และต้นแข็งแรง

นอกจากนั้นแล้ว การชะลอน้ำ และกักเก็บน้ำไว้ในทุ่งนา ก็ยังช่วยลดความเสียหายจากการกัดกินต้นข้าวของปู เพราะหากระบายน้ำออกจากนาจำนวนมาก ๆ และมีน้ำเหลือขังอยู่ตามแอ่ง ตามมมนา ปูก็จะไปอาศัยในบริเวณนั้น และกัดกินต้นข้าวเฉพาะภายในแอ่งน้ำนั้น ข้าวในบริเวณนั้นจึงเสียหายทั้งกอ แต่หากชะลอน้ำไว้จนเต็มพื้นที่นา ปูก็จะกัดกินต้นข้าวเรื่อยไปทั้งทุ่งนา ซึ่งอาจจะทำลายต้นข้าวเป็นต้น ๆ ไป แทนที่จะทำลายต้นข้าวจนหมดทั้งกอ และผลจากการกักเก็บน้ำไว้ในทุ่งนาอีกประการหนึ่งคือ ทำให้มีสัตว์น้ำมาอาศัยอยู่ในทุ่งนา ทำให้สามารถจับมาบริโภคได้เสมอ

พันธุ์ข้าวที่มหาอยู่ใช้นั้นจะเป็นพันธุ์ข้าวนาปี ซึ่งมีทั้งข้าวพันธุ์หนัก และข้าวพันธุ์เบา เพราะข้าวทั้งสองอย่างมีช่วงเวลาที่เก็บเกี่ยวต่างกัน ข้าวพันธุ์เบาจะสามารถเก็บเกี่ยวได้ก่อนข้าวพันธุ์หนัก ดังนั้นจึงสามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้ทันเวลา ทำให้ข้าวไม่แห้งกรอบ ถ้าหากใช้ข้าวพันธุ์เดียวกันครั้งละมาก ๆ และเก็บเกี่ยวไม่ทัน ข้าวก็จะเสียคุณภาพ ราคาข้าว และเกรดของข้าวก็ตก

เทคนิควิธีในการทำนาของมหาอยู่นั้นจะเริ่มตกกล้าในเดือนมิถุนายน ดำนาในเดือนกรกฎาคมถึงเดือนสิงหาคม และเกี่ยวข้าวประมาณกลางเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนมกราคม สำหรับมหาอยู่แล้วจะให้ความสำคัญกับการเตรียมดิน และการตกกล้าอย่างมาก มหาอยู่มักจะทำด้วยตนเองเสมอ นับตั้งแต่การไถดะ เกินหญ้า ไถคราด และที่พิเศษคือ มหาอยู่จะทำเทือก เตรียมไว้สำหรับตกกล้า เพราะหากพื้นที่ไม่ราบเสมอกัน เมื่อหว่านข้าวเปลือกแล้ว ข้าวอาจจะไปกองรวมกันในที่ลุ่ม นอกจากนั้นแล้วมหาอยู่ก็จะไถให้ลึกมาก ๆ เพื่อให้หญ้าหรือตอซังเน่าเปื่อย และอยู่ใต้ดินลึก

สำหรับการตกกล้า มหาอยู่ก็มักจะทำด้วยตนเองเช่นกัน หรือหากสอนให้ลูกจ้างทำ มหาอยู่ก็จะตามกำกับด้วยตนเองเสมอ วิธีการหว่านข้าวของมหาอยู่นั้น จะต้องหว่านให้เมล็ดข้าวกระจายกันออกไป ข้าวแต่ละกำจะต้องหว่านหลาย ๆ ครั้ง เพื่อให้เมล็ดข้าวได้กระจายกันและมีความถี่สม่ำเสมอ เพื่อต้นข้าวจะได้อวบอ้วนสมบูรณ์ เมื่อนำไปดำก็จะแตกกอดี ต้นใหญ่ แข็งแรง แต่ถ้าหว่านข้าวถี่เกินไปก็จะได้กล้าต้นเล็ก เมื่อนำไปดำและถูกปรบกวาก็จะล้มเสียหายได้ง่าย

ในการดำน้ำนั้น ส่วนมากแล้วจะมีลูกจ้างมาช่วยดำ โดยมหายู่จะเป็นผู้ไปเลี้ยง เบ็ด แต่มาช่วยดำนา และดูแลเสมอ สำหรับการเตรียมดินในการดำนา ครั้งแรกจะไถก่อน เพื่อให้วัชพืชหรือซังข้าว เน่าเปื่อยโดยทิ้งไว้ประมาณ 15 วัน แล้วนำปุ๋ยคอกไปใส่แล้ว จึงไถกลบอีกครั้ง เมื่อมีน้ำในทุ่งนาเพียงพอจึงถอนกล้ามาดำ เพื่อให้ได้ผลผลิตมาก มหายู่จึงถือหลัก "ดำถี่เอาฟาง ดำห่างเอารวง" ดังนั้นมหายู่จึงเลือกดำห่างกัน กอละประมาณ 1 คืบ (25 ซม.)

ในการจ้างแรงงานสำหรับการทำนานั้น ช่วงก่อนปี พ.ศ.2508 มีแรงงาน มาช่วยทำนาเพียง 3-4 คน แต่จากปี พ.ศ. 2508-2513 มีคนงานเพิ่มขึ้นเป็น 10 คน ค่าตอบแทนของผู้ที่มาช่วยทำนากับมหายู่ จะได้ค่าตอบแทนเป็นข้าวเปลือก โดยผู้ชายจะ ได้ 100 กะเดือ กะเดือละ 20 กิโลกรัม คือประมาณ 2 เกวียนหลวง ส่วนลูกจ้างหญิง จะได้คนละ 80 กะเดือ ค่าตอบแทนของลูกจ้างนั้น ส่วนมากมักจะเอาไปก่อนการทำนา หรือเอาข้าวระหว่างการทำนา เพื่อไปให้ครอบครัวตนเองใช้บริโภค

สภาพการทำนาและความเป็นอยู่ของลูกจ้างเมื่อมาทำนากับมหายู่ งานที่พวกเขา จะต้องทำส่วนมากจะเป็นงานเกี่ยวกับกิจกรรมการทำนา เช่น ดำนา เกี่ยวข้าว โดยจะมา นกที่บ้านของมหายู่เลย สำหรับอาหารการกินก็กินอยู่กับมหายู่ ช่วงเวลาที่ลูกจ้างจะมา อยู่ทำงานก็จะมาตั้งแต่ต้นฤดูการดำนา และกลับหลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จ ในด้านความ สัมพันธ์ระหว่างมหายู่กับลูกจ้างนั้น เมื่อพวกเขากลับบ้านเขาไปแล้ว ต้องการจะปลูก พืชผักต่าง ๆ ก็จะมาขอพันธุ์จากที่บ้านมหายู่ และมหายู่ก็จะสอนวิธีปลูกพืชและวิธีทำมา หากินให้พวกเขาเสมอ

อย่างไรก็ตามจากการเริ่มทำนาในครั้งแรกมหายู่มีที่นาเพียง 30 กว่าไร่ จากนั้น ก็บุกเบิกถากถางป่าบริเวณหัวไร่ปลายนาไปเรื่อย ๆ จนได้ที่นาเพิ่มอีกประมาณ 14 ไร่ จึงมีที่นารวมเป็น 44 ไร่ นอกจากการบุกเบิกป่าเพื่อเพิ่มพื้นที่การทำนาแล้ว มหายู่ ก็ยัง ได้ผ่อนซื้อที่นาเพิ่มอีก 25 ไร่ โดยเริ่มผ่อนซื้อตั้งแต่ปี พ.ศ.2490 เป็นจำนวนเงิน 4 หมื่น บาท ในการผ่อนชำระเงินนี้มหายู่ได้ทยอยจ่ายไปเรื่อย ๆ ตามแต่จะมีเงิน เช่น เมื่อ

ขายข้าวที่เหลือจากการใช้รับประทานในครอบครัว และในขณะที่ผ่อนซื้อที่นาของพี่ชายนี้ มหาอยู่ก็ทำนาในบริเวณนาของพี่ชายด้วย

นอกจากมหาอยู่จะผ่อนซื้อที่นาของพี่ชายแล้ว ในปี พ.ศ. 2514 ได้เช่าที่นาของ ศึกษาธิการอำเภอเมืองในขณะนั้น จำนวน 100 ไร่ และชำระค่าเช่าโดยใช้ข้าวเปลือก บิลละ 4 เกวียนที่นาอีกให้มหาอยู่เช่าซื้อที่นาจำนวน 25 ไร่ โดยให้เช่าซื้อในราคา 4 หมื่น 5 พันบาท และมหาอยู่ได้ผ่อนชำระหมดภายใน 3 ปี โดย 2 ปีแรกชำระเงินบิลละ 2 หมื่น บาทและปีสุดท้ายชำระเงินเพียง 5 พันบาท

3. ทดลองเลี้ยงเปิดในนาข้าว งานรองที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ที่มหาอยู่ทำนอก จากการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลัก คือ การเลี้ยงเปิด มหาอยู่ได้กล่าวถึงการเลี้ยงเปิดว่า เป็นงานที่ให้ความเพลิดเพลินกับตนมาก เพราะการเลี้ยงเปิดเป็นงานไม่หนัก ครั้งแรกที่ มหาอยู่เลี้ยงเปิดคือ ปี พ.ศ. 2500 โดยรับลูกเปิดจากเอเยนต์ที่อยู่ในตัวเมือง ซึ่งเป็นผู้ รับลูกเปิดรุ่นมาจากจังหวัดนครราชสีมามาขายอีกต่อหนึ่ง การเลี้ยงเปิดในช่วงแรกมหาอยู่ จะเลี้ยงเพียงครั้งละ 10 หรือ 20 ตัว เพื่อนำไปมารับประทาน และฝึกหัดการเลี้ยงเท่านั้น

ต่อมาในปี พ.ศ. 2502 มหาอยู่พบว่าตนเองมีประสบการณ์ในการเลี้ยงเปิดมาก แล้ว จึงตัดสินใจเลี้ยงเปิดจำนวนมากขึ้น เป็นเลี้ยงบิลละประมาณ 200 ตัว โดยจะเริ่มซื้อ เปิดมาเลี้ยง ช่วงประมาณเดือนเมษายน และเลี้ยงขุนเพื่อรอให้ฝนตก ด้วยการให้อาหารจำพวกรำหยาบผสมกับข้าวเปลือก เมื่อฝนเริ่มตกในช่วงเดือนพฤษภาคม มหาอยู่ ก็จะเปลี่ยนวิธีการเลี้ยง เป็นการเลี้ยงแบบไล่ทุ่ง

การเลี้ยงแบบไล่ทุ่งของมหาอยู่ คือการไล่เปิดให้ไปหากินตามทุ่งนา ซึ่งยังไม่ได้ ตกกล้าหรือดำนา เปิดก็จะหาอาหารตัวเอง เช่น ข้าวเปลือกที่หลงเหลือในทุ่งนา หอย ปู กุ้ง ปลา แต่ในช่วงที่เลี้ยงมหาอยู่ก็ยังคงให้อาหารแก่เปิดอยู่ โดยจะมีลูกจ้าง หาอาหารเปิดไปไว้ให้ยังบริเวณที่มหาอยู่ได้นัดหมายไว้ ส่วนมหาอยู่จะไล่เปิดไปตาม ทุ่งนาเรื่อย ๆ และพยายามไล่เปิดให้ไปถึงบริเวณนัดหมายในช่วงเที่ยง เพื่อให้เปิดได้ กินอาหาร และตัวมหาอยู่ก็ได้มารับประทานอาหารเช่นกัน

สำหรับการเลี้ยงเป็ดนี้ ญาติของมหาอยู่ก็ได้เลี้ยงเช่นกัน ดังนั้นเมื่อไล่เปิดไปทุ่ง ก็มักจะนัดกันไปหยุดรับประทานอาหาร และให้อาหารเปิดในบริเวณเดียวกัน ช่วงดังกล่าว จึงเป็นช่วงที่มหาอยู่และญาติ ซึ่งเลี้ยงเป็ดเหมือนกันได้วิสาสะพูดคุยปรึกษาถึงการทำการทำหา กิน โดยเฉพาะการเลี้ยงเป็ดว่าของแต่ละคนเป็นอย่างไร จำนวนไข่เท่าใด และไข่มี ขนาดใหญ่หรือเล็ก หากเป็ดของใครมีปัญหา ก็จะปรึกษากันเสมอว่าควรจะทำอย่างไร แม้กระทั่งเวลาไปขายไข่ก็มักจะขนไปพร้อม ๆ กัน โดยใช้เกวียนขนคนละเล่ม

จากการที่มหาอยู่เลี้ยงเป็ดด้วยตนเองมานาน จึงมีประสบการณ์เกี่ยวกับการเลี้ยง เป็ดมากนับตั้งแต่การเลือกซื้อลูกเป็ด มหาอยู่จะไม่ผลิผลามซื้อลูกเป็ดที่เขาหาบมาขาย หรือ ผลิผลามซื้อจากเจ้าที่เขาขนลูกเป็ดมาวางให้คนซื้อ แต่มหาอยู่จะคัดเลือกเป็ด ที่มีความ แข็งแรง และที่สำคัญจะต้องเป็นลูกเป็ดตัวเมีย เนื่องจากเป็ดตัวเมียเลี้ยงง่าย เมื่อโตเป็น เป็ดสาวคนเลี้ยงก็สบาย สามารถปล่อยให้หากินเอง เพราะเป็ดตัวเมียมีนิสัยชอบหากิน ตามท้องนาที่ปลูกข้าว โดยพิจารณาปล่อยเปิดในทุ่งนาที่ดำนาเสร็จแล้วประมาณ 1 เดือน เพราะต้นข้าวสามารถตั้งตัวได้ดีแล้ว

เมื่อเปิดลงไปหากินในทุ่งนาที่ดำนาแล้ว เป็ดจะให้ประโยชน์แก่ข้าวหลายอย่าง นอกจากการเลี้ยงเป็ดเพื่อขาย หรือเพื่อเก็บไข่เท่านั้น แต่เป็ดสามารถช่วยกำจัดวัชพืช ในนาข้าวเพราะเป็ดจะกินวัชพืชต่าง ๆ ในนา เช่น จอก แหน และเป็ดยังช่วยในการ พรวนดินในขณะที่เป็ดใช้เท้าขุดไปหรือตีนน้ำไปในระหว่างร่อง และระหว่างแถวของกอข้าว นอกจากนั้นแล้วเป็ดยังช่วยกำจัดศัตรูพืช โดยไล่แมลงและปูขณะที่เป็ดอยู่ในนาข้าว และ อุจจาระของเป็ดยังเป็นปุ๋ยให้แก่ต้นข้าวด้วย

สำหรับเทคนิคการเลี้ยงเป็ดนั้น มหาอยู่จะคอยสังเกตพฤติกรรมและนิสัยของ เป็ดอยู่เสมอว่าเป็ดชอบหรือไม่ชอบอะไร มหาอยู่พบว่าการไล่เลื้อยผ้าในลักษณะที่เคย ไล่เลี้ยงเป็ดตั้งแต่เป็ดตัวเล็ก เป็ดจะจำคนเลี้ยงได้ ไม่แสดงอาการตื่นตกใจ ต่างจาก การไล่เลื้อยผ้าแปลก ๆ จากเดิม เป็ดจะแสดงอาการตื่นตกใจ จนบางครั้งถึงกับตกใจ หยดไข่ทีเดียว

นอกจากนั้นแล้วมหาอู่ก็สังเกตเห็นว่า ถ้าหากฝนตกและลมแรงในขณะที่เปิด
 หากินตามทุ่ง เบ็ดจะตื้นตกใจจนหนีกระเจิงเข้าป่ากระจัดกระจายกัน จนกระทั่งต้องกลับ
 เข้าเล้าได้ยาก และที่สำคัญเบ็ดจะหยุดใช้ด้วย ดังนั้นมหาอู่จะสังเกตและคาดการณ์
 เสมอว่า ฝนจะตกหรือไม่ หากสังเกตว่าฝนจะตกมหาอู่ก็จะรีบต้อนเบ็ดให้ไปหากินใกล้ ๆ
 เล้า เพื่อจะได้สามารถต้อนกลับเข้าเล้าได้ทันเวลา

การหาความรู้จากบุคคลอื่นและการศึกษาคูงาน

จากประสบการณ์ที่มหาอู่ได้พบที่จัดมหาธาตุยาราชรังสฤษฎ์ และจากการทำ
 งานสหกรณ์ ทำให้มหาอู่ได้รู้จักกับบุคคลหลายอาชีพ และได้พบเห็นการประกอบอาชีพ
 หลาย ๆ อย่าง จนสามารถนำวิธีการเหล่านั้นมาปรับปรุงไร่นาของตนดังต่อไปนี้

1. การขุดคลองสลับสวน ปี พ.ศ. 2511 มหาอู่ก็ได้เริ่มขุดคลอง ตามแบบ
 อย่างการทำสวนแบบภาคกลาง ซึ่งมักจะขุดคลองสลับกับสวนที่ใช้ปลูกไม้ผล ตามที่เคย
 พบมาเมื่อครั้งบวชพระอยู่ที่วัดมหาธาตุยาราชรังสฤษฎ์ โดยมหาอู่ได้วางแผนและแผนก่อน
 จะขุดคลองว่า จะขุดคลองสลับกับการทำสวน และจะขุดให้ได้ 3 คลองสลับกับสวนอีก 3
 ส่วน โดยบริเวณสวนจะใช้ปลูกกล้วยและแซมด้วยไม้ผล เช่น มะม่วง ขนุน และมะพร้าว
 สำหรับการปลูกขนุนและมะพร้าวนั้น มหาอู่จะทดลองปลูกพร้อม ๆ กัน เพราะอยาก
 ทราบว่าพืชทั้งสองชนิดนี้ อย่างไหนจะให้ผลก่อนกัน

จากผังที่มหาอู่วางไว้ในครั้งแรกคือ การขุดคลองในบริเวณกลาง ๆ ของพื้นที่นา
 เพื่อให้ระบายออกด้านข้าง ในการขุดคลองนั้นจะขุดให้มีขนาดกว้าง 2 เมตร ส่วน
 ความยาวนั้น มหาอู่ตั้งใจจะขุดให้ยาวถึง 50 เมตร เมื่อขุดดินแล้วก็จะมีมูลดินห่าง
 จากขอบคลอง 1 เมตร และทำเป็นคันดินกว้าง 10 เมตร มูลดินที่ได้จากคลองแรก
 มหาอู่ก็จะทิ้งไปเพียงด้านเดียว คือ เริ่มทิ้งไปทางด้านทิศตะวันตกก่อน

เมื่อขุดคลองได้ความยาว 20 เมตรแรกแล้ว มหาอู่ได้หยุดขุด เพื่อทดลองปลูก
 ต้นไม้ เพราะมหาอู่ถือหลักว่าทำอะไรก็ตามจะต้องทำ "จากเล็กไปหาใหญ่" เมื่อได้ผลดี
 ก็จะทำต่อไป ดังนั้นต้นไม้ที่มหาอู่ปลูกริมคลองในครั้งแรกคือ ปลูกกล้วย มะม่วง มะพร้าว

และชน สำหรับในบริเวณที่ปลูกกล้วยนั้น มหาอยู่จะเอาฟางมาคลุมดินบริเวณโคนต้นกล้วย และบริเวณรอบ ๆ ต้นกล้วยเพื่อไม่ให้วัชพืชงอกด้วย ต่อมาเมื่อถึงฤดูฝนมีฝนตกลงมา ในบริเวณฟางก็จะมีเห็ดฟางขึ้นมามาก จนกระทั่งเหลือรับประทาน และขายเป็นเงินได้ โดยเฉลี่ยประมาณวันละ 40 บาท ซึ่งสามารถเก็บเห็ดได้ปีละประมาณ 3 เดือน

จากความสำเร็จดังกล่าวมหาอยู่จึงขุดคลองต่อไปอีกโดยขุดเพิ่มจาก 20 เมตรเป็น 50 เมตร และขุดคลองเพิ่มอีก 2 คลอง โดยขุดไปเรื่อยในฤดูแล้ง หรือในยามว่าง จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2516 จึงกลายเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนขึ้น

2. เรียนรู้จากการทำงานสหกรณ์ เมื่อมหาอยู่สามารถทำการเกษตรได้ตามที่ตนเองคิด เป็นต้นว่าการทำงาน การเลี้ยงเป็ด กระบือ ม้า เป็ด ไก่ สุนัข รวมทั้งการปลูกพืชผักหลาย ๆ ชนิด และมหาอยู่ยังสามารถแก้ปัญหาเกี่ยวกับการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง ด้วยการขุดบ่อ ผลจากการกระทำดังกล่าวทำให้ฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้นเริ่มมีเงินมากขึ้น

จากความสำเร็จดังกล่าว มหาอยู่ก็พยายามพูดคุยให้ชาวบ้านฟัง โดยยกตัวอย่างในสิ่งที่ตนเองทำสำเร็จ และสิ่งที่ควรจะทำต่อไป แต่กระนั้นยังมีชาวบ้านบางคนพูดเพี้ยนแกมอีกจนได้ว่า "มึงจะพูดอย่างไรก็ได้ เพราะมีทุกอย่างที่พูดอยู่แล้ว กูไม่มีอะไรจะทำได้ ยิ่งไง"

แม้ว่าชาวบ้านบางคนจะพูดอย่างไรก็ตาม ก็ยังมีชาวบ้านบางส่วนที่สามารถรับคำแนะนำ และชักนำได้ ดังนั้นในปี พ.ศ. 2492 มหาอยู่ก็ได้รวบรวมเพื่อนเกษตรกรจากหลาย ๆ หมู่บ้าน ร่วมกันจัดตั้งสหกรณ์หาทุนขึ้น โดยมีเหตุจูงใจและได้รับการชักนำจากเจ้าหน้าที่สหกรณ์อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งรู้จักกันเป็นการส่วนตัวกับมหาอยู่

จากการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 30 สิงหาคม 2535 มหาอยู่ได้เล่าถึงจุดเริ่มต้นของการจัดทำสหกรณ์ ดังต่อไปนี้

เมื่อมหาอยู่ได้แต่งงานกับคุณสุมาลีแล้ว ก็ได้ไปมาหาสู่กับญาติของคุณสุมาลี ซึ่งมีบ้านอยู่ในเมืองเสมอ และได้รู้จักกับ คุณอร่าม สุรเกียรติ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็น ผู้ช่วยสหกรณ์อำเภอเมือง และได้มาเข้าบ้านอยู่ใกล้ ๆ กับบ้านของพ่อแม่คุณสุมาลี คุณอร่าม

ได้ชักชวนให้มาอยู่รวมกลุ่มชาวบ้าน เพื่อจัดตั้งสหกรณ์ขึ้น โดยคุณอร่ามได้ให้ความรู้และหลักการสหกรณ์แก่มาอยู่ ประกอบกับสมัยที่มาอยู่บวชเป็นพระ ได้อ่านหนังสือเกี่ยวกับการสหกรณ์มาบ้าง จึงเข้าใจและศรัทธาอยากทำ

มาอยู่จึงนำเรื่องราวการจัดตั้งสหกรณ์ มาปรึกษากับกำนันโมก พาสภานนท์ กำนันตำบลลี้กไดและสำโรงซึ่งอยู่บริเวณใกล้เคียง และกำนันก็เห็นด้วยในแนวคิด เมื่อกำนันโมก เดินทางไปในหมู่บ้านต่าง ๆ ก็มักจะนำมาอยู่ไปด้วย และให้มาอยู่ชักชวนชาวบ้าน เพื่อรวมกลุ่มจัดตั้งสหกรณ์ ปรากฏว่าชาวบ้านสนใจ และอยากตั้งสหกรณ์

ในปี พ.ศ. 2492 มาอยู่และชาวบ้านจากหลายหมู่บ้านใน 2 ตำบล ได้รวมกลุ่มกันจำนวน 20 คน ตั้งเป็นสมาคมสหกรณ์สหมิตร จดทะเบียนเป็นสหกรณ์ไม่จำกัดสินใจ ซึ่งเป็นสหกรณ์หาทุนขนาดเล็ก ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย เพราะปัญหาเกี่ยวกับการเอารัดเอาเปรียบจากเจ้าหนี้เงินกู้และพ่อค้าคนกลางในการกู้ยืม และจำหน่ายผลิตผล ทำให้ชาวนาต้องสูญเสียที่ดินและมีภาระหนี้สินที่ยากที่จะปลดเปลื้องได้ รัฐบาลจึงตั้งสหกรณ์หาทุนขึ้น (ทองโรจน์ อ่อนจันทร์. 2530 : 208)

เมื่อมีการจัดตั้งสมาคมสหกรณ์สหมิตรแล้ว มาอยู่ก็ได้รับเลือกให้เป็นประธานกรรมการ และต่อมาก็มีสมาชิกเพิ่มขึ้นจากจำนวน 20 คน เป็น 30 คน จึงเป็นสมาคมที่มีสมาชิกมากที่สุดในจังหวัดสุรินทร์ และเป็นสมาคมที่ได้รับรางวัลว่าเป็นสมาคมที่มีการบริหาร การส่งเงินดี คือสมาชิกส่งเงินได้ครบตามกำหนด โดยสมัยนั้นสมาชิกจะกู้เงินได้ไม่เกิน 500 บาท

จากการมาทำงานเกี่ยวกับสหกรณ์ มาอยู่เคยกู้เงินเพียงครั้งเดียว จำนวน 200 บาท เพื่อมาซื้อสิ่งของหลังคาบ้านเท่านั้น แต่ความตั้งใจจริงที่มาทำงานสหกรณ์ก็เพื่อให้มีโอกาสได้เปิดหูเปิดตา ทนโลกทันเหตุการณ์ ได้รับความรู้เพิ่มเติมจากการจัดอบรมของเจ้าหน้าที่สหกรณ์ และได้ใช้ความรู้ที่ตนมีอยู่ด้วย

อย่างไรก็ตามในช่วงที่มาอยู่และชาวบ้าน รวมตัวจัดตั้งเป็นสมาคมสหกรณ์สหมิตรนี้ เป็นระยะที่การสหกรณ์ในประเทศไทยกำลังขยายตัว มีสหกรณ์ตั้งขึ้นใหม่หลายสมาคม เนื่องจากหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นระบอบ

ประชาธิปไตยแล้ว รัฐบาลมีนโยบายที่จะขยาย และส่งเสริมการสหกรณ์ให้กว้างขวางออกไป สำหรับเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศ

ดังนั้นระหว่างปี พ.ศ. 2476 ถึง พ.ศ. 2497 มีสหกรณ์ประเภทต่าง ๆ ดำเนินการอยู่ 22 ประเภท จำนวน 10,338 สมาคม ในท้องที่ 63 จังหวัด และหลังจากปี พ.ศ. 2497 แล้ว อัตราการขยายตัวของสหกรณ์ก็ลดลงอย่างรวดเร็ว คือมีจำนวนเพิ่มขึ้นแต่ละปี น้อยมากหรือไม่เพิ่มขึ้นเลย ด้วยเหตุผลประการสำคัญที่ทำให้งานด้านสหกรณ์หยุดชะงัก เพราะกระทรวงสหกรณ์ได้ถูกยุบให้ไปรวมกับกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติที่ตั้งขึ้นใหม่ ในปี พ.ศ. 2506

นอกจากนั้นแล้วสาเหตุที่เกิดการอยู่ตัวของการสหกรณ์ เพราะมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วของสหกรณ์มาก่อน จนไม่สามารถจะดูแลให้ทั่วถึง และขยายต่อไปได้ ประกอบกับธนาคารเพื่อการสหกรณ์ ซึ่งเป็นสถาบันการเงินของสหกรณ์ระดับชาติ ถูกยุบในปี พ.ศ. 2509 แล้วกลายมาเป็นธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ในปัจจุบัน เจ้าหน้าที่จึงไม่สามารถปรับปรุงตัวให้เข้ากับเหตุการณ์หรือกับการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ได้ทันทั่วทั้ง ขาดการประชาสัมพันธ์ เพื่อให้คนอื่นได้เข้าใจหรือเห็นความสำคัญของการสหกรณ์ได้ รวมทั้งความล้มเหลวของสหกรณ์บางแห่ง ก็เป็นการบ่อนทำลายของสมาชิก และของบุคคลทั่วไปได้

ต่อมาจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่สุด ของกระบวนการสหกรณ์ในประเทศไทย คือ การควบสหกรณ์หาทุนเข้าด้วยกัน เพราะมีการพิจารณาเห็นว่าสหกรณ์หาทุนเดิม มีขนาดเล็กเกินไป โดยเฉลี่ยสหกรณ์หนึ่ง ๆ มีสมาชิกเพียง 17 คนเท่านั้น จึงไม่สามารถจะขยายหรือดำเนินธุรกิจอย่างเพียงพอ และสหกรณ์จะต้องมีสำนักงาน และเจ้าหน้าที่บริหารงานของสหกรณ์ด้วย สหกรณ์จึงจะมีการขยายและเติบโตได้

การอาศัยพนักงานสหกรณ์ (ข้าราชการสหกรณ์) ช่วยเหลือทำอะไรให้ทุกอย่างย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ และไม่ควรกระทำด้วย เพราะสหกรณ์จะไม่มีทางเจริญเติบโต ฉะนั้นคณะกรรมการปรับปรุงสหกรณ์ จึงได้เห็นชอบในการที่จะควบ (รวมกิจการ) ของสหกรณ์หาทุนขนาดเล็กเข้าด้วยกันเป็นสหกรณ์การเกษตรขนาดใหญ่ระดับอำเภอ โดยให้

ดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 กำหนดให้แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2514 จำนวนสหกรณ์ในประเทศไทยจึงลดลงอย่างรวดเร็ว (ประดิษฐ์ มัชฌิมา. 2518 : 40 - 50)

ในปี พ.ศ. 2513 สหกรณ์ต่าง ๆ ในอำเภอเมืองสุรินทร์ จำนวน 48 สมาคมได้รวมกลุ่มความเป็นสหกรณ์ได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มเหนือทางรถไฟเรียกชื่อว่า สหกรณ์การเกษตรเมืองสุรินทร์จำกัด และกลุ่มใต้ทางรถไฟเรียกชื่อว่าสหกรณ์สุรินทร์พัฒนา จำกัด เหตุที่ต้องแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม เพราะมีสมาชิกมาก แต่สหกรณ์มีสิทธิกู้เงินได้เพียงสหกรณ์ละ 2 ล้านบาท เมื่อแบ่งออกเป็น 2 สหกรณ์ ก็ทำให้มีเงินให้สมาชิกมากขึ้นอีก 2 ล้านบาท รวมทั้งอำเภอเมืองจึงมีเงินให้สมาชิกได้ถึง 4 ล้านบาท

เมื่อมีการควบสหกรณ์แล้ว มหาอัยย์ก็ได้รับเลือกเป็นประธานกรรมการของสหกรณ์สุรินทร์พัฒนาจำกัด และนายเทพ แอกทอง เป็นประธานกรรมการของสหกรณ์การเกษตรเมืองสุรินทร์จำกัด แต่ต่อมาในปี พ.ศ. 2517 รัฐบาลมีนโยบายให้แต่ละอำเภอ มีสหกรณ์การเกษตรได้เพียงแห่งเดียว และสหกรณ์การเกษตรทุกสหกรณ์จะต้องจดทะเบียนตามพระราชบัญญัติสหกรณ์ พุทธศักราช 2511

ภายในอำเภอเมืองสุรินทร์จึงต้องควบสหกรณ์ต่าง ๆ เพื่อรวมให้เป็นสหกรณ์การเกษตรเมืองสุรินทร์จำกัดเพียงแห่งเดียวในอำเภอ ในวันที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2517 โดยควบสหกรณ์การเกษตรเมืองสุรินทร์จำกัด สหกรณ์การเกษตรสุรินทร์พัฒนาจำกัด สหกรณ์บำรุงที่ดินทำนบจำกัด สหกรณ์บำรุงที่ดินทำกินจำกัด และสหกรณ์ชาวนาสุรินทร์จำกัด ซึ่งได้ดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน (ชนปกรณ์ กระจ่ายศรี ผู้ให้สัมภาษณ์ นพมาศ พระทอง ผู้สัมภาษณ์ ณ สำนักงานสหกรณ์การเกษตรเมืองสุรินทร์ อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เมื่อวันที่ 18 กันยายน 2535)

เมื่อควบ 5 สหกรณ์ ให้เป็นสหกรณ์การเกษตรเมืองสุรินทร์จำกัดแล้วในปีนั้น นายเทพ แอกทอง ได้รับเลือกให้เป็นประธานกรรมการ และสองปีถัดมาคือปี พ.ศ. 2519 มหาอัยย์ก็ได้รับเลือกเป็นประธานกรรมการ สลับกันไปในตำแหน่งประธาน และรองประธานสหกรณ์จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2521 นายเทพ แอกทอง ก็ได้เป็นประธานกรรมการ มหาอัยย์จึงเป็นรองประธานกรรมการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2521-2525

ในปี พ.ศ. 2519 สหกรณ์การเกษตรในแต่ละอำเภอภายในจังหวัดสุรินทร์ ได้รวมกันจัดตั้งชุมนุมสหกรณ์การเกษตรจังหวัดสุรินทร์ จำกัด เพื่อดำเนินการให้เกิดประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของสหกรณ์การเกษตร เช่น มีชุมนุมสหกรณ์การเกษตรสำหรับรวบรวมผลผลิตและผลิตภัณฑ์ปศุสัตว์จากบรรดาสมาชิก มาจัดการขาย หรือแปรรูปออกขาย เพื่อให้ได้ราคาดีหรือซื้อผลิตภัณฑ์อื่นจากบุคคลภายนอก มาจัดการขายหรือแปรรูปออกขายเท่าที่จำเป็นแก่การดำเนินงานโดยประหยัด หรือจำหน่ายผลิตภัณฑ์ไปยังต่างประเทศ

ในการจัดตั้งชุมนุมสหกรณ์ฯ นี้ คณะกรรมการของแต่ละสหกรณ์การเกษตรในแต่ละอำเภอ ได้ตั้งผู้แทนขึ้นสหกรณ์ละหนึ่งคน เพื่อมาประกอบเป็นคณะผู้จัดตั้งชุมนุมสหกรณ์ฯ และดำเนินการจัดตั้งชุมนุมสหกรณ์ฯ ขึ้น (พระราชบัญญัติสหกรณ์ พ.ศ. 2516, 2529 : 16) มหาอยู่ก็เป็นผู้หนึ่งซึ่งได้รับการตั้งให้เป็นตัวแทนจากสหกรณ์การเกษตรอำเภอเมืองจำกัด เพื่อเป็นคณะผู้จัดตั้งชุมนุมสหกรณ์ฯ

การที่เกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ส่วนมากเป็นเกษตรกรรายนา ดังนั้นกิจกรรมแรกที่คณะกรรมการผู้จัดตั้งชุมนุมสหกรณ์ฯ ได้ทำคือ การจัดสร้างโรงสีขนาด 80-100 เกวียนต่อ 24 ชั่วโมง เมื่อสร้างโรงสีเสร็จและดำเนินการได้ จึงมีการจัดหาเจ้าหน้าที่บริหารงานของชุมนุมสหกรณ์เอง โดยมีคณะกรรมการของชุมนุมสหกรณ์ฯ ที่เป็นตัวแทนจากสหกรณ์การเกษตรของแต่ละอำเภอเป็นผู้ควบคุมการทำงานของเจ้าหน้าที่บริหารงาน

เมื่อมีการแบ่งคณะทำงาน ในชุมนุมสหกรณ์การเกษตรจังหวัดสุรินทร์จำกัด ออกเป็น 2 กลุ่มแล้ว มหาอยู่ก็ยังคงได้รับเลือกให้เป็นกรรมการชุมนุมสหกรณ์ฯ มาตลอด โดยมีหน้าที่ในการตรวจสอบบัญชีรายวันควบคุมเงินสดร่วมกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารงาน โดยได้รับเงินเดือน ๆ ละ 1,800 บาท และต่อมาได้เพิ่มเป็น 2,000 บาท ผลปรากฏว่า ในปีแรกที่ดำเนินงานโรงสี คือ ปี พ.ศ. 2522 ขาดทุน 5,000 บาท แต่ในปีต่อมาเป็นจำนวน 3 ปี ระหว่างที่มหาอยู่ทำงานอยู่ที่ชุมนุมสหกรณ์ ก็สามารถทำกำไรให้สหกรณ์ปีละประมาณ 2 ล้านบาท

จากการทำงานของชุมนุมสหกรณ์ที่ถือว่ามีความก้าวหน้ามาก ในสมัยนั้น จึงมีคนส่งบัตรสนเท่ห์ มาตำหนิการทำงานของคณะกรรมการดำเนินการของชุมนุมสหกรณ์ฯ ว่าไม่มีคุณวุฒิเพียงพอในการดำเนินงาน และกล่าวหาว่าโกงสมาชิกจึงทำให้สหกรณ์มีกำไรเยอะมาก ๆ ดังนั้นคณะกรรมการดำเนินงานของชุมนุมสหกรณ์ฯ จึงประชุมปรึกษากันและยุบตัวเองไปประกอบกับการดำเนินงานของชุมนุมสหกรณ์ฯ ก็มีเจ้าหน้าที่ผู้บริหารงานของชุมนุมสหกรณ์ฯ ที่มีคุณวุฒิเฉพาะตำแหน่งในการทำงาน และเจ้าหน้าที่บริหารงานแต่ละคนก็มีหลักทรัพย์ประกันความเสียหายจากการทำงานแล้ว

จากการที่คณะกรรมการชุมนุมสหกรณ์การเกษตรจังหวัดสุรินทร์ต้องยกเลิกไป ในปี พ.ศ. 2525 ทำให้กรรมการกลุ่มมหาอยู่มีบทบาทในการทำงานด้านสหกรณ์น้อยลง จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2532 มหาอยู่ก็ได้ลาออกจากสหกรณ์การเกษตรเมืองสุรินทร์จำกัด

สืบเนื่องจากการทำงานสหกรณ์ของมหาอยู่ ตั้งแต่การรวมกลุ่มเกษตรกร เพื่อตั้งเป็นสหกรณ์จากขนาดเล็กจนขยายไปเป็นขนาดใหญ่ ได้ส่งผลให้มหาอยู่ได้รับความรู้เพิ่มเติม และมีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการสหกรณ์ ซึ่งได้รับการอบรมจากหน่วยงานต่าง ๆ เสมอ ทั้งจากหน่วยงานระดับภูมิภาค และในระดับประเทศกับสันติบาลสหกรณ์แห่งประเทศไทย ซึ่งมีหน้าที่หลักในการส่งเสริม เผยแพร่แนะนำช่วยเหลือ และมีอบรมทางวิชาการเกี่ยวกับกิจกรรมสหกรณ์ พร้อมทั้งส่งเสริมสัมพันธ์ภาพ ระหว่างสหกรณ์ด้วยกันด้วย

เมื่อมหาอยู่ได้รับการอบรมในหลาย ๆ ครั้ง จึงได้รับความรู้ตามวัตถุประสงค์ของสหกรณ์คือ ความรู้ด้านการจัดหาทุนให้สมาชิกกู้ยืม ความรู้ในการออมทรัพย์ด้วยการฝากเงินกับสหกรณ์ ทั้งฝากประจำและฝากสะสม ความรู้ในด้านการช่วยเหลือสมาชิกในด้านการจัดหาวัสดุอุปกรณ์การเกษตร และสิ่งของอื่น ๆ ที่จำเป็นมาจำหน่ายให้สมาชิกในราคาถูกดีธรรม มีความรู้เกี่ยวกับวิชาการเกษตรแผนใหม่ ที่สามารถจะช่วยลดต้นทุนการผลิตลงบ้าง โดยการใช้พันธุ์พืชที่เหมาะสม พร้อมทั้งการใช้ปุ๋ยและยาปราบศัตรูพืช นอกจากนั้นแล้วมหาอยู่ก็ได้รับความรู้เกี่ยวกับการตลาด โดยการรวบรวมพืชผลของสมาชิก เพื่อจัดจำหน่ายให้ได้ราคาดีไม่ถูกกดราคาจากพ่อค้าคนกลาง และการติดต่อ

จำหน่ายให้แก่ผู้ซื้อเป็นจำนวนครั้งละมาก ๆ ซึ่งทำให้ได้ราคาสูงกว่าสมาชิกจัดขายกันเอง และได้รับความรู้เกี่ยวกับ การชั่ง ตวง วัด และหาคุณภาพของผลผลิตการเกษตรด้วย

นอกจากมหาอยู่จะได้รับการอบรมเกี่ยวกับการทำงานตามวัตถุประสงค์ของสหกรณ์แล้ว มหาอยู่ยังได้รับประสบการณ์ทางการอบรม สัมมนา และการได้พบได้สัมผัสกับบุคคลหลายประเภท หลายอาชีพที่เข้ามาร่วมอบรมประชุมหรือสัมมนา ซึ่งมีทั้งชาวบ้าน ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ ทำให้มหาอยู่ได้รับความรู้ในหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการบริหารเมือง และเรื่องที่มาหาอยู่พอใจอย่างมากคือเรื่องของการทำมาหากิน

การศึกษาจากหนังสือและเอกสารต่าง ๆ

จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่า มหาอยู่เป็นคนชอบอ่านหนังสือมาก โดยเฉพาะช่วงบ่ายซึ่งแดดร้อนจัด มหาอยู่มักจะอาศัยเวลาดังกล่าวพักผ่อนโดยการอ่านหนังสือ หนังสือที่มหาอยู่อ่านมีหลายประเภท นับตั้งแต่หนังสือที่ได้จากการที่มหาอยู่ไปสัมมนาหรือบรรยายในสถานที่ต่าง ๆ ตัวอย่างหนังสือที่มีในไร่นามหาอยู่ เช่น รายงานการสัมมนาทางวิชาการชาวบ้าน ครั้งที่ 1 เรื่องการเกษตรผสมผสาน : ทางออกของเกษตรกรกร สรุปรายงานการสัมมนาเชิงปฏิบัติการทางวิชาการกลุ่มงานการจัดไร่นา เรื่องการทำเกษตรแบบผสมผสาน เน้นหนักการเลี้ยงปลาในนาข้าวในเขตอาศัยน้ำฝน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือรายงานผลการวิจัย เรื่องการเปลี่ยนแปลงและรูปแบบการพัฒนาของหมู่บ้านในเขตป่าไม้ การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ เป็นต้น

นอกจากหนังสือจำพวกดังกล่าวแล้ว จากการที่มีหน่วยงานที่ทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรพัฒนาภาคเอกชน หรือสำนักพิมพ์ต่าง ๆ ได้มาดำเนินงานที่ไร่นามหาอยู่ และเขียนเรื่องราวของมหาอยู่ มักจะส่งหนังสือมาให้มหาอยู่ หรือส่งมาให้ชมรมเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งมีบ้านมหาอยู่เป็นที่ตั้งของสำนักงาน

หนังสือที่มีผู้ส่งไปให้มหาอยู่เสมอ คือ วารสารหมู่บ้านโดยสำนักพิมพ์หมู่บ้านซึ่งมีมหาอยู่เป็นที่ปรึกษาในการจัดทำวารสารด้วย วารสารพัฒนาชุมชน วารสารเทคโนโลยีที่เหมาะสม ข่าวสารเทคโนโลยีที่เหมาะสม วารสารแซมซาย วารสารทางเลือกการพัฒนาข่าว อนุช.อีสาน วารสารกลีกร วารสารทางใหม่ จดหมายข่าวเกษตรทางเลือก วารสารเทคโนโลยีชาวบ้าน วารสารมูลนิธิศุภนิมิตร์ และวารสารสังคมพัฒนา

อย่างไรก็ตามมหาอยู่ได้กล่าวว่า สาเหตุที่สำคัญอันหนึ่งที่ทำให้ตนได้ทำการเกษตรแบบผสมผสานคือจากการได้อ่านหนังสือ "กลีกร" และได้อ่านบทความของหลวงสุวรรณวาจกกสิกิจ ที่ท่านได้เขียนถึงการทำการเกษตรแบบผสมผสาน ที่ปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลาย ๆ อย่างในไร่นา

ชีวิตครอบครัวและการทำการเกษตร

ภาพประกอบ 2 มหาอยู่ และคุณสุมาลี สุนทรชัย

ชีวิตการครองเรือนของมหาอยู่และคุณสุมาลีเป็นไปอย่างราบรื่น เป็นพ่อแม่แม่เรือนที่รักใคร่ปรองดองกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยกันมาตลอด แม้ว่าคุณสุมาลีจะไม่ล้นทับกับการทำนามากนักในช่วงเริ่มต้นชีวิตเกษตรกร แต่คุณสุมาลีก็สามารถจะเป็นผู้สนับสนุนการทำงานของสามีได้ โดยการเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี คอยเตรียมอาหารการกินไม่ให้ขาดตกบกพร่อง ดูแลให้การอบรมลูก ๆ เมื่อว่างจากงานประจำก็จะทอผ้า หรือนำผลิตผลที่ได้จากรั้วนาไปขาย

มหาอยู่และคุณสุมาลี มีทายาทสืบสกุลด้วยกัน 5 คน คือ นายชัยยันต์ สุนทรชัย นางนันทนา สานแก้ว นางสาวจารุณี สุนทรชัย นายชัยยุทธ สุนทรชัย และนายสุกิจ สุนทรชัย ด้วยความอดทนขยันขันแข็งในการประกอบอาชีพ และจากการให้การศึกษอบรมแก่ลูก ๆ ของมหาอยู่ และคุณสุมาลี ลูก ๆ ทุกคนจึงได้รับการศึกษาจนสำเร็จมีงานทำเป็นหลักแหล่ง

ในด้านความล้มพันธ์ของครอบครัว "สุนทรชัย" ในเวลาพักผ่อนหรือพบนั่น สิ่งที่ถูกหยิบยกมาพูดคุยกันเสมอ คือเรื่องของการเกษตร เช่น ปลูกมะม่วงพันธุ์ใดจึงจะดี พันธุ์ใดที่ปลูกไปแล้วให้ผลที่ไม่มีคุณภาพควรจะตัดทิ้ง หรือปลาที่เลี้ยงไว้โตพอจะจับได้แล้วและเรื่องสำคัญที่มหาอยู่จะบอกแก่ลูก ๆ เสมอ คือเรื่องของดินฟ้าอากาศ ซึ่งมหาอยู่ให้ความสำคัญกับส่วนนี้มาก กล่าวคือ เมื่อมหาอยู่เริ่มต้นทำนาด้วยตนเองอย่างจริงจังก็ได้ จดบันทึกไว้ว่า ปีชวด ฤดู หนาว จนถึงกุมภาพันธ์ และแบ่งเป็นเดือนอีก พร้อมทั้งจดบันทึกเป็นสถิติว่า ปีไหนฝนตกดี ปีไหนฝนตกไม่ดี เมื่อนาน ๆ เข้าก็ประมาณได้ว่าช่วงไหนควรปลูกอะไร ทำอะไร สำหรับในปัจจุบัน มหาอยู่ก็จะติดตามข่าวการพยากรณ์อากาศจากสื่อโทรทัศน์เสมอ

ผลสำเร็จของการประกอบการเกษตรของมหาอยู่ได้ส่งเสริมให้ลูกชาย 2 คนหันมาประกอบอาชีพการเกษตรตามแบบพ่อ กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2526 ที่มหาอยู่ยุติบทบาทจากชมรมสหกรณ์การเกษตรจังหวัดสุรินทร์แล้ว จึงใช้เวลาทั้งหมดกับการทำการเกษตร แต่ด้วยสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป อัตราค่าจ้างแรงงานแพง และหาลูกจ้างมาช่วยงานในไร่นายากมาก เนื่องจากมีการอบรมแรงงาน ไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น ประกอบกับที่บ้านของมหาอยู่ มีเพียงบุตรสาวคนเดียวที่ยังอยู่กับพ่อแม่ คือคุณจารุณี ซึ่งรับราชการครู

ที่โรงเรียนบ้านตระแบก ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ ๆ กับบ้าน ส่วนคุณนันทนาบุตรสาวคนโตก็รับราชการครู และติดตามสามีไปรับราชการครูที่จังหวัดเชียงราย

สำหรับบุตรชายของมหาอยู่ทั้ง 3 คนนั้น อยู่ที่กรุงเทพฯ เพื่อประกอบภารกิจแตกต่างกันออกไป กล่าวคือ คุณชัยยันต์ บุตรชายคนโตได้รับราชการ เป็นเจ้าพนักงานสาธารณสุขที่วิชนาบาล คุณชัยยุทธประกอบอาชีพทนายความ ส่วนคุณสุกิจบุตรชายคนเล็กก็กำลังเรียนอยู่ที่มหาวิทยาลัยรามคำแหง และทำงานพิเศษไปด้วย เพื่อหารายได้เพิ่มสำหรับดำรงชีวิตในกรุงเทพฯ

ก่อนหน้าที่ลูกชายทั้งสามจะไปอยู่ที่กรุงเทพฯ ทั้งหมดนั้น ลูก ๆ ได้ผลัดเปลี่ยนกันมาช่วยงานพ่อแม่ที่ไร่นาเสมอ เป็นต้นว่า ลูกคนโต ต้องไปเรียนหรือทำงานที่ต่างจังหวัดก็ยังมีคุณสุกิจบุตรชายคนเล็กซึ่งอยู่กับพ่อแม่ ได้ช่วยงานในไร่บ้าง ในช่วงวันเสาร์ วันอาทิตย์ และช่วงปิดภาคเรียน แม้กระทั่งคุณสุกิจเรียนจนชั้น ม.ศ.5 แล้วจากโรงเรียนภายในจังหวัดสุรินทร์ ก็ยังอยู่ช่วยงานที่บ้านไปพร้อมกับการเรียน กับมหาวิทยาลัยรามคำแหง ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยเปิด โดยเลือกวิธีการเรียนด้วยตนเองที่บ้าน เพื่อจะได้ช่วยงานในไร่นาไปด้วย เมื่อเรียนไป 3 ปี ปรากฏว่าผลการเรียนไม่ดีเท่าที่ควร เนื่องจากมีเวลาสำหรับการดูหนังสือน้อย คุณสุกิจจึงอยากจะเรียนให้เต็มที่โดยการไปเรียนที่มหาวิทยาลัย

ดังนั้นเพื่อให้คุณสุกิจมีโอกาสได้เรียนหนังสืออย่างเต็มที่ คุณชัยยุทธพี่ชายคนถัดมาเรียนจบจากคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหงพอดี และยังไม่ได้ทำงานประกอบกับคุณชัยยุทธป่วยด้วยอาการปวดหลัง และไปรักษาที่ใดก็ไม่หาย จึงกลับมาช่วยงานพ่อแม่ที่บ้าน เพื่อให้คุณสุกิจได้ไปเรียนที่กรุงเทพฯ บ้าง เมื่อคุณชัยยุทธกลับมาช่วยงานที่ไร่นาได้ 2 ปีและอาการปวดหลังก็หายแล้ว จึงเดินทางไปเรียนเนติบัณฑิตต่อที่กรุงเทพฯ ที่ไร่นาจอมหาอยู่จึงไม่มีใครช่วยงาน

จากปัญหาที่ไม่มีใครช่วยงานในไร่นาจอมหาอยู่จึงได้ไปเยี่ยมลูกชายทั้งสามที่กรุงเทพฯ และแสดงความจำนงค์ต้องการให้ลูกชายคนใดคนหนึ่งมาช่วยงานที่ไร่นาจอมหาอยู่อย่างมากแล้ว จากนั้นมหาอยู่ก็ให้โอกาสลูก ๆ ได้ปรึกษากัน ว่าใครควรจะมาช่วยงานพ่อแม่ เริ่มแรกคุณชัยยุทธเสนอว่าจะกลับมาช่วยงานที่บ้าน แต่มหาอยู่อยากให้คุณชัยยุทธ

เรียนเนติบัณฑิตเหมือนกับลุง คือ นายขุ่ม สุนทรชัย คุณชัยยันต์จึงตัดสินใจลาออกจากงานในปี พ.ศ. 2526 แต่เมื่อคุณชัยยันต์กลับมาช่วยงานที่ไร่มาได้ไม่นาน ก็ได้เข้าทำงานด้านการเกษตรกับสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม ดังนั้นไร่ของคุณมหาอยู่ จึงไม่มีใครช่วยงานอีกครั้งหนึ่ง จนกระทั่ง ในปี พ.ศ. 2530 มหาอยู่จึงให้คุณสุกิจหยุดเรียนและกลับมาช่วยงานที่บ้าน

การใช้รถไถแทนกระบือ

ในปี พ.ศ. 2522 คุณชัยยุทธ บุตรชายคนกลางของมหาอยู่กำลังเรียนต่อเนติบัณฑิตได้ 1 ปี แต่เกิดป่วยด้วยอาการปวดหลัง ซึ่งเกิดจากเส้นเอ็นที่กระดูกสันหลัง และแพทย์ได้แนะนำไม่ให้คุณชัยยุทธทำงานหนักตลอดชีวิต คุณชัยยุทธจึงเสียใจมาก และได้พักการเรียนกลับบ้าน และมาช่วยทำงานในไร่มา ผิดคำแนะนำของแพทย์

เมื่อครั้งคุณชัยยุทธมาอยู่เรียนที่กรุงเทพฯ คุณชัยยุทธก็ได้เดินทางไปพบเห็นการทำเกษตรแบบภาคกลางในหลายพื้นที่ และบางครั้งก็ไปช่วยผู้เป็นลุง (ขุ่ม สุนทรชัย) เลี้ยงปลาที่จังหวัดนครนายก ดังนั้นเมื่อคุณชัยยุทธกลับมาช่วยงานพ่อที่บ้าน คุณชัยยุทธจึงขอให้มหาอยู่ซื้อเครื่องกลมาใช้ในการไร่มา ด้วยการซื้อ "รถไถนา"

เหตุผลที่คุณชัยยุทธต้องการจะใช้เครื่องทุ่นแรงคือ รถไถนาแทนการใช้กระบือไถนาเหมือนดังที่ปฏิบัติอยู่ประจำ เนื่องจาก

1. วัชพืชจำพวกกกในทุ่งนามีมาก หากใช้เครื่องไถนาที่มีฟันใหญ่กว่าคันไถที่ใช้กระบือไถนา ก็สามารถจะไถกลบต้นกกได้ถึงรากถึงโคน
2. เมื่อใช้รถไถแล้ว สามารถจะไถนาในขณะที่บริเวณทุ่งนามีน้ำขังอยู่ได้ ต่างจากการใช้กระบือไถนา ที่จะต้องเปิดน้ำในทุ่งนาออก เพื่อให้เบาแรงกระบือในขณะที่ไถ ทำให้น้ำขุ่นและปล่อยออกจากทุ่งนาไปด้วย
3. รถไถสามารถจะไถปรับปรุงสภาพดิน ให้มีวัตถุอินทรีย์ได้มากกว่าการใช้กระบือ โดยเฉพาะการไถในฤดูแล้ง หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว สามารถจะนำรถไถมาไถกลบกอข้าวหรือซังข้าวได้ทันที โดยไม่ต้องเผาซังข้าว หรือรอให้ซังข้าวเน่าเปื่อยก่อนเหมือนการใช้กระบือไถนา ดังนั้นในฤดูแล้งจึงเพาะปลูกพืชอื่น ๆ ได้เร็วขึ้น

4. ไม่มีแรงงานที่จะดูแลกระบือ ซึ่งมีประมาณเกือบ 20 ตัว ในขณะนั้น
อย่างไรก็ตามเมื่อซื้อรถไถนาและนำไปใช้แล้วก็พบกับปัญหาคือ เมื่อรถไถ
สามารถไถได้ลึกจึงทำให้ไถลงไปถูกตอไม้ซึ่งอยู่ใต้ดิน จนทำให้ฟันของรถไถเสียหาย
ดังนั้นจึงต้องเสียเวลาขุดตอไม้ออก แต่ก็ยังได้ประโยชน์อยู่บ้างคือสามารถจะนำตอไม้
ไปเผาถ่านได้

ข้อสังเกตหลังจากใช้รถไถนาของมหาอยู่และคุณชัยยุทธคือ พญาและวัชนิซใน
ทุ่งนามีน้อยลง และในบางปีที่คานาเสร็จแล้วฝนทิ้งช่วง ข้าวก็จะยังไม่เสียหาย เพราะ
หน้าดินลึกความชื้นจึงมีอยู่มาก

คุณชัยยุทธมีความรู้เกี่ยวกับการใช้และการซ่อมแซมเครื่องยนต์ เครื่องกลต่าง ๆ
และเนื่องจากที่บ้านตระกูลขณะนั้นยังไม่มีไฟฟ้าใช้ คุณชัยยุทธจึงนำเครื่องยนต์ของรถไถ
มาดัดแปลงเป็นเครื่องปั่นไฟในเวลากลางคืนด้วย แต่พบว่ามีความเสียงดังหนวกหู จึงใช้
แบตเตอรี่แทน

งานอีกอย่างหนึ่งที่คุณชัยยุทธสนใจทำในช่วงที่กลับไปช่วยงานที่บ้าน คือการเลี้ยง
ไก่พันธุ์ เพราะเมื่อครั้งเป็นเด็กเคยเรียนการเลี้ยงไก่ ดังนั้นเมื่อได้มาทำการเกษตรจึง
คิดจะเลี้ยงไก่ โดยขอคำปรึกษาจากมหาอยู่ และขอทุนในการสร้างคอก ค่าอาหาร และ
ค่ารำ โดยทดลองเลี้ยงไก่พันธุ์จำนวน 50 ตัว ได้ข้อสรุปจากการเลี้ยงไก่พันธุ์คือ ต้นทุน
ในการเลี้ยงไก่สูงได้กำไรไม่คุ้มกับการลงทุน

เมื่อคุณชัยยุทธพบว่าการเลี้ยงไก่พันธุ์ทำกำไรให้น้อยมาก จึงคิดวิธีการขายพันธุ์
ไก่พื้นบ้าน เพื่อให้บริโภคและให้ขายด้วย โดยสังเกตจากแม่ไก่พื้นบ้าน พบว่าแม่ไก่พื้นบ้าน
1 ตัว เมื่อไข่ออกมาแล้ว ลูกไก่จะฟักออกมาและรอดเพียงครึ่งเดียวเท่านั้น และเมื่อถึงฤดู
ที่โรคห่าระบาด ไก่ก็จะตายหมดทั้งแม่ทั้งลูก

จากการสังเกตและเข้าใจธรรมชาติของไก่ดังกล่าวแล้ว คุณชัยยุทธจึงคิดที่จะนำ
เทคนิคการเลี้ยงไก่พันธุ์มาเลี้ยงไก่พื้นบ้าน โดยครั้งแรกคัดแม่พันธุ์ไก่พื้นบ้าน 10 ตัว โดย
กะประมาณว่าแม่ไก่ 1 ตัว จะไข่ประมาณ 10 ฟอง ดังนั้นจะได้ลูกไก่ประมาณ 100 ตัว
เมื่อแม่ไก่ฟักไข่ในช่วงแรกออกมาประมาณครึ่งของจำนวนไข่ทั้งหมด ก็นำลูกไก่ไปไว้ใน

ทรงที่เตรียมไว้ และนำแม่ไก่ไปกกลูกไก่ ประมาณ 3-4 ตัว ส่วนแม่ไก่ที่เหลือก็ให้กกไข่ที่ยังไม่ฟักต่อ และเมื่อไข่ฟักเป็นตัวหมดแล้ว ก็จะจับแม่ไก่ที่เหลือนั้นไปจุ่มน้ำ

เหตุที่ต้องนำไก่ไปจุ่มน้ำเพราะ ได้รับคำบอกเล่าจากมหาอยู่และคนเฒ่าคนแก่ว่าเป็นการเร่งให้แม่ไก่ "ไปแต่งตัว" เตรียมไข่ใหม่เพราะไม่ต้องกกไข่และเลี้ยงลูกไก่แล้ว สำหรับลูกไก่ที่นำไปให้แม่ไก่บางตัวเลี้ยงในกรงนั้น ก็จะให้แม่ไก่กกเพียงเฉพาะตอนกลางคืนเท่านั้น ส่วนในช่วงกลางวันคนช่วยขุบก็นำตะเกียงน้ำมันก๊าดมาทำโพยรอบ ๆ เพื่อให้ความร้อนแก่ลูกไก่ และเมื่อลูกไก่มีขนแข็งขึ้น คาดว่าจะรอดแล้วก็ปล่อยลงให้หากินเอง (สัมภาษณ์คนช่วยขุบก สุนทรชัย เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2535)

การเลี้ยงและขายพันธุ์ปลา

หลังจากคนช่วยขุบกบุตรชายคนโตของมหาอยู่ ลาออกจากราชการในปี พ.ศ. 2526 และกลับมาช่วยงานที่ไร่อย่างจริงจังแล้ว ครอบครัว "สุนทรชัย" จึงได้ปรึกษากันว่าควรจะหาอาชีพอื่นมาเสริมหรือสำรอง จากอาชีพหลักคือการทำนา เพราะมหาอยู่เห็นว่า การค้าข้าวในอนาคตราคาคงไม่แจ่มใสนัก เนื่องจากในปียังกล่าวราคาของข้าวเปลือกเม็ดเล็กกิโลกรัมละ 1.75 บาท ส่วนข้าวหอมมะลิราคากิโลกรัมละ 2.50 บาท นอกจากนั้นแล้วลูกจ้างที่จะมาช่วยในการทำนาก็หายากยิ่งขึ้น

จากสถานการณ์ดังกล่าวคนช่วยขุบกได้ออกความเห็นว่าจะ "เลี้ยงปลา" และสมาชิกในครอบครัวก็สนับสนุน เนื่องจากปลาเป็นสัตว์ที่เลี้ยงง่าย ตลาดที่จะจำหน่ายมีมาก ถ้าสามารถผลิตปลาได้ครั้งหนึ่งประมาณ 1 แสนตัว และขายได้ตัวละ 1 บาท ความจำเป็นในการทำนาก็น้อยลง

นอกจากนั้นแล้วแนวโน้มของการขายปลาในจังหวัดสุรินทร์ มหาอยู่คาดการณ์ว่าความต้องการปลาคงจะไม่ลดลงมากนัก เพราะนอกจากจะขายปลาสดได้แล้ว หากปลาเหลือก็สามารถนำมาแปรรูป หรือถนอมอาหารได้หลายวิธี เป็นต้นว่า การทำปลาแห้ง ปลากรอบ ปลาข้าว ปลาจ่อม ซึ่งเป็นที่นิยมของชาวสุรินทร์และชาวจังหวัดในภาคอีสาน

ดังนั้นมหาอยู่และคุณชัยยันต์ จึงได้วางแผนและวางผังในการเลี้ยงปลาอย่างจริงจังในเนื้อที่เดิมทั้งหมด (44 ไร่) โดยจะเลี้ยงปลาที่คิดว่าเลี้ยงง่ายที่สุดและตลาดมีความต้องการ ซึ่งได้แก่ ปลาดุกเพียน และปลาไน ด้วยการเพาะและขยายพันธุ์ปลาเอง

มหาอยู่และคุณชัยยันต์จึงขุดบ่อเพิ่มเติม เพื่อเตรียมสำหรับการอนุบาลลูกปลาที่ได้จากการเพาะพันธุ์ปลา และสำหรับวิธีเพาะพันธุ์ปลานั้น ใช้วิธีการเพาะแบบธรรมชาติ โดยการทำบ่อลอย คือการนำไม้ไผ่มาตีเป็นแผงทำเป็นเปล อยู่ในบ่อธรรมชาติ โดยไม่ได้ใช้เครื่องอำนวยความสะดวก เช่น ไฟฟ้า หรือน้ำบาดาลดังในปัจจุบันเพราะในขณะนั้นยังไม่มีไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน เมื่อเพาะพันธุ์ปลาได้สำเร็จ มหาอยู่ก็ยังคงเลี้ยงปลาในแปลงนา และในคลองที่ขุดสลับสว่นดังเช่นเคยปฏิบัติมา

จากการเลี้ยงปลาในแปลงนา และการเพาะพันธุ์ปลาในบ่อธรรมชาติของมหาอยู่และคุณชัยยันต์นี้เอง ต่อมาใน พ.ศ.2527 ได้มีเจ้าหน้าที่จากองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท ได้แก่ เจ้าหน้าที่จากโครงการพัฒนาหมู่บ้านชายแดนจังหวัดสุรินทร์และเจ้าหน้าที่จากสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสมได้มานับรูปแบบการทำการเกษตรดังกล่าว ซึ่งสอดคล้องกับโครงการประมงหมู่บ้าน ซึ่งสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสมกำลังดำเนินการอยู่ จึงได้มีการศึกษาทดลองเพิ่มเติม โดยมีมหาอยู่และคุณชัยยันต์ร่วมเป็นวิทยากร และใช้สถานที่ไร่นาของมหาอยู่เป็นแหล่งศึกษาและดูงานสำหรับเกษตรกรรายอื่นเสมอ จนกระทั่งต่อมาคือประมาณปลายปี พ.ศ.2528 คุณชัยยันต์ก็ได้เข้าทำงานเป็นเจ้าหน้าที่ในสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสมนั่นเอง

โครงการที่คุณชัยยันต์ได้ร่วมดำเนินการ เมื่อทำงานกับสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสมคือโครงการประมงหมู่บ้าน ซึ่งมีกิจกรรมหลายอย่าง เช่น การเลี้ยงปลาในนาข้าว การจัดตั้งหน่วยเพาะพันธุ์ปลาขนาดเล็กในหมู่บ้าน การขุดเจาะบ่อน้ำบาดาลเพื่อการเกษตรฤดูแล้งและการทำเกษตรแบบผสมผสาน ดังจะกล่าวถึงในเรื่องของการเผยแพร่ความรู้ด้านเกษตรแบบผสมผสานของมหาอยู่ในบทที่ 5 ต่อไป

นอกจากนั้นแล้วในปี พ.ศ. 2529 คุณชัยยันต์ได้ร่วมดำเนินโครงการเปรียบเทียบคัดพันธุ์พืชพื้นบ้าน โดยมีการจัดตั้งศูนย์รวบรวมวิทยากร และพันธุ์พืชพื้นบ้าน

โดยสมาคมเทคโนโลยีได้เลือกพื้นที่จัดตั้งศูนย์ดังกล่าว 2 แห่ง คือ ที่ไร่นาของมหาอยู่ ในเนื้อที่ 12.5 ไร่ โดยมีคุณชัยยันต์เป็นผู้ดำเนินการและอีกแห่งหนึ่งที่จังหวัดขอนแก่น ซึ่งมีชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินการ

ต่อมาคุณเดชา ศิริภัทร เจ้าหน้าที่ของสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสมซึ่งเคยดำเนินโครงการประมงหมู่บ้าน ได้แยกตัวจากสมาคมฯ และมาจัดตั้งศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคมขึ้น โดยมีสำนักงานอยู่ที่จังหวัดสุพรรณบุรี จัดทำโครงการเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งเป็นแนวทางการทำการเกษตร ที่ต้องอาศัย "หลักการของการพึ่งพาและอยู่ร่วมกัน" ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างเหมาะสมและไม่ทำลายธรรมชาติ

คุณชัยยันต์ได้ออกจากสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม เข้าทำงานกับศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม โดยใช้พื้นที่เดิมที่เคยจัดตั้งเป็นศูนย์รวบรวมวิทยาการและพันธุ์พืชพื้นบ้าน อันเป็นไร่นาของมหาอยู่ เป็นสถานที่ทดลองเพาะพันธุ์พืชพื้นเมือง เพื่อสนับสนุนโครงการเกษตรกรรมยั่งยืนในปัจจุบันนี้

แนวทางในการดำเนินเกษตรกร

จากการที่มหาอยู่ได้บวชเรียนที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ มหาอยู่ประทับใจคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ของสมเด็จพระวันรัต(เอง เขมจารี) มาก ดังนั้นเมื่อมหาอยู่กลับมาดำรงชีวิตเป็นเกษตรกร จึงยึดถือแนวทางดังกล่าวมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของตน ซึ่งมหาอยู่ได้เล่าถึงสมเด็จพระวันรัตในการให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม 2534 ว่า

ขณะที่มหาอยู่บวชอยู่ที่วัดมหาธาตุฯ นั้นได้มีบุคคลจากหลายอาชีพมาบวช โดยเฉพาะในช่วงเข้าพรรษา 3 เดือน สมเด็จพระวันรัตจึงได้สอนพระและเณรในวัดว่า "ไม่ว่าทุกคนจะมีอาชีพเป็น ชาวนา ข้าราชการ พ่อค้า หรือชาวนา ถ้าจะให้ประสบความสำเร็จในชีวิตแล้ว จะต้องยึดหลักการนับ 1 ถึง 8" การนับ 1 ถึง 8 นี้เป็นอุปมาว่าหากปฏิบัติตามหลักการทั้ง 8 ประการนี้แล้วก็จะประสบผลสำเร็จในชีวิต

จากคำสอนของสมเด็จพระวันรัต มหาอยู่ได้นำมาเปรียบเทียบกับคำสอนของ พระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล ซึ่งมีอยู่ในบทสวดมนต์ฉบับ 12 ตำนาน ที่มหาอยู่จำได้อย่าง แม่นยำ เพราะเคยเรียนเมื่อครั้งบวชเณร และเมื่อมาบวชพระก็ได้เรียนอีก คำสอนของ พระพุทธเจ้าดังกล่าว เป็นลักษณะของสาวกถามพระพุทธเจ้าถึงสิ่งที่จำเป็นในการดำรง ชีวิต ซึ่งมหาอยู่ได้หลอมรวมกับคำสอนของสมเด็จพระวันรัต เป็นแนวทางในการดำรง ชีวิตดังนี้

1. จากคำสอนของพระพุทธเจ้าที่กล่าวว่า สิ่งมีชีวิตทั้งหลายมีหน้าที่เหมือนกันคือ การแก้ปัญหาเรื่องปากท้อง ดังนั้นในหลักการผลิตเบื้องต้นมหาอยู่จึงเลือกผลิต สิ่งที่สามารถ ใ้บริโภคในครัวเรือนได้ก่อนเป็นหลัก
2. เมื่อจะทำงานอะไรก็ตาม สิ่งสำคัญอันดับแรก คือความสมัครใจนั่นคือ จิตใจ จะต้องนำวัตถุเสมอ โดยการคิดให้ถูกกระทำให้ถูก
3. การทำงานต้องอาศัยปัญญา และปัญญาจะเกิดขึ้นได้ จะต้องอาศัยวิถีทาง 3 ทาง คือ ปัญญาที่เกิดจากการฟัง ปัญญาที่เกิดจากการพิจารณาหาเหตุผล และปัญญาที่เกิด จากการอบรมลงมือปฏิบัติ
4. ใช้อิทธิบาท 4 ควบคุมการทำงานให้สำเร็จตามความต้องการ ได้แก่ "ฉันทะ" ซึ่งหมายถึง ความพอใจ ความเต็มใจ ความรัก ความกระตือรือร้นในการประกอบอาชีพ ตามหน้าที่ เพื่อให้งานสำเร็จผลตามต้องการ "วิริยะ" หมายถึง ความอดุสาหะ พยายาม บากบั่น กระทำการตามหน้าที่นั้น ๆ ไม่เกียจคร้าน ไม่ย่อท้อ ถึงจะยากเพียงใดก็ไม่ทอดทิ้ง หน้าที่พยายามต่อไปจนสำเร็จ "จิตตะ" หมายถึง การเอาใจใส่หน้าที่ โดยเห็นว่า สิ่ง ทั้งหลายย่อมสำเร็จมาจากใจ เมื่อทำสิ่งใดด้วยความตั้งใจ และความเอาใจใส่ไม่วางธุระ การนั้น ๆ ก็สำเร็จตามความต้องการ "วิมังสา" หมายถึง การรู้จักไตร่ตรอง พิจารณา หาเหตุผลในการปฏิบัติหน้าที่ ว่าการงานนั้นควรจะใช้วิธีการอย่างไร จึงจะสำเร็จตาม ความต้องการ

5. ต้องมีศีล เพื่อให้มีความปกติ และมีวินัยทางกาย วาจา ใจ

6. เขียนพร้อมด้วย "อายตนะ 6" เพื่อให้สามารถควบคุมสัมผัสต่าง ๆ และสามารถพิจารณา แยกแยะว่าสิ่งที่สัมผัสผ่านประสาททั้ง 6 เป็นต้นว่า ได้ยิน ได้พบ ได้กิน หรือได้สัมผัสนั้น มีคุณหรือมีโทษอย่างไร

7. มีสัปปรวัตรธรรม 7 ซึ่งเป็นธรรมของคนดี หรือธรรมที่ทำให้คนเป็นคนดี ซึ่งหมายถึงการเป็นคนดี "รู้จักเหตุ" คือรู้ความจริง "รู้จักผล" คือรู้จักสิ่งที่สืบเนื่องจากการกระทำ "รู้จักตน" คือรู้ว่าเรานั้นเป็นอย่างไร "รู้จักประมาณ" คือการรู้จักความพอดี เช่น รู้จักประมาณในการใช้จ่าย "รู้จักกาลเวลา" คือรู้จักระยะเวลาที่ต้องใช้ในการประกอบกิจ "รู้จักบุคคลตัวอย่าง" คือรู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคล

8. มีมรรค 8 ซึ่งหมายถึงแนวทางปฏิบัติ เพื่อความพ้นทุกข์ เพื่อแก้ปัญหาวีรติ และปัญหาลังคม ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่ดีว่าเป็นทางสายกลาง ได้แก่ "การเห็นชอบ" ได้แก่ การรู้ความดี ความชั่ว และรู้เหตุแห่งความดีและความชั่ว "ดำริชอบ" ได้แก่ ความนึกคิดไปในทางเสียสละ ไม่พยายาท มิเมตตา ไม่มองคนในแง่ร้าย ไม่คิดร้ายมุ่งทำลาย "เจรจาชอบ" ได้แก่ การไม่พูดเท็จ ไม่พูดล่อลึง ไม่พูดคำพยายาและเว้นจากการพูดเพื่อเจ้อ "กระทำชอบ" ได้แก่ การไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดิณในกาม "เลี้ยงชีพชอบ" หมายถึง ไม่ประกอบอาชีพทุจริต "พยายามชอบ" หมายถึง การพยายามไม่ทำบาป ทำแต่ความดี "ระลึกชอบ" หมายถึงการตั้งสติกำหนดพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม ให้รู้ให้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นเพียงกาย พิจารณากาย จิต และธรรมไม่ใช่สัตว์ บุคคลตัวตนของเรา และ "ตั้งจิตมั่นชอบ" ได้แก่ การเพ่งพินิจด้วยจิตที่เป็นสมาธิแน่น

นอกจากหลักธรรมดังกล่าวแล้ว มหาอัยยังมคคิธรรมที่เป็นแนวทาง และเครื่องมือในการดำเนินชีวิตของตนเอง และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในทุกขณะเวลา คคิธรรมความเชื่อที่มหาอัยยัคคิอนั้น สามารถใช้ได้กับหลาย ๆ แ่งมมในชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งคคิธรรมที่เกี่ยวกับการเพียรพยายาม เป็นต้นว่า .

"อย่านอนตื่นสาย อย่าหน่ายการงาน
 อย่าหมีเงินน้อย อย่าคอยวาสนา"
 "ขอมลามากในวัยหนุ่ม จะไม่กลุ้มในวัยแก่
 ถ้าสบายในวัยหนุ่ม จะไปกลุ้มในวัยแก่"
 "อันความเกียจคร้าน ไม่เรียกก็มาน ไม่วานก็มา
 ปิดประตูลงกลอนเข้ามุ้งก็มา"
 "ถึงเพียรด้วยความฉลาด ปราศจากอบายมุข"

การทำเกษตรแบบผสมผสานของมหาอู่ สุนทรชัย

จากเดิมมหาอู่ สุนทรชัย ประกอบกิจกรรมหลักคือ การทำนา ต่อมาก็ได้ทำกิจกรรมการเกษตรอย่างอื่นเสริมการทำนา เป็นต้นว่า การเลี้ยงปลา การเลี้ยงเป็ด การปลูกไม้ผล ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ต่าง ๆ โดยได้ปรับปรุงรูปแบบและเทคนิควิธีการมาเรื่อย ๆ จนกลายเป็นรูปแบบการทำเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งมีการเกี่ยวคู่กันของแต่ละกิจกรรม โดยการจัดวางความสัมพันธ์ที่เหมาะสม จนกระทั่งให้ประโยชน์ต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และต่อครอบครัวของมหาอู่อย่างมาก

ประโยชน์ที่ได้จากการทำการเกษตรดังกล่าวของมหาอู่ ได้ก่อให้เกิดการรักษาระบบนิเวศวิทยาในไร่นาของตนเอง ซึ่งมีลักษณะที่ค่อย ๆ สร้างความสมบูรณ์ของไร่นาขึ้นเรื่อย ๆ นับ 40 ปี และจากการผลิตหลาย ๆ อย่าง โดยใช้หลักการของการเกี่ยวคู่กันในแต่ละกิจกรรม ก็ช่วยลดต้นทุนการผลิต ทั้งยังสร้างอาหารและรายได้เสริม ให้แก่มหาอู่และครอบครัวขึ้นเรื่อย ๆ และยังลดความเสี่ยงด้านการผลิต และราคา เนื่องจากมีรูปแบบการผลิตที่พึ่งตนเองได้ ดังจะกล่าวถึงการทำการเกษตรแบบผสมผสานของมหาอู่ต่อไปนี้

ความหมายและแนวคิด

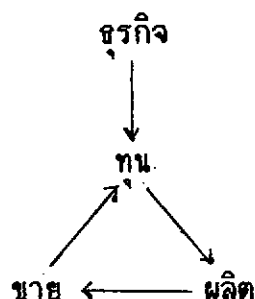
ความหมายของเกษตรแบบผสมผสานตามความคิดของมหาอู่นั้น หมายถึง การผสมผสานระหว่างการปลูกพืชกับการเลี้ยงสัตว์ ให้สัมพันธ์กันในพื้นที่เดียวกัน และให้เกี่ยวคู่ประโยชน์ต่อกันโดยการผสมผสานสิ่งที่เหลือใช้จากพืชและสัตว์อย่างต่อเนื่อง

ในการทำการเกษตรแบบผสมผสานนั้น มหาอู่ให้ความสำคัญกับปัจจัยดังนี้คือ จะต้อง มี ดิน น้ำ เงิน และการจัดการ ซึ่งถือวิสัยปฏิบัติให้มั่งคั่งตลอดปี ด้วยการผลิตอาหารเพื่อบริโภคในครอบครัวเป็นอันดับแรก แล้วปรับปรุงการทำงาน โดยการหาความรู้

อยู่เสมอ เช่น การแลกเปลี่ยนความรู้ หรือเลียนแบบการทำงานของบุคคลที่ประสบผลสำเร็จ แล้วนำมาเปลี่ยนแปลงไร่นาของตน โดยอาศัยการคาดการณ์ถึงผลในอนาคตด้วย

การทำเกษตรแบบผสมผสานโดยใช้ระบบธุรกิจ

การดำเนินงานในไร่นาของมหาอยู่นั้น ใช้วิธีการผลิตแบบธุรกิจ กล่าวคือ ก่อนจะทำอะไรก็ตาม มหาอยู่จะคำนึงถึงต้นทุนการผลิตเสมอว่าการผลิตแต่ละอย่างจะต้องใช้ทุนในการซื้อของมาผลิตเท่าไร มีหนทางใดบ้างที่จะลดต้นทุนการผลิตลงไปได้ และเมื่อถึงเวลาขายผลผลิต มหาอยู่ก็จะนำมาคิดเสมอว่าคุ้มกับการลงทุนหรือไม่ หากขายแล้วมีกำไรน้อย ก็แปรรูปผลผลิตนั้นไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น หรือเมื่อขายได้แล้ว ก็จะนำเงินที่ได้นั้นมาลงทุนขยายกิจกรรมให้ใหญ่ขึ้น ดังนั้นแผนผังการผลิตแบบธุรกิจที่คำนึงถึง ต้นทุน การผลิต และการขาย

ภาพประกอบ 3 แผนผังการผลิตโดยใช้ระบบธุรกิจ

จากภาพประกอบ แผนผังการผลิตโดยใช้ระบบธุรกิจจะอธิบายได้ดังนี้

1. ต้นทุน ดังที่กล่าวมาแล้วว่ามหาอยู่ จะวางแผนก่อนเสมอว่าจะผลิตอย่างไร จึงจะใช้ทุนน้อยที่สุด และมีกำไรมากที่สุด ตัวอย่างกิจกรรมที่มหาอยู่ใช้วิธีการดังกล่าวคือ การเลี้ยงปลาในนาข้าว มหาอยู่เลือกที่จะเลี้ยงปลาที่กินพืช เพราะไม่ต้องซื้ออาหารให้

ปลากิน แต่สามารถเอาสิ่งของเหลือใช้ในไร่นามาให้ปลากินได้ เป็นต้นว่า เอาเศษผัก หรือข้าวที่ผลิตได้ในไร่นามาต้มให้ปลากิน

2. การผลิต ไม่ว่าจะเป็นการผลิตพืช หรือสัตว์องค์ประกอบสำคัญที่มหาอยู่ คำนี้ถึงอย่างมากคือ การเตรียม การคัطنธุ์ และการเก็บเกี่ยวโดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) การเตรียม ในความหมายของมหาอยู่นั้น หมายความว่าหากจะปลูกพืช ต้องเตรียมดิน เตรียมต้นไม้ และหากจะเลี้ยงสัตว์ก็ต้องเตรียมคอกสัตว์ เตรียมอาหาร หรือเตรียมยารักษาโรค ตัวอย่างหนึ่งที่มหาอยู่กล่าวถึงการเตรียมการคือ เมื่อถึงฤดูที่จะลงมือทำนาในอดีต ที่บ้านของมหาอยู่จะต้องจัดหาฟืนไว้ประมาณ 6-7 เล่มเกวียน และเตรียมสีข้าวไว้ไม่น้อยกว่า 10 กระสอบ ปลายข้าวหรือรำที่ได้จากการสีข้าว ก็จะนำมาเตรียมไว้สำหรับเลี้ยงไก่

2) การคัطنธุ์ มหาอยู่จะทำการคัطنธุ์ก่อนทำการผลิตอย่างละเอียดละออ และพิถีพิถันมาก ทั้งพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ เป็นต้นว่าเมื่อจะเลี้ยงเป็ดก็จะคัดเลือกลูกเป็ดอย่างดีไม่ผลิผลามซื้อ โดยเลือกเฉพาะลูกเป็ดตัวเมีย เนื้อเป็ดจะได้ออกไข่ทุกตัว แม้กระทั่งเลือกซื้อโคหรือกระบือ มหาอยู่ก็จะเลือกซื้อเฉพาะตัวเมียที่มีลักษณะโครงสร้างใหญ่เพื่อให้ได้กระบือที่แข็งแรง และสามารถไถหน้าดินได้ลึก และเมื่อนำมาเทียมเกวียนก็สามารถลากเกวียนที่บรรทุกของจำนวนมากได้ และกระบือตัวเมียก็ยังให้ลูกได้ด้วย

สำหรับการคัطنธุ์พืช มหาอยู่จะพยายามเลือกพืชที่มีพันธุ์ดี ผลดกเสมอ หากปลูกไปแล้วปรากฏว่าพันธุ์ไม่ดี หรือกลายพันธุ์ก็จะตัดทิ้ง และก่อนจะนำพืชมาปลูกนั้น มหาอยู่มักจะสอบถามถึงการให้ผลว่าสม่ำเสมอเพียงใด นอกจากนั้นแล้วมหาอยู่ก็จะพยายามเลือกพันธุ์ที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น และสภาพดินฟ้าอากาศในภาคอีสานมากที่สุด

3) การเก็บเกี่ยว เป็นระบบการผลิตที่สำคัญอีกระบบหนึ่ง เพราะหากเก็บเกี่ยวไม่ดี หรือไม่ทันเวลาจะทำให้ผลผลิตเสียหายมาก ตัวอย่างการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวซึ่งมหาอยู่ได้คัดเลือกปลูกข้าวทั้งข้าวพันธุ์หนัก และข้าวพันธุ์เบา เพื่อจะได้สามารถเก็บเกี่ยวได้ทันเวลา เพราะพันธุ์ข้าวทั้งสองอย่างจะมีช่วงเวลาการเก็บเกี่ยวต่างกัน

3. การขาย เมื่อได้ผลผลิตและนำมาบริโภคในครัวเรือนจนเพียงพอแล้วจึงจะนำไปขาย แม้ว่าก่อนการผลิตมหาอยู่ได้วางแผน และคาดการณ์ถึงแนวโน้มการตลาดมาก่อน แต่เมื่อจะขายมหาอยู่ก็จะสำรวจราคาและระบบการขายอีกครั้ง เพื่อให้สามารถขายได้ราคาดีเสมอ เป็นต้นว่า การขายไข่เป็ดนั้น มหาอยู่สังเกตพบว่ามักจะมีราคาสูง ๆ ต่ำ ๆ อยู่เสมอ จนมหาอยู่สามารถคาดการณ์ได้ถูกต้องว่า หากปีใดราคาไข่เป็ดตกต่ำ ในฤดูกาลผลิตต่อมาราคาไข่เป็ดจะดีขึ้นเสมอ นอกจากนั้นแล้วในการขายมะม่วงพันธุ์สามฤดู มหาอยู่ก็จะไม่ขายผลมะม่วง แต่จะนำเมล็ดไปเพาะขายซึ่งจะได้ราคาดีกว่าการขายเป็นผล

เงื่อนไขการทำเกษตรแบบผสมผสาน

เงื่อนไขในการจัดการไร่นาของมหาอยู่ ใช้หลักการ 3 ขั้นตอน คือ การจัดผังตามสภาพพื้นที่ การวางแผนในเชิงธุรกิจ และการคาดการณ์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การจัดผัง มหาอยู่จะจัดผังของไร่นา โดยยึดสภาพของพื้นที่เป็นสำคัญด้วยการแบ่งพื้นที่ให้เป็นสัดส่วน ที่คำนึงถึงผลในอนาคตเสมอ เป็นต้นว่า การขุดคลองสลับสวน มหาอยู่ได้วางแผนที่จะขุดในบริเวณกลางพื้นที่ก่อน เพื่อให้สามารถขยายออกไปด้านข้างได้ และเมื่อปลูกต้นไม้มหาอยู่ก็จะปลูกด้านข้างของคันคลอง หรือด้านข้างของคันนาที่ขยายใหญ่ขึ้น โดยใช้เชือกขึงให้เป็นแนว เพื่อจะได้ปลูกต้นไม้ตรงกันเป็นแนว ทำให้บริเวณกลางคันคลองหรือการคันนา สามารถใช้เป็นทางสำหรับให้รถไถขนส่งผลผลิตในไร่นาเดินได้สะดวก โดยไม่ต้องใช้การหาบเหมือนสมัยก่อน ดังภาพตัวอย่าง

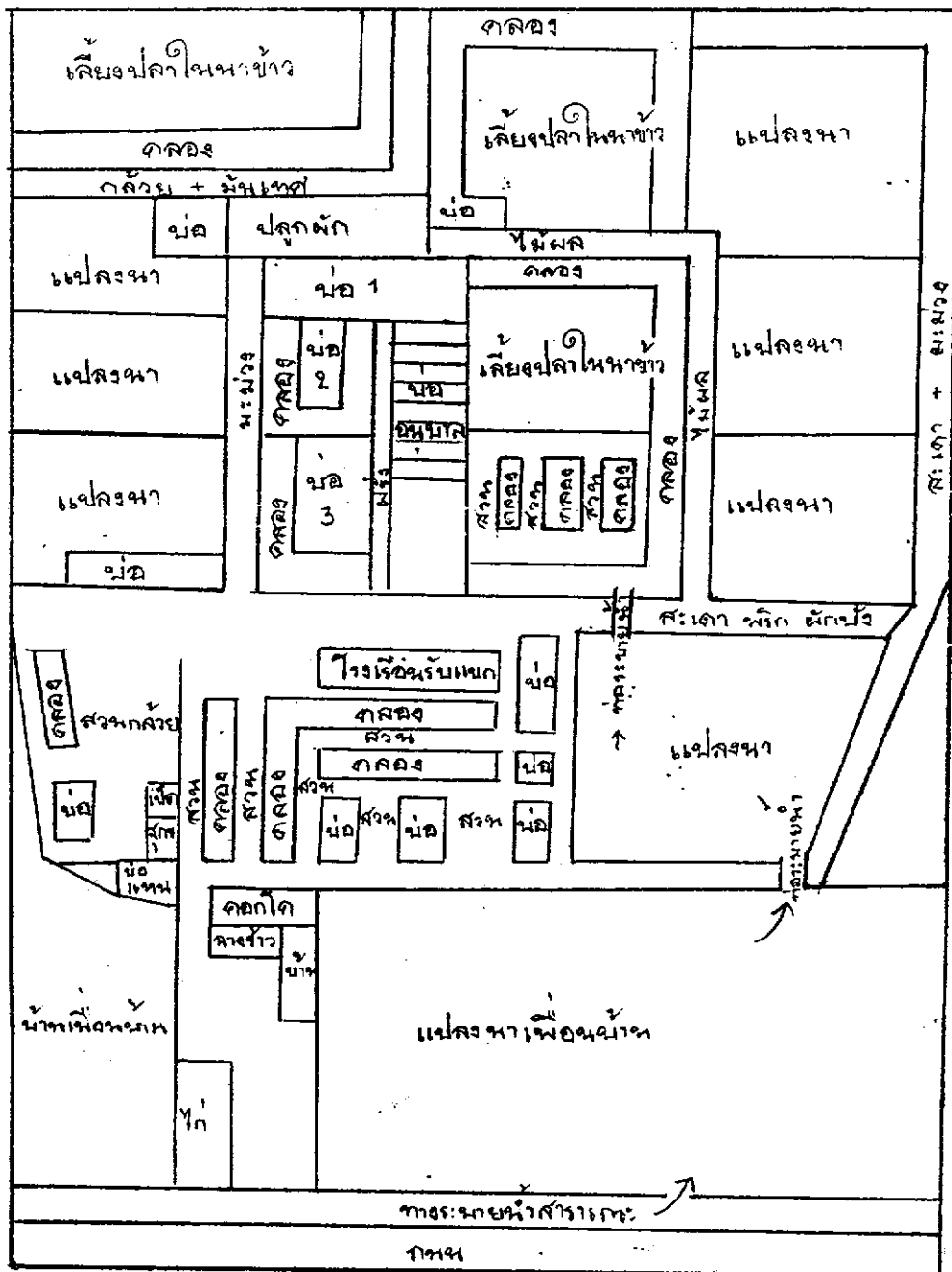
ภาพประกอบ 4 ทางสำหรับขนส่งผลิตผล

ภาพประกอบ 5 การปลูกต้นไม้หลังจากขุดคลองสลับสวนใหม่ ๆ

ภาพประกอบ 6 คลองสลันสวน

ภาพประกอบ 7 แผนผังโรงเรียนแบบผสมผสานของมหาอู่ สุนทรชัย ในเนื้อที่ 44 ไร่

จากแผนผังดังกล่าวนี้ในส่วนของการระบายน้ำเข้านา ซึ่งมหาอยู่ให้ความสำคัญกับส่วนนี้มาก เพราะมหาอยู่ได้ทำท่อระบายน้ำ ตั้งแต่เริ่มชีวิตการทำงานด้วยตนเองเลขที่เดียว ในบริเวณปลายนาด้านที่ใกล้กับทางระบายน้ำสาธารณะมากที่สุด ทางระบายน้ำดังกล่าวจะรองรับน้ำจากบริเวณหมู่บ้านซึ่งเป็นพื้นที่สูง โดยมหาอยู่ได้ขออนุญาตระบายน้ำผ่านแปลงนาของเพื่อนบ้านซึ่งอยู่ติดกับทางระบายน้ำ

การทำท่อระบายน้ำของมหาอยู่ในช่วงแรก มหาอยู่ได้ใช้ต้นไม้ซึ่งข้างในเป็นโพรงมาทำเป็นท่อระบายน้ำ ที่ยังใช้ได้จนถึงปัจจุบันนี้ และในปัจจุบันมหาอยู่ได้ระบายน้ำด้วยวิธี "กัลกน้ำ" โดยตัดแปลงใช้สายยางของเครื่องสูบน้ำเป็นอุปกรณ์ แทนการขุดดินฝังท่อระบายน้ำ เพราะสามารถระบายน้ำได้ในหลาย ๆ จุด

อย่างไรก็ตามจากการที่มหาอยู่ ให้ความสำคัญกับการระบายน้ำเข้านาอย่างมากนี้เอง ดังนั้นเมื่อมีฝนตกมาในต้นฤดู มหาอยู่ก็จะดำนาจนเต็มพื้นที่ แต่ต่อมาปรากฏว่าฝนเกิดทิ้งช่วง ต้นข้าวก็จะเจริญเติบโตไม่ดี ต้นเล็กไม่แข็งแรง และเมื่อมีฝนตกมาอีกครั้งหากระบายน้ำเข้านามาก ๆ น้ำก็จะท่วมต้นข้าวเสียหาย แต่มหาอยู่ก็เลือกที่จะระบายน้ำเข้านา เพราะมหาอยู่ถือว่า น้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการทำการเกษตร เมื่อมีน้ำก็สามารถจะทำกิจกรรมอย่างอื่นได้อีกมาก เป็นต้นว่า ให้อาหารปลาในนาข้าว

2. การวางแผน จากข้อจำกัดในด้านการผลิต กระบวนการผลิต การเก็บเกี่ยว สภาพการตลาด และแรงงาน มหาอยู่จึงได้วางแผนดำเนินกิจกรรมหลายๆ อย่างในไร่นา เพื่อป้องกันความไม่แน่นอนทางด้านการตลาด หรือเพื่อให้มีระยะเวลาในการเก็บเกี่ยวได้ทัน และเหมาะสมกับสภาพแรงงาน โดยมหาอยู่ได้แบ่งกิจกรรมออกเป็น 3 อย่าง ได้แก่ การปลูกข้าวซึ่งเป็นกิจกรรมหลัก และกิจกรรมรองอีก 2 อย่าง คือ การทำสวนและการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งมหาอยู่เขียนผังไว้ดังนี้

กิจกรรมหลักคือปลุกข้าว แยกได้เป็น

ข้าวพันธุ์หนัก

ข้าวพันธุ์เบา

กิจกรรมรองคือ การทำสวน แยกได้เป็น

ไม้ยืนต้น

พืชล้มลุก

กิจกรรมรองคือ การเลี้ยงสัตว์ แยกได้เป็น

สัตว์บก

สัตว์น้ำ

ภาพประกอบ 8 แผนผังการวางแผนด้านการผลิต

2.1 กิจกรรมการเพาะปลูกข้าว มหาอยู่จะปลูกข้าวเฉพาะข้าวนาปีเท่านั้น ส่วนนาปรังเคยทดลองปลูกแล้ว ปรากฏว่ามีนกมากินข้าวจำนวนมาก เพราะท้องดินแถบนั้น มีการปลูกข้าวนาปรังเพียงแห่งเดียว อย่างไรก็ตามสำหรับการปลูกข้าวนาปีนี้ มหาอยู่จะใช้ทั้งข้าวพันธุ์หนัก และข้าวพันธุ์เบา เพราะพันธุ์ข้าวทั้งสองอย่างนี้ มีระยะเวลาในการเก็บเกี่ยวต่างกัน ส่งผลให้มีเวลา และแรงงานเพียงพอสำหรับเก็บเกี่ยว ทำให้ได้รับผลเสียหายจากการแห้งกรอบและล้มของต้นข้าวน้อยลง

การทำนาของมหาอยู่นั้น มหาอยู่จะใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงน้อยมากจึงทำให้ปลาในแปลงนาของมหาอยู่ไม่ค่อยเป็นโรค และจากคำถามของเกษตรกรที่มาดูงานที่ไร่นามหาอยู่ มหาอยู่มักจะถูกถามอยู่เสมอ ถึงการแก้ปัญหาเรื่องปลาเป็นโรคซึ่งมหาอยู่ ได้กล่าวว่า

“ท่านทั้งหลายอย่าเชื่อผมมาก เป็นเรื่องที่ผมฟังมาจากฝรั่ง เมื่อปี พ.ศ. 2528 ว่าปลาเป็นโรค เนื่องจากปุ๋ยเคมีจากประเทศหนึ่ง ซึ่งมีการผสมยาฆ่าแมลงลงไป ในปุ๋ยเพื่อกำจัดแมลงด้วย ปลาที่เป็นสัตว์ที่อาศัยอยู่ในท้องน้ำก็จะได้รับผลกระทบจากยาฆ่าแมลงด้วย โดยปลาจะเริ่มเป็นโรค จากบริเวณตา และปลาตัวเล็ก ๆ มักจะ

เป็นก่อน และเมื่อปลาดตัวเล็กถูกปลาดตัวใหญ่กิน เชื่อโรคก็จะติดต่อกันไป นอกจากนั้น แล้ว การที่เกษตรกรใช้ยาฆ่าปลาก็ทำให้ปลาเป็นโรคได้เช่นกัน"

สำหรับวิธีแก้ปัญหาเรื่องปลาเป็นโรค มหาอยู่ให้ตัดต้นสาปเลื้อหรือตัดต้นแคใส่แช่ในน้ำ ส่วนวิธีการกำจัดปูในนาข้าวนั้น มหาอยู่เอาไหใส่กะปิ หรือ ปลา ร้า ไปฝังในแอ่งน้ำในนาให้ปากไหอยู่เหนือดินประมาณ 1 เซ็นติเมตร เมื่อปูเข้าไปในไหก็จะออกไม่ได้

2.2 กิจกรรมการทำสวน มหาอยู่ได้แบ่งกิจกรรมการทำสวนออกเป็น 2 อย่างคือ การปลูกไม้ยืนต้น และการปลูกพืชล้มลุก

1) ไม้ยืนต้น ซึ่งมีอยู่ในไร่นามหาอยู่ ได้แก่ มะม่วง ขนุน น้อยหน่า พุทรา ละมุด ทับทิม มะเฟือง มะพร้าว มะขามหวาน มะขามเทศ แม้ว่าในไร่นาของมหาอยู่ จะมีไม้ยืนต้นนานาชนิดแต่ไม้ยืนต้นหรือผลไม้ ที่มหาอยู่ปลูกไว้เป็นมาก ได้แก่ มะม่วง ขนุน และมะพร้าว โดยส่วนมากมหาอยู่จะเพาะพันธุ์เอง เป็นต้นว่า มะม่วง มหาอยู่ก็นิยมเพาะมะม่วงพันธุ์พื้นเมือง เช่น มะม่วงแก้ว แล้วนำมาปลูกเพื่อใช้เป็นต้นตอสำหรับติดติดตามะม่วงพันธุ์ดีต่อไป

หลักการในการเพาะมะม่วงนั้น มหาอยู่จะเพาะเมล็ดมะม่วงสุก ภายใน 5 วัน หลังจากรับประทานแล้ว โดยแกะเปลือกแข็งออกเอาเฉพาะเมล็ดในมาเพาะ จะทำให้มะม่วงงอกเร็ว การเพาะจะใช้วิธีฝังเมล็ดลงไปดิน ในลักษณะกดหัวลง เพื่อให้รากงอกได้สะดวก ถ้าทรายขึ้นน้ำจะเข้าไปยังอยู่ตามร่องในเมล็ด ทำให้เมล็ดขึ้นรากได้ ส่วนขนุนและทับทิมก็ใช้วิธีการเพาะเมล็ดเช่นกัน

2) พืชล้มลุก สำหรับพืชล้มลุกนั้นแบ่งได้หลายลักษณะ กล่าวคือ แบ่งได้เป็น พืชผักสวนครัว ผักต้นสูงปานกลาง ผักต้นสูงมาก ผักชนิดเถาเลื้อ และผักชนิดเถายาว ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(1) พืชผักสวนครัว

การปลูกผักบุ้ง ผักคะน้า กวางตุ้ง พืชผักดังกล่าวมานี้ เป็นพืชผักที่สามารถปลูกได้ตลอดทั้งปี เพราะเป็นพืชที่ใช้ระยะเวลาในการเจริญเติบโต

อย่างเต็มที่ ประมาณ 1 เดือน และเมื่อตัดไปรับประทานแล้ว จะมียอดงอกใหม่เรื่อย ๆ สำหรับวิธีการปลูกนั้น เมื่อทำแปลงแล้ว จะใช้วิธีการปลูกโดยโรยเมล็ดผัก หรือใช้น้ำหัวแม่มือจิ้มลงไปในดิน แล้วจึงหยอดเมล็ด ห่างกัน 1 ฝ่ามือ

การปลูกหอม นำหัวหอมซึ่งจะใช้เป็นพันธุ์ มาตัดบริเวณส่วนบนออก จากนั้นก็นำหัวหอมดังกล่าว ไปห่อผ้า และนำไปแช่น้ำไว้ 1 คืน แล้วนำไปปลูกในแปลงปกติ โดยฝังหัวหอม ให้ส่วนบนอยู่เหนือดินเล็กน้อย โดยให้ระยะห่างกัน 1 คืบ จากนั้นนำฟางข้าวค้ำงาปิดไว้ 3 วันหลังปลูก หอมเริ่มงอกแล้ว จึงเปิดฟางออกบ้าง เพื่อให้ใบหอมแทงขึ้นมาได้สะดวก สำหรับการรดน้ำนั้นไม่จำเป็นต้องรดมาก โดยรดเมื่อสังเกต พบว่า ดินแห้งมากก็ได้ ก่อนถอนควรรดน้ำ 4-5 วันและผลจากการเอาฟางกลบ จะทำให้หัวหอมอยู่เหนือดินสะดวกในการถอน และไม่ต้องพรวนดิน

การปลูกกระเทียม สามารถปลูกได้โดยการแยกกลีบปลูก วิธีการปลูกสามารถปลูกได้ด้วยการคว่ำกลีบลง เพื่อให้รากแทงลงดินได้สะดวก หากปลูกในฤดูฝนควรจะขร่อปลูก โดยใช้ระยะห่างในการปลูก 1 คืบ และเมื่อปลูกเสร็จแล้ว เอาฟางหย่าหรือตอซังคลุมให้หนา รดน้ำเมื่อสังเกตเห็นว่าดินแห้ง ก่อนถอนควรรดการรดน้ำ เพื่อให้ฟางแห้ง และเมื่อถอนเสร็จแล้วสามารถปลูกพริกตามไปได้เลย

(2) ผักต้นสูงปานกลาง ผักที่ต้นสูงปานกลางส่วนมากอายุประมาณ 1 ปี เป็นต้นว่า พริก โหระพา แมงลัก หรือมะเขือพวง ในที่นี้จะกล่าวถึงการปลูกพริกเท่านั้น

การปลูกพริก การปลูกพริกนั้น อันดับแรกควรจะเพาะเมล็ดพริกก่อน โดยการโรยเมล็ดพริกให้เสมอกัน บนดินที่เตรียมไว้ แล้วใช้คราดเกลี่ยให้เสมอกันอีกครั้งจึงเอาฟางกลบ เมื่อกล้าพริกโตพอประมาณ จึงถอนกล้าพริกมาล้างน้ำ แล้วตัดรากแก้วออกครึ่งหนึ่ง พร้อมตัดยอดให้ใบเหลือประมาณ 3 ใบ เพื่อให้มีใบใหม่แตกออกมา มาก และผลออกมาได้ด้วย เนื่องจากผลมักจะงอกเหนือใบ

(3) ผักต้นสูงมาก ผักที่ต้นสูงมาก ได้แก่ ต้นกระถิน แค ชะอม มะรุม ลิ้นฟ้า ขี้เหล็ก กระถัง ตำลึง มะรุมป่า ผักหวาน ใผ่ กุ่มบก กระทกรก ในที่นี้จะกล่าวถึงการปลูกชะอม และใผ่เท่านั้น

การปลูกขอม สามารถปลูกได้หลายวิธี เช่น การตอน การปลูกด้วยเมล็ด และการชำ ในที่นี้จะกล่าวถึงการชำกิ่งเท่านั้น การชำกิ่งขอมนั้นทำได้โดยการตัดกิ่งขอม ให้มีความยาวประมาณครึ่งฟุต แล้วนำมาแช่น้ำไว้ประมาณ 2 ชั่วโมง ถึง 1 วัน แล้วนำมาชำในแปลง ซึ่งมีลักษณะยาวตามตะวัน โดยปักกิ่งขอมให้ลึกจนเหลือต้นเหนือดินประมาณประมาณ 2 นิ้ว และเมื่อต้นสูงประมาณ 1 เมตร ก็สามารถตัดยอดได้ แล้วยอดจะขึ้นมาใหม่แบบทวิคูณ

ไผ่ วิธีการปลูกไผ่สามารถปลูกได้ 2 วิธี คือ การปลูกทั้งกอ กับการปลูกโดยการชำกิ่ง สำหรับวิธีการปลูกทั้งกอนั้น ปลูกโดยการขุดรอบกอที่ใช้ทำพันธุ์ให้ลึกประมาณครึ่งกอ แล้วตัดรากแก้วออกให้สั้น และตัดลำต้นให้เหลือประมาณ 2 เมตร ในแต่ละกอที่จะนำไปปลูก ควรให้มีต้นไผ่อยู่ประมาณ 3-4 ต้น

สำหรับวิธีการปลูกไผ่ตงโดยการชำยอดนั้น ทำได้โดยการตัดลำต้นไผ่หนึ่งข้อ ให้ตาไผ่ติดมาสำหรับงอกต่อไปด้วย แล้วนำไปชำลงในดินที่เตรียมไว้ โดยชำในลักษณะกิ่งเอียง ให้ตาไผ่อยู่เหนือดิน

(4) ผักชนิดเถาสั้น ผักชนิดเถาสั้น ได้แก่ แตงกวา แตงไทย ถั่วพุ่ม ถั่วฝักยาว มะระจีน มะระขี้นก และถั่วลิ้นเต่า ใช้วิธีการปลูกแบบทำร้านธรรมดา

(5) ผักชนิดเถายาว ผักชนิดเถายาวได้แก่ บวม ตำลึง ผักปง และผักสลิด ควรปลูกโดยทำร้านให้สูงประมาณ 1 เมตร เพื่อให้สะดวกในการเก็บ

2.3 กิจกรรมการเลี้ยงสัตว์ มหาอยู่ได้เลี้ยงทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำ ซึ่งสัตว์ทั้งสองประเภทนี้ สามารถแยกได้เป็นสัตว์เลี้ยงระยะสั้น คือสัตว์ที่สามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ ภายใน 1 ปี เช่น สุนัข เป็ด ไก่ ปลา และสัตว์เลี้ยงที่ใช้ระยะปานกลาง เพื่อเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ภายใน 2 ปี ถึง 10 ปี ได้แก่ โค กระบือ เป็นต้น

3. การคาดสถานการณ์ในอนาคต การคาดการณ์หรือเหตุการณ์ต่างๆ นั้นมหาอยู่หมายถึง การวางแผนให้รัดกุม ด้วยการวางแผนการทำงานเสมอว่า ในแต่ละชั่วโมง วัน เดือน ปี นั้นควรจะทำอะไรบ้าง เมื่อแบ่งเวลาหรือทำตารางเวลา เพื่อบังคับตนเอง

ให้ทำงานได้อย่างสม่ำเสมอจนเป็นนิสัย เป็นต้นว่า แบ่งเวลาในแต่ละวันออกเป็น 3 ช่วง ช่วงละ 8 ชั่วโมง ใช้สำหรับการทำงาน 8 ชั่วโมง ใช้เวลาสำหรับพักผ่อน 8 ชั่วโมง และใช้เวลาสำหรับรับประทานอาหาร และพักผ่อนหรือทำกิจกรรมอื่นๆ อีก 8 ชั่วโมง

สำหรับการคาดการณ์การณ์การทำงานในแต่ละเดือนนั้น มหาอุยู่ก็จะวางแผนเสมอว่าแต่ละเดือนควรจะทำอะไร เช่น เมื่อมหาอุยู่ว่างจากอาชีพหลักของตนเองคือการทำนา ซึ่งในแต่ละปีใช้เวลาเพียง 15 เดือน ดังนั้นมหาอุยู่จึงวางแผนอาชีพรอง ด้วยการเลี้ยงเป็ด โดยการกะเวลาในการเริ่มเลี้ยงประมาณเดือนเมษายน เลี้ยงขุนโดยให้อาหารจำพวกข้าวเปลือก และรำ เมื่อฝนตกในเดือนพฤษภาคม ก็จะนำเป็ดออกมาเลี้ยงโดยการปล่อยให้เป็ดได้หากินเองตามธรรมชาติ และให้อาหารเสริมเพียงเวลาเดียว และเมื่อค่านาแล้วประมาณ 15-30 วัน ข้าวทรงตัวได้ดีแล้วจะปล่อยเป็ดไปหากินในทุ่งนา และเมื่อข้าวสุกก็จะรีบขายเป็ดทันทีเพื่อป้องกันเป็ดไปกินข้าวเปลือก

การคาดการณ์เป็นปีนั้น มหาอุยู่จะใช้การสังเกตและการจดบันทึกไว้ในรอบ 10 ปี โดยนับตั้งแต่ปีชวด จนถึงปีกล มีฝนตกดี 4 ปีฝนตกปานกลาง 4 ปี และช่วงที่ฝนแล้งอีก 4 ปี จากการประมาณลักษณะฝนของแต่ละปี มหาอุยู่จึงเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์สำหรับการทำนา เป็นต้นว่า เมื่อมีฝนตกลงมา มหาอุยู่จะพยายามกักเก็บน้ำให้ได้มากที่สุด รือเมื่อค่านาพักทลายมหาอุยู่ก็จะรีบซ่อมแซมทันที เพื่อไม่ให้น้ำไหลออกจากทุ่งนาไปครึ่งละมาก ๆ เพื่อความไม่ประมาท หากปล่อยให้น้ำไหลออกจากนาหมดแล้ว ต่อมาฝนเกิดทิ้งช่วง ก็จะส่งผลเสียหายให้แก่การทำนาอย่างมาก

นอกจากการคาดการณ์เพื่อการวางแผนเกี่ยวกับการทำงานแล้ว มหาอุยู่ยังคาดการณ์ในฐานะผู้ผลิต ผู้บริโภค พ่อค้า และผู้มอบอำนาจ ซึ่งมหาอุยู่ได้อธิบายว่าผลิตผลจากผู้ผลิตไปสู่ผู้บริโภคนั้น จะมีพ่อค้าเป็นตัวกลางนำไป ผู้ผลิตและผู้บริโภค มักไม่สามารถกำหนดราคาด้วยตนเองได้ แต่พ่อค้ามักจะเป็นผู้ตั้งราคา และราคามักจะไม่ยุติธรรมเสมอ ส่วนผู้มีอำนาจในความหมายของมหาอุยู่ นั้น หมายถึงรัฐบาลซึ่งเป็นผู้ควบคุม ให้เกิดความยุติธรรมให้เกิดแก่ทุกฝ่าย

มหาอยู่ในฐานะของเกษตรกรผู้ผลิตจึงคาดการณ์ในการผลิต โดยเลือกผลิตพืช และสัตว์ที่สามารถใช้รับประทานในครอบครัวก่อน และสิ่งที่ผลิตในไร่นานั้นควรจะเป็นสิ่งที่ตลาดต้องการด้วย

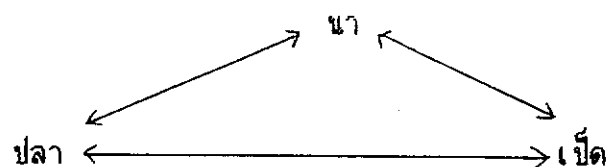
คาดการณ์ถึงผู้บริโภคนั้น มหาอยู่จะคำนึงถึง ราคาที่ผู้บริโภคจะซื้อผลิตผลเสมอว่ามีราคาสูงกว่าราคาที่ผู้ผลิตขายมากนักน้อยเพียงใด หากมีราคาที่สูงมาก และมีผู้ต้องการบริโภคมาก มหาอยู่ก็จะขายเอง

การคาดการณ์ถึงพ่อค้าคนกลาง หากมหาอยู่พบว่าพ่อค้าคนกลางกำหนดราคา ด้วยการเอากำไรจากผู้บริโภคมาก ๆ ไป มหาอยู่ก็จะเป็นผู้ขายเอง

การคาดการณ์ถึงผู้มีอำนาจ เช่น รัฐบาล หรือเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ว่าในแต่ละหน่วยงานนั้น สามารถช่วยให้เกิดความยุติธรรมในแต่ระบบค่าเพียงใด ถ้าหากหน่วยงานต่างๆ ไม่สามารถช่วยผู้ผลิตและผู้บริโภคได้ ผู้ผลิตและผู้บริโภคควรจะทำอย่างไร เพื่อให้มีความยุติธรรมเกิดขึ้น ไม่ถูกพ่อค้าคนกลางเอาเปรียบ เช่น ใช้วิธีการทางด้านสหกรณ์ช่วย

การผสมผสานของแต่ละกิจกรรม

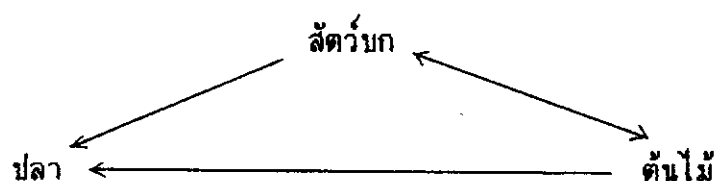
จากกิจกรรมหลักของมหาอยู่คือการทำนา โดยมีงานรองคือการทำสวน และการเลี้ยงสัตว์ มหาอยู่ได้นำกิจกรรมต่าง ๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลกัน โดยนำสิ่งที่เหลือใช้จากพืชและสัตว์มาใช้อย่างต่อเนื่อง เน้นการมีงานทำตลอดปี ดังนั้นแบบแผนการทำเกษตรแบบผสมผสานของมหาอยู่ จึงมาจากการเลือกกิจกรรม ที่สอดคล้องกับสภาพในไร่นาของมหาอยู่เองเป็นประการสำคัญ เป็นต้นว่า การเกื้อกูลกันของการทำนา การเลี้ยงเป็ด และการเลี้ยงปลา การเกื้อกูลกันของการทำนา การปลูกกล้วย และเห็ด การเกื้อกูลของการปลูกพืช การเลี้ยงสุกร การเลี้ยงโค และการเลี้ยงปลา

ภาพประกอบ 9 การหมุนเวียนใช้ทรัพยากรจากนาข้าว เปิด และปลา

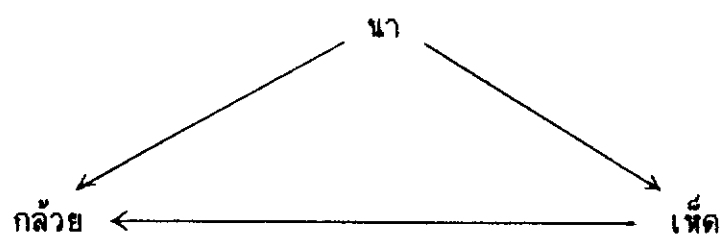
จากภาพประกอบ 9 มหาอยู่ได้กล่าวถึงวิธีการใช้ทรัพยากรดังกล่าวว่า ข้าวเปลือกที่ได้จากการทำนาก็สามารถนำมาให้เปิดกิน และเมื่อดำนาเสร็จ ต้นข้าวทรงตัวได้ก็ปล่อยเปิดไปหากินในนา มูลเปิดจะเป็นปุ๋ยให้แก่ข้าว และเปิดยังช่วยทำลายศัตรูพืช เช่น ปู หนอน พร้อมกันนี้ขณะที่เปิดไชรดิน ก็เปรียบเสมือนการพรวนดินไปในตัว

สำหรับการเลี้ยงปลาในนาข้าวก็ยังมีผลเกื้อกูลกันคือ เมื่อปลามาหากินในนาข้าว มูลของปลาก็จะเป็นปุ๋ยให้แก่ต้นข้าว และขณะที่ให้อาหารปลาในบริเวณนาข้าว เศษอาหารที่เหลือก็จะเป็นปุ๋ยให้ต้นข้าว ขณะเดียวกันมูลของเปิดที่ไปหากินในทุ่งนาก็จะเป็นอาหารให้แก่ปลาด้วย

ภาพประกอบ 10 การหมุนเวียนใช้ทรัพยากรสัตว์บก ต้นไม้ และปลา

จากภาพประกอบ 10 อธิบายได้ว่ามหาอยู่ได้นำมูลของโค ลูกร มาใช้เป็นปุ๋ยให้แก่ต้นไม้มต้นข้าว พืชผักต่าง ๆ และใช้มูลสุกรสำหรับการเพาะเห็ดเพื่อให้อาหารปลา นอกจากนั้นแล้ว มหาอยู่ยังนำเอามูลสุกรมาให้ปลากินด้วย ส่วนพืชผักที่เหลือให้ก็นำมาทำให้สัตว์ต่าง ๆ กิน

ภาพประกอบ 11 แผนผังการหมุนเวียนใช้ทรัพยากรจากการทำนา การปลูกกล้วย และการเพาะเห็ด

จากแผนภาพข้างต้น มหาอยู่ได้ใช้ฟางข้าวที่ได้จากการทำนา ไปใช้คลุมบริเวณโคนต้นกล้วย และเมื่อถึงฤดูฝน ฝนตกลงมาในบริเวณฟาง ก็จะมีเห็ดฟางงอกออกมาเอง และในปัจจุบันมหาอยู่ได้พบวิธีทำให้เห็ดฟางงอกออกมากขึ้น โดยการใส่ส่วเหล้าลงในฟาง นอกจากฟางข้าวจะให้ประโยชน์คือให้เห็ดฟางงอกแล้ว เมื่อฟางข้าวย่อยสลายก็จะกลายเป็นปุ๋ยให้แก่ต้นกล้วย

ภาพประกอบ 12 ภาพฟางข้าวเริ่มย่อยสลาย

การแบ่งงานในบ้าน

สมาชิกในบ้านของมหาอยู่ปัจจุบันมี 5 คน ได้แก่ มหาอยู่ คุณสุมาลีภรรยาของมหาอยู่ คุณจารุณีบุตรสาวซึ่งประกอบอาชีพรับราชการครู คุณสุกิจและภรรยา ส่วนคุณชัยยันต์บุตรชายคนโตและภรรยาแยกครอบครัว มาทำการเกษตรในบริเวณใกล้เคียงกับไร่นาของมหาอยู่ โดยใช้พื้นที่ประกอบการเกษตรประมาณ 12 ไร่ ซึ่งเป็นสถานที่ใช้ทดลองเพื่อสนับสนุนการดำเนินโครงการเกษตรกรรมยั่งยืน

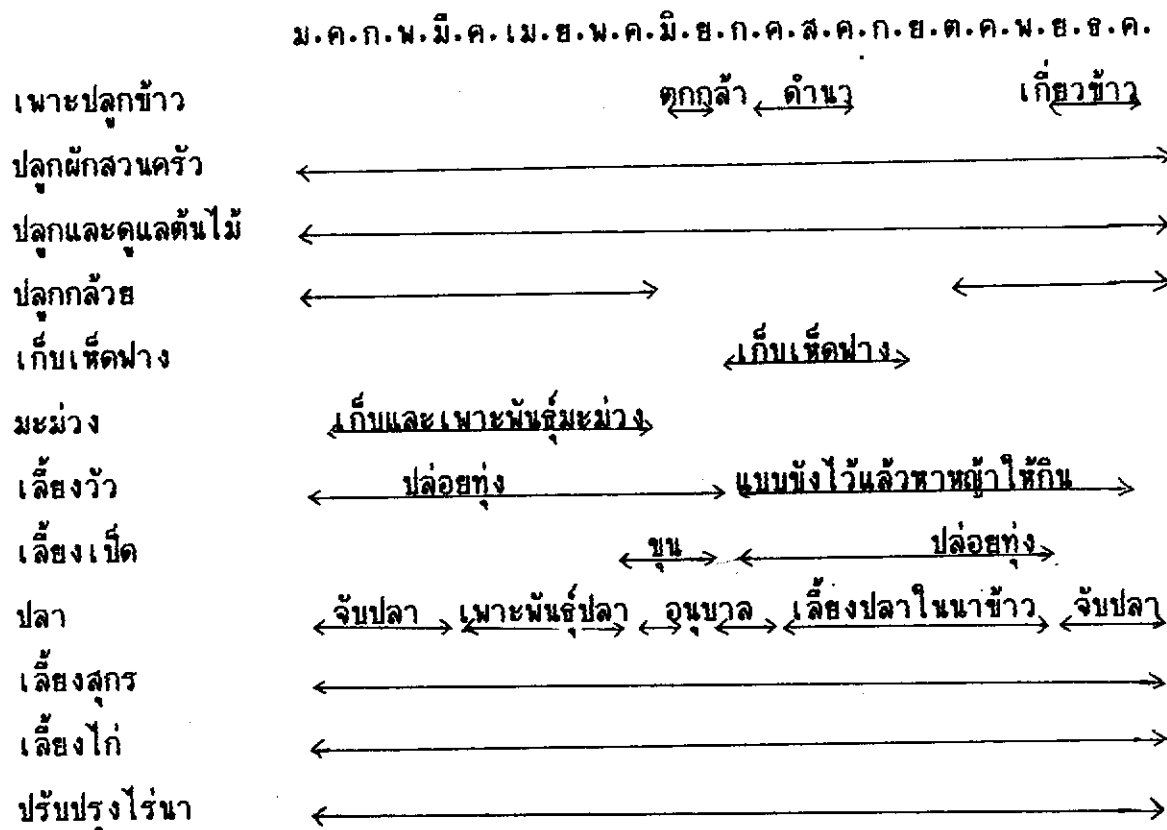
สำหรับการทำงานของบุคคลในครอบครัวมหาอยู่นี้ จะมีการแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจน เป็นต้นว่า คุณสุมาลีภรรยาของมหาอยู่ ก็จะมีหน้าที่ดูแลเรื่องของอาหารการกิน ควบคุมรายรับรายจ่ายของครอบครัว ส่วนคุณจารุณีบุตรสาวนั้นนอกจากจะทำงานรับราชการครูแล้ว งานประจำที่บ้าน คือ เลี้ยงสุกร

การเลี้ยงสุกรของคุณจารุณี จะเลี้ยงตลอดทั้งปี เมื่อสุกรโตเต็มที่ก็จะขายหมูบนเวียน เลี้ยงตัวใหม่เรื่อยไป โดยจะเลี้ยงแม่พันธุ์สุกรไว้ขายพันธุ์ เพื่อเอาลูกมาเลี้ยงงานในไร่นาอีกอย่างหนึ่งที่คุณจารุณีรับผิดชอบ คือการเก็บผลผลิตจากไร่นามาใช้บริโภคในครัวเรือน หรือจำหน่ายเพื่อหารายได้ ตัวอย่างผลผลิตที่คุณจารุณีเก็บคือ มะม่วง มะขาม ผลเสาวรส ฝรั่ง ผักกระเจต ตะไคร้ ใบมะกรูด ข่า ขมิ้น กว๊าก พริก ส่วนปลาหรือกบซึ่งมีในไร่นาคุณสุกิจจะจับไว้ให้คุณสุมาลี หรือ คุณจารุณินำมาประกอบอาหาร

คุณสุกิจบุตรชายคนเล็ก ซึ่งเป็นแรงงานที่สำคัญมากในไร่นาของครอบครัว งานที่คุณสุกิจทำจึงเป็นงานในไร่นาแทบทุกอย่าง เป็นต้นว่า ไถนา ดำนา เก็บข้าว ขนปลา เพาะพันธุ์ปลา ปลูก และดูแลต้นไม้ และช่วยสนับสนุนการทำงานของผู้อื่น เช่น ช่วยคุณจารุณีดูแลสุกรในขณะที่สุกรออกลูก หรือช่วยขายปลา

ส่วนตัวมหาอยู่นั้นมีงานประจำคือ การดูแลโค ดูแลต้นไม้ และงานอื่น ๆ ในไร่นาแล้วแต่สภาพโอกาส เช่น ระบายน้ำเข้านาโดยใช้ระบบกาลักน้ำ ถ่าน้ำจากบ่อปลา ปรับปรุงบริเวณไร่นา ถางหญ้าให้โคกิน เลี้ยงเป็ด อย่างไรก็ตามมหาอยู่จะเป็นผู้วางแผนและบริหารงานในไร่นาทั้งหมด โดยมักจะแบ่งงานให้ลูก ๆ ทำ และนอกจากทุกคนจะทำงานตามหน้าที่แล้ว หากมีงานที่ต้องใช้แรงงานช่วยกันหลายคน ทุกคนก็จะมาช่วยกัน

เช่น การจับปลา การเกี่ยวข้าว การดำนา เป็นต้น สภาพการทำงานภายในไร่นาของมหาอู่จะมีงานทำตลอดทั้งปี ดังตัวอย่างตารางการปฏิบัติงานเด่น ๆ ในรอบปีของมหาอู่และครอบครัว

ภาพประกอบ 12 ตารางปฏิบัติงานในรอบปีของมหาอู่ และครอบครัว

ปัญหาและอุปสรรค

ปัญหาและอุปสรรคในการทำการเกษตรแบบผสมผสานของมหาอู่ สุพรรณชัย ในปัจจุบันนั้น ปัญหาใหญ่คือ การขาดแรงงาน ซึ่งมหาอู่กล่าวว่า ลูกจ้างไม่ชอบมา

ทำงานในไร่ของตน เพราะลูกจ้างส่วนมากเขาจะเข้าใจว่า ทำนาเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่งานที่ไรนามีหลายอย่าง ลูกจ้างจึงไม่อยากมาทำงานกับมหาอยู่ เพราะต้องทำงานหลายอย่าง และเนื่องจากไรนามหาอยู่ มีผู้มาคูดานมาก และผู้มาคูดานชอบถามลูกจ้าง ซึ่งบางครั้งลูกจ้างตอบไม่ได้ จึงไม่ชอบให้มีคนมาถาม

ปัญหาจากการขาดแรงงาน และจากการที่ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล มหาอยู่จึงต้องเปลี่ยนรูปแบบการทำนา จากการทำนาค้ำ มาเป็นนาหว่าน และเริ่มนำแนวคิดและวิธีการทางเกษตรกรรมธรรมชาติ มาใช้ในไรนามากขึ้น

ข้อเสนอแนะของมหาอยู่ สุนทรชัย ในการทำเกษตรแบบผสมผสาน

มหาอยู่ได้กล่าวถึงเกษตรกรทั่ว ๆ ไปว่าในประเทศไทยเรามีเกษตรกรประมาณ 80% ซึ่งเป็นผู้ผลิต และผู้ผลิตโดยส่วนมากมักจะเสียเปรียบพ่อค้าคนกลาง ดังนั้นเกษตรกรควรจะผลิตทุกอย่าง เพื่อให้รับประทานเอง และใช้เองให้ได้ทั้งหมด โดยไม่พยายามเป็นนักซื้อ ซื้อเฉพาะเกลือที่เราผลิตไม่ได้เท่านั้น เมื่อผลิตรับประทานเองจนเพียงพอแล้ว ส่วนที่เหลือจึงขาย ขายด้วยการพยายามศึกษากลไกการตลาด

จากการเอาเปรียบของพ่อค้าคนกลาง ซึ่งมักจะเป็นผู้กำหนดราคา และราคามักจะไม่ยุติธรรม แม้ว่าจะมีหน่วยงานในหลายหน่วยงานควบคุมดูแลอยู่ ซึ่งมหาอยู่ให้ทัศนะว่า เวลาเลือกตั้งผู้แทนต่าง ๆ ผู้ผลิตและผู้บริโภคมักจะเลือกพ่อค้าให้ไปเป็นผู้ควบคุมดูแลในเรื่องราคา ดังนั้นเกษตรกรควรจะศึกษาเรื่องการเมืองที่มาสัมพันธ์กับการตลาดด้วย

นอกจากเกษตรกรจะต้องสนใจในเรื่องการเมือง และการตลาดแล้ว เกษตรกรควรจะมีตนเองทางเศรษฐกิจด้วย ดังบทความที่มหาอยู่ได้เขียนถึง การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจไว้ (อยู่ สุนทรชัย. 2530 : 1 - 5)

การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ

สิ่งที่เกษตรกรในชนบทควรจะทำอย่างมากที่สุดคือ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ เพราะความจำเป็นในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบทนั้น จะต้องเพิ่มขึ้นไปกับการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจ ซึ่งเปรียบเทียบได้กับการที่บุคคลผ่านวัยเด็ก เข้าสู่วัยผู้ใหญ่ที่จำเป็นจะต้องทำมาหากิน เพื่อเลี้ยงตนเอง และครอบครัวให้ได้ หากต้องพึ่งพาบุคคลอื่นอยู่เสมอ ก็คงไม่สามารถจะปลดความยากจนให้หลุดพ้นไปได้

การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ไม่ได้หมายความว่าบุคคลจะต้องมีระบบเศรษฐกิจเป็นเอกเทศ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลภายนอก และขณะเดียวกันก็ไม่ได้หมายความว่า การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ คือ การผลิต การบริโภค การค้า และการลงทุน จะไม่มีการพึ่งพาอาศัยบุคคลอื่น แต่การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ หมายถึง ความสมดุลระหว่างขีดความสามารถในการผลิต กับขอบเขตของการบริโภค และระหว่างขีดความสามารถในการออมทรัพย์ กับขอบเขตของการลงทุน รวมทั้งขอบเขตระหว่างค่าของสินค้าและบริการ ที่พึงส่งออกและนำเข้า

บุคคลที่พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้นั้น คือ บุคคลซึ่งสามารถผลิตสินค้าและบริการได้เพียงพอสำหรับการสนองความต้องการพื้นฐาน ภายในครอบครัวโดยสามารถรักษาสมาดุลระหว่างการแลกเปลี่ยนสินค้า และบริการกับบุคคลภายนอก พร้อมทั้งลงทุนขยายการผลิตด้วยเงินออมภายในครอบครัว และด้วยทรัพยากรบุคคล การบรรลุถึงวัตถุประสงค์แห่งนโยบายที่สำคัญดังกล่าวนี้ จะต้องอาศัยจิตสำนึกที่เข้มแข็ง โดยใช้วิธีการและแผนงานที่ชัดเจน โดยการใช้ปฏิบัติทุกอย่าง อย่างจริงจัง โดยการอาศัยคุณธรรมดังกล่าว

1. หลักคุณธรรมในการพึ่งตนเอง หลักการที่เกษตรกรในชนบทควรจะมีคือ เป็นแนวปฏิบัติที่หมายถึง การมีคุณธรรมประจำใจ อันจะเป็นเหตุผลให้เกษตรกรได้ใช้ปัญญา ได้รู้จักตนเอง รู้จักดูแลและควบคุมตนเอง รู้จักสิ่งที่ตนเองประกอบอาชีพ รู้จักการทำงาน โดยการแบ่งเวลา และวางระบบสุดท้ายคือการรู้จักการอยู่ในสังคม คุณธรรมที่ควรยึดถือเป็นแนวปฏิบัติมีดังนี้

1) อิทธิบาท 4 คุณธรรมที่ควรยึดถือให้ผู้ปฏิบัติสามารถควบคุมตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งหมายถึง "ฉันทะ" ความพอใจในสิ่งนั้นไม่วางธุระใฝ่ใจจะทำงานนั้นอยู่เสมอ "วิริยะ" ความเพียรอย่างฉลาดปราศจากอบายมุข เอาธุระไม่ทอดทิ้ง "จิตตะ" เอาใจใส่ในสิ่งนั้นอย่างต่อเนื่อง ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอย และ "วิมังสา" นิรนัยวิเคราะห์สิ่งนั้น อย่างรอบคอบด้วยปัญญาแล้วจึงทำ

2) ทฤษฎีสมรรถนะ 4 คือ การถึงซึ่งประโยชน์ปัจจุบัน 4 ประการ ได้แก่ (1) มีความขยัน หมั่นเพียร (2) มีความประหยัด รู้จักรักษาสมบัติได้ (3) คบหามิตรที่ดี และ (4) ประพฤติปฏิบัติตนเสมอต้นเสมอปลาย

3) สัมปริสธรรม คือธรรมแห่งคนดี 7 ประการ ได้แก่ (1) ความรู้จักเหตุ รู้จักความจริง รู้จักหลักการ รู้จักกฎแห่งธรรมดา (2) ความรู้จักผล รู้จักผลที่สืบเนื่องจากการกระทำ (3) ความรู้จักตน รู้ว่าเรานั้นเป็นอย่างไร (4) ความรู้จักประมาณ หรือ ความพอดีในการใช้จ่าย (5) ความรู้จักเวลา ระยะเวลาที่ต้องให้ในการประกอบกิจ (6) ความรู้จักประชาชน รู้จักที่ประชุม และ (7) ความรู้จักบุคคลตัวอย่าง หรือ รู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคล

นอกจากหลักธรรมดังกล่าวแล้วการจะพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจให้ได้นั้น เกษตรกรควรจะต้องยึดถือแนวทางดังต่อไปนี้อีกด้วย

การคิดพึ่งตัวเองโดยการฝึก คิด พุทธทำด้วยตนเอง

ความมีระเบียบ ยึดถือกฎ กติกา และกฎหมายในการดำเนินชีวิต

ต้องมีความขยันหมั่นเพียร อดทน สามัคคี เสียสละ

มีจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม หรือ สาธารณจิต

สามารถทำงานเป็นกลุ่มได้

มีเป้าหมาย มีแนวทาง และมีความคิดจริงจังในการดำเนินชีวิต

ประหยัด ไม่ฟุ่มเฟือย และสุรุ่ยสุร่ายมากเกินไป

2. ขีดความสามารถทางเทคโนโลยีในการพึ่งตัวเอง การพึ่งตัวเองทางเทคโนโลยีหมายถึง การพัฒนาความสามารถทางเทคโนโลยีของตนเอง จนสามารถนำไปใช้เลี้ยงตนเองได้ ซึ่งเทคโนโลยีในความหมายของมนุษย์ หมายถึง สติปัญญา ที่เป็นตัวสำคัญในการเพิ่มมูลค่าให้แก่ผลผลิตและบริการ เป็นต้นว่า การทำเกษตรแบบผสมผสานด้วยการพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี ที่เหมาะสมกับดินฟ้าอากาศภูมิประเทศ ซึ่งแนวทางในการพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีดังนี้คือ

1) การรู้จักตนเอง การที่จะให้เกิดเทคโนโลยีนั้น เริ่มต้นจะต้องอาศัยความรู้ และความรู้ที่สำคัญที่สุดคือความรู้เกี่ยวกับตนเองในด้านต่าง ๆ ดังนี้

(1) ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรที่มีอยู่ บุคคลที่ต้องการพัฒนามักไม่ทราบว่า ตนมีทรัพยากรอะไรบ้าง บางครั้งก็ปล่อยให้บุคคลอื่นที่พัฒนามากกว่า ถ้ายกเอาทรัพยากรที่มีค่าไป ซึ่งผู้เป็นเจ้าของมักจะมองข้าม เช่น สมุนไพรต่าง ๆ

(2) ความรู้เกี่ยวกับขีดความสามารถทางเทคโนโลยีของตนเอง เมื่อเทคโนโลยีหมายถึง สติปัญญา ซึ่งเป็นเครื่องมือ ที่ทำให้มนุษย์ประสบความสำเร็จ ได้ประโยชน์ตรงตามวัตถุประสงค์ของตนเอง ดังนั้นถ้าเกษตรกรไม่รู้จักเครื่องมือที่ดี ก็ไม่สามารถจะวางแผน และคาดการณ์ ได้ถูกต้องตามความเป็นจริง ดังนั้นจึงควรศึกษาหาความรู้ให้แน่ชัดว่า คนไทยในประเทศทำอะไรบ้าง การพัฒนาในด้านเศรษฐกิจและสังคมเป็นอย่างไร

(3) การแก้ปัญหาของตนเอง ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการรู้ปัญหาของตนเอง โดยอาศัยการศึกษา ค้นพบปัญหานั้นแล้วจึงทราบว่าเราต้องการเทคโนโลยีที่จะช่วยแก้ปัญหาที่ค้นพบ โดยใช้หลักการพึ่งตนเองเป็นสำคัญ

2) พัฒนาสิ่งที่มีอยู่เดิมมาใช้ประโยชน์ ในกรณีนี้มหาอยู่ได้กล่าวถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้มีประโยชน์มากที่สุด เนื่องมาจากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่หากนำไปจำหน่ายโดยไม่แปรรูป ผลตอบแทนที่ได้กลับมามีค่าน้อย แต่ถ้าหากนำทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเรามีอยู่แล้ว ไปแปรรูปโดยใช้เทคโนโลยีเชิงอุตสาหกรรม ก็จะทำให้สิ่งนั้นมีค่ามากขึ้น

3) ปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่เดิมให้ดีขึ้น คนส่วนมากมักเคยชินกับสิ่งที่มีอยู่เดิม ไม่คิดปรับปรุงให้ดีขึ้น หรือมีประสิทธิภาพขึ้น แต่การพิจารณาในแง่การพัฒนานั้น การปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่เดิม ควรจะต้องกระทำตลอดเวลา ซึ่งต้องอาศัยเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสิ่งนั้น ๆ เช่น การปรับปรุง ไร่-นา-สวน และสัตว์เลี้ยงให้ได้ผลผลิตขึ้นหลาย ๆ เท่าตัว นอกจากนั้นการปรับปรุงวิธีการเก็บเกี่ยวเกี่ยวกับผลผลิตโดยการตาก การอบ ก็จะทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นอีกเช่นกัน

4) เพิ่มขีดความสามารถทางเทคโนโลยีแก่ตนเอง เป็นสิ่งสำคัญที่สุด เพราะหากไม่มีวิธีเพิ่มความสามารถให้แก่ตนเองแล้ว การดำรงชีวิตก็เปรียบเสมือนการล่าเท้าอยู่กับที่ ในขณะที่คนอื่นก้าวหรือวิ่งไปข้างหน้า การจะเพิ่มขีดความสามารถทางเทคโนโลยีแก่ตนเองนั้น จะต้องอาศัยการพัฒนา การวิจัย และการถ่ายทอดที่ดี ด้วยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยมีวิธีการพัฒนาด้านความสามารถทางเทคโนโลยีให้แก่ตนเอง ดังนี้

อันดับแรกต้องหาความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเทคโนโลยีนั้น เพื่อจะได้สามารถ ใช้อย่างเหมาะสม แก้ไขเมื่อเกิดการขัดข้องหรือเกิดปัญหา พร้อมทั้งสามารถดัดแปลงปรับปรุง เลียนแบบหรือออกแบบ ให้มีสภาพการใช้อย่างมีประสิทธิภาพได้หลายอย่าง และสุดท้ายสามารถประดิษฐ์เทคโนโลยีชนิดใหม่ ด้วยการริเริ่มของตนเอง

การเผยแพร่ความรู้ของมหาอู่ สุนทรชัย

บทบาทด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียนของมหาอู่ ที่พิจารณาในงานวิจัยนี้มี 2 ประการสำคัญ (1) มหาอู่ในฐานะผู้เรียนรู้ตลอดชีวิต ได้คิด ทดลอง และค้นคว้า การทำไร่นาผสมผสานด้วยตนเอง ซึ่งเป็นการเรียนรู้ในฐานะผู้เรียน (2) มหาอู่ในฐานะที่เป็นครู ให้ความรู้แก่ เจ้าหน้าที่ เกษตรกร และประชาชนผู้สนใจ

ในบทนี้จะกล่าวถึงบทบาทในข้อ 2 คือ ในฐานะเป็นวิทยากร ที่เผยแพร่ความรู้ ด้านแนวคิด และวิธีการในการทำการเกษตรแบบผสมผสาน โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น หัวข้อดังนี้

1. จุดเริ่มต้น : การได้รับการสนับสนุน จากองค์กรเอกชน และหน่วยงานราชการ
2. การบรรยายนอกสถานที่
3. ไร่นาของมหาอู่กลายเป็นแหล่งดูงาน
4. ความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่ที่พาชาวบ้านมาดูงานที่ไร่นามหาอู่
5. เนื้อหาสาระ และเทคนิควิธีที่บรรยายให้ชาวบ้านฟัง
6. การรับบุคคลภายนอกเข้าฝึกงาน
7. ชมรมเกษตรแบบผสมผสานจังหวัดสุรินทร์

จุดเริ่มต้น : การได้รับความสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน และหน่วยงานราชการ

จุดเริ่มต้นในการก้าวสู่งานพัฒนา จนกระทั่งมีการเผยแพร่ความรู้สู่ผู้อื่นของมหาอู่ นั้น ผู้วิจัยได้รับคำบอกเล่าที่สอดคล้องกันจากหลายบุคคล เป็นต้นว่า ตัวมหาอู่ คุณชัยยันต์ สุนทรชัย บุตรชายของมหาอู่ คุณสมใจ แซ่มรัมย์ และคุณคำนวน เจริญวงศ์ เจ้าหน้าที่

ของมูลนิธิพัฒนาอีสาน คุณเศรษฐี ศุภวรรณ อดีตเจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาหมู่บ้านชายแดน จังหวัดสุรินทร์ นอกจากนั้นแล้วก็สอดคล้องกับบทความเรื่อง เกษตรผสมผสาน : ทางเลือกระบบไร่นา ซึ่งคณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทเขตอีสานใต้ ได้จัดพิมพ์เป็นหนังสือชื่อชุมนุมอีสานกับทางเลือกการพัฒนา (คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทเขตอีสานใต้. 2534 : 38 - 39)

มหาอยู่เริ่มเข้ามามีบทบาทกับองค์กรพัฒนาต่าง ๆ ในปี พ.ศ. 2527 ในฐานะวิทยากรของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์ (NET) ซึ่งในปัจจุบันได้เปลี่ยนชื่อเป็นมูลนิธิพัฒนาอีสาน ซึ่งมาตั้งสำนักงานอยู่ในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์

โครงการพัฒนาพื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์ ก่อตั้งขึ้นจากความร่วมมือกันทำงานของหน่วยอาสาสมัครแคนาดา (CUSO) และองค์กรพัฒนาเอกชนของไทย จำนวน 9 สมาคม อาทิ สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนาสุรินทร์ (ส.พ.น) มูลนิธิสวิตา และสมาคมชาวสุรินทร์ เป็นต้น

วัตถุประสงค์ของการร่วมมือกันทำงานในครั้งนี้ เกิดขึ้นมาต่อเนื่องจากการช่วยเหลือผู้อพยพ ในศูนย์รับผู้อพยพชาวกัมพูชา ที่อำเภออาเภอบึง จังหวัดสุรินทร์ โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลแคนาดา เมื่อได้ทำงานไประยะหนึ่ง หลายฝ่ายเริ่มตระหนักว่า ชาวไทยที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แถบชายแดน ก็มีสภาพยากจน อดอยาก มีโรคภัยไข้เจ็บ และได้รับผลกระทบจากการสู้รบในประเทศกัมพูชา เช่นเดียวกับผู้อพยพชาวกัมพูชา

ดังนั้นจึงร่วมมือดำเนินโครงการพัฒนาหมู่บ้านชายแดนจังหวัดสุรินทร์ขึ้น โดยมีหน่วยอาสาสมัครแคนาดาในประเทศไทย เป็นองค์กรประสานงาน และเสนอของบประมาณสนับสนุนจาก CIDA ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐบาลแคนาดา

พื้นที่ในการปฏิบัติงานของโครงการมี 52 หมู่บ้าน ในเขตอำเภออาเภอบึง สังขะ และบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งกำหนดระยะเวลา 2 ช่วงคือ ช่วงแรก ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2524 ถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2528 รวม 3 ปีครึ่ง ช่วงที่ 2 ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2528 ถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2530 รวม 2 ปีครึ่ง

ในขณะที่โครงการพัฒนาหมู่บ้านชายแดนจังหวัดสุรินทร์ ดำเนินการโดยการนำกิจกรรมการพัฒนาลงไปสู่หมู่บ้าน เพื่อหาช่องทางในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่ชาวบ้านเผชิญอยู่ เป็นต้นว่า ในขณะที่ราคาข้าวตกต่ำจนชาวนาขาดทุน กิจกรรมหนึ่งที่เจ้าหน้าที่จัดทำคือการพยุงราคาข้าว แต่เมื่อดำเนินการไปแล้ว ก็พบปัญหาเรื่องการชั่ง ตวง ที่จะอบรมให้กับชาวบ้าน ในการที่จะขายข้าวให้แก่โรงสี ประกอบกับคนประสบ เย็นแยม เจ้าหน้าที่ของโครงการฯ ซึ่งมาจากสมาคมชาวสุรินทร์ เคยทราบว่ามหายอยู่เป็นกรรมการสหกรณ์การเกษตร เคยทำงานกับชุมนุมสหกรณ์ เคยรับซื้อข้าวจากสมาชิก และที่สำคัญ เคยเป็นผู้ให้การอบรมแก่สมาชิกสหกรณ์ เกี่ยวกับการชั่ง ตวง และการหาคุณภาพข้าวมาตลอด จึงแนะนำให้เจ้าหน้าที่ในโครงการฯ ไปศึกษาความรู้ดังกล่าวจากมหายอยู่

เจ้าหน้าที่ของโครงการพัฒนาหมู่บ้านชายแดนจังหวัดสุรินทร์ นำโดย คุณดรณี ศุภวรรณ เจ้าหน้าที่ฝ่ายข้อมูล และเจ้าหน้าที่ส่งเสริมทางด้านเทคนิค ได้พาเจ้าหน้าที่ของโครงการ และผู้อำนวยการของหน่วยอาสาสมัครแคนาดา (CUSO) หน่วยงานซึ่งให้เงินสนับสนุนแก่โครงการประมงหมู่บ้าน ของสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม และยังไม่มียสถานที่ดูงาน ได้เดินทางมาพบมหายอยู่ที่บ้านด้วย

เมื่อมาพบมหายอยู่ และศึกษาสิ่งที่ต้องการแล้ว เจ้าหน้าที่เอกชนพัฒนาชนบท เหล่านั้น ได้ไปชมไร่นาของมหายอยู่ และพบรูปแบบการทำการเกษตรของมหายอยู่ ซึ่งมีรูปแบบการผลิต ที่รวมเอาวิธีการผลิตแบบอีสานดั้งเดิม เข้ากับวิธีการผลิตของชาวลวนภาคกลาง เป็นต้นว่า การขุดคลองสลับสวน การเลี้ยงปลาในบริเวณแปลงนา โดยขุดบ่อในแปลงนาด้วย และการเพาะพันธุ์ปลาโดยใช้บ่อธรรมชาติ

จากการพบรูปแบบการเพาะพันธุ์ปลาในบ่อธรรมชาติของมหายอยู่ ได้สอดคล้องกับโครงการประมงระดับหมู่บ้าน คือ กิจกรรมการเพาะพันธุ์ปลาขนาดเล็กในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกิจกรรมหลักตั้งแต่เริ่มแรกของโครงการ ที่มีพื้นที่ดำเนินการใน 2 หมู่บ้าน ของจังหวัดสุรินทร์ คือ หมู่บ้านโคกกลางสามัคคี และหมู่บ้านท่าสว่าง ดังนั้นทางโครงการ จึงได้ศึกษา และร่วมพัฒนาการเพาะพันธุ์ปลาของมหายอยู่ จนกระทั่งใช้เป็นสถานที่ดูงานของโครงการ

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากโครงการประมงระดับหมู่บ้าน เป็นโครงการนำร่อง (pilot project) ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อหารูปแบบกิจกรรมที่เหมาะสม สำหรับการแก้ปัญหาทุนโภชนาการให้แก่เกษตรกรชาวอีสาน โดยเฉพาะปัญหาการขาดสารอาหาร โปรตีนในเด็กเล็ก และมุ่งหาทางแก้ไขปัญหาการอพยพออกจากหมู่บ้านในฤดูแล้ง โดยดำเนินกิจกรรมด้านการเกษตรที่เหมาะสม

การดำเนินการของโครงการประมงระดับหมู่บ้าน เป็นไปในรูปแบบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) เพื่อนำไปสู่การประเมินผล และเขียนโครงการต่อเนื่อง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ และมีความสมบูรณ์ที่ดียิ่งขึ้นในอนาคต การดำเนินการของโครงการจึงมีลักษณะพิเศษ และมีความเป็นอิสระในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสม โดยไม่ถูกกำหนดรูปแบบกิจกรรมอย่างชัดเจนไว้ล่วงหน้า ดังโครงการทั่ว ๆ ไป

ดังนั้นจากการพบรูปแบบการเลี้ยงปลาในนาข้าวของมหาอู่ ทำให้องค์กรเอกชนพัฒนาชนบทในจังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดร้อยเอ็ด สนใจที่จะศึกษาความเป็นไปได้ของการเลี้ยงปลาในนาข้าว โดยมีสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม เป็นองค์กรหลักในการดำเนินงาน ด้วยการกำหนดกิจกรรมการเลี้ยงปลาในนาข้าว ให้เป็นกิจกรรมย่อยอีกกิจกรรมหนึ่ง นอกจากกิจกรรมการตั้งหน่วยเพาะพันธุ์ปลาขนาดเล็กในหมู่บ้าน และกิจกรรมการขุดเจาะบ่อขนาดเล็กเพื่อการเกษตร

จากการศึกษาทดลองกิจกรรมการเลี้ยงปลาในนาข้าวดังกล่าว ต่อมาจึงได้มีการจัดสัมมนา เรื่อง "การเลี้ยงปลาในนาข้าว" ขึ้น โดยมีสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสมเป็นองค์กรหลักในการดำเนินงาน ร่วมกับองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทในจังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อเสนอผลงานการศึกษา และระดมความคิดเห็นจากเกษตรกร องค์กรเอกชนพัฒนาชนบท หน่วยราชการ ในปี พ.ศ. 2528 ที่วิทยาลัยครูสุรินทร์ โดยมีมหาอู่ร่วมเป็นเกษตรกรหลักในการสัมมนา

อย่างไรก็ตาม สำหรับกิจกรรมการจัดตั้งหน่วยเพาะพันธุ์ปลาขนาดเล็กในหมู่บ้าน เมื่อดำเนินการได้ 3 ปี เจ้าหน้าที่ได้สรุปผลการทำงานว่า ยังไม่มีความจำเป็นเร่งด่วน เพราะยังต้องรอให้ชาวบ้าน มีความพร้อมเสียก่อน ซึ่งหากหมู่บ้านใด มีความพร้อมแล้ว กิจกรรมการเพาะพันธุ์ปลา ก็จะเกิดมาโดยการริเริ่มของชาวบ้านเอง ดังเช่น หมู่บ้านคูรง จังหวัดมหาสารคาม

ส่วนกิจกรรมอีก 2 กิจกรรม คือ การเลี้ยงปลาในนาข้าว กับการขุดเจาะบ่อบาดาลเพื่อการเกษตร เมื่อดำเนินการผ่านไป 3 ปี เช่นกัน เจ้าหน้าที่ได้สรุปโครงการ และพบว่า เป็นโครงการที่ได้รับความสำเร็จ สามารถจัดให้มีกิจกรรมต่อเนื่องได้ เป็นต้นว่า กิจกรรมการเลี้ยงปลาในนาข้าว นั้น เมื่อมีการประเมินจากจำนวนผู้เข้าร่วมโครงการฯ การขยายตัวของกิจกรรม การยอมรับของชาวบ้าน และหน่วยงานพัฒนาอื่น ๆ จนทำให้ การเลี้ยงปลาในนาข้าวขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง

สำหรับกิจกรรมการเจาะบาดาลเพื่อการเกษตร ที่ดำเนินกิจกรรมโดยการพัฒนาเทคนิคการขุดเจาะบ่อบาดาล และการนำน้ำบาดาลมาใช้ในการเกษตร ให้เหมาะสมกับท้องถิ่นยิ่งขึ้น รวมทั้งการพัฒนาทักษะ ของชาวบ้านบางกลุ่ม ขึ้นมาเป็นวิทยากรชาวบ้าน ผลสรุปจากการดำเนินงานพบว่า เป็นกิจกรรมที่นำไปสู่การเพาะปลูกในหมู่บ้าน ซึ่งช่วยลดอัตราการอพยพออกจากหมู่บ้านในฤดูแล้ง และเป็นกิจกรรม ซึ่งชาวบ้านสามารถถ่ายทอด และเผยแพร่เทคนิคต่าง ๆ ออกไปสู่ชาวบ้านด้วยกันได้ เช่นเดียวกับกิจกรรมการเลี้ยงปลาในนาข้าว ซึ่งต่อมากิจกรรมทั้งสองได้พัฒนาไปเป็นการเกษตรแบบผสมผสาน (สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม. 2529 : 1 - 3)

เนื่องจากองค์กรพัฒนาเอกชนในหลายๆ องค์กรได้มีการรวมตัวกัน จากการรวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการในตอนแรก กลายมาเป็นการรวมตัวกันอย่างเป็นทางการ มีการวางแผนและร่วมมือกันในแวดวงที่กว้างขึ้น เพื่อร่วมมือหาวิธีการแก้ปัญหาต่างๆ ของประชาชนในเขตอีสานใต้ และภาคอีสานโดยส่วนรวม เชื่อมโยงการทำงานทั้งในระดับพื้นที่ และในระดับนโยบายอย่างต่อเนื่อง จนมีลักษณะเป็นกระบวนการขององค์กรเอกชนพัฒนาชนบท

สิ่งที่องค์กรเอกชนพัฒนาชนบทในภาคอีสานได้ร่วมมือดำเนินการคือ การสนับสนุนส่งเสริมสร้างองค์กรชาวบ้าน และเครือข่ายชาวบ้าน ประสานงานและพัฒนาบุคลากรของแต่ละองค์กร พร้อมทั้งประสานงานกับกลุ่มต่างๆ เพื่อสร้างกระบวนการทำงานในพื้นที่ เช่น วิทยาลัยครูในท้องถิ่น สถาบันวิจัย มหาวิทยาลัย สื่อมวลชน กลุ่มองค์กรพัฒนาในส่วนกลาง สโมสรนักเขียนภาคอีสาน เป็นต้น (คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทเขตอีสานใต้. 2534 : 27 - 31)

ในส่วนของการสนับสนุนเสริมสร้างองค์กรชาวบ้าน และเครือข่ายชาวบ้านนี้เอง หลังจากมีการสัมมนาเรื่องการเลี้ยงปลาในนาข้าว และนำไปทดลองปฏิบัติจนผลปรากฏว่าสามารถจะเป็นทางเลือกสำหรับเกษตรกรในชนบทได้ จึงเริ่มพัฒนาเป็นรูปแบบการเกษตรแบบผสมผสานขึ้น โดยองค์กรเอกชนพัฒนาอีสาน เขตอีสานใต้ ในนามของคณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนา เขตอีสานใต้ ได้ร่วมกันจัดสัมมนาวิชาการชาวบ้าน ครั้งที่ 1 เรื่อง " การเกษตรผสมผสาน ทางออกของเกษตรกร " เมื่อเดือนกันยายน 2529 (องค์กรเอกชนพัฒนาชนบทเขตอีสานใต้. 2529)

การสัมมนาครั้งนี้จัดขึ้นเพื่อให้ชาวบ้านได้แลกเปลี่ยนความรู้ สร้างความสามัคคี อันจะก่อให้เกิดการช่วยเหลือกันในระยะต่อไป และเพื่อเผยแพร่ความคิดเรื่องการเกษตรแบบผสมผสานแก่ชาวบ้าน ในพื้นที่ขององค์กรเอกชนพัฒนาเขตอีสานใต้ ดังนั้นกลุ่มเป้าหมายของการสัมมนา จึงประกอบไปด้วยชาวบ้านที่มีประสบการณ์ในการทำเกษตรแบบผสมผสาน 2-3 ปี ชาวบ้านที่มีความสนใจจะทำจริง หรือกำลังเริ่มต้นทำ และนักพัฒนาที่เริ่มสนใจการทำเกษตรแบบผสมผสาน

เมื่อมีการนำเกษตรแบบผสมผสานไปปฏิบัติแล้ว ปรากฏว่ามีปัญหาด้านเทคนิควิธี จึงได้มีการจัดสัมมนาวิชาการชาวบ้านครั้งที่ 2 เรื่อง " เทคนิคเกษตรแบบผสมผสาน " ขึ้นอีกครั้งในเดือนมีนาคม 2530 เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และเสริมความรู้แก่ชาวบ้านที่ทำเกษตรแบบผสมผสาน องค์กรเอกชนพัฒนาชนบทที่สนับสนุน

ในการจัดสัมมนาแต่ละครั้ง ชมรมเกษตรแบบผสมผสาน จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งมีหาอยู่เป็นประธานชมรมฯ มีบทบาทในฐานะผู้บรรยายและผู้ร่วมสัมมนาค่อนข้างมาก เป็นต้นว่า

เป็นที่ปรึกษาในการจัดสัมมนา ซึ่งถือว่าเป็นอีกก้าวหนึ่งในการเป็นวิทยากรบรรยายด้าน
เกษตรแบบผสมผสานของมหาอู่ ซึ่งมีการใช้ไร่นาของมหาอู่ และไร่นาของสมาชิกใน
ชมรมฯ เป็นแหล่งดูงานด้วยเสมอ

จากการที่องค์กรเอกชนพัฒนาชนบทได้เข้ามาเกี่ยวข้อง และเริ่มศึกษาการทำการ
เกษตรของมหาอู่ ทำให้มหาอู่และบุตรชายคือ คุณชัยยันต์ กลายเป็นวิทยากรในการ
บรรยายเสมอ ๆ โดยบรรยายที่บริเวณไร่นาของตนเองในขณะที่มีผู้มาศึกษาดูงาน และ
การร่วมบรรยาย หรือสัมมนาออกสถานที่ ซึ่งมีหน่วยงานต่าง ๆ เชิญไป นับตั้งแต่ปี พ.ศ.
2527

การที่มหาอู่และคุณชัยยันต์ ได้มีโอกาสไปสัมมนาหรือบรรยายออกสถานที่ นอก
จากจะไปร่วมสัมมนาในฐานะผู้ถ่ายทอดความรู้แล้ว มหาอู่ก็ยังได้รับความรู้เพิ่มเติมใน
ฐานะผู้รับหรือผู้ร่วมสัมมนาด้วย ทำให้มหาอู่ได้รับความรู้เกี่ยวกับการเกษตรมากขึ้น จน
กระทั่งสามารถนำความรู้เหล่านี้มาปรับปรุงไร่นาตนเองขึ้นเรื่อย ๆ

อย่างไรก็ตามการดำเนินงานของโครงการพัฒนาหมู่บ้านชายแดนจังหวัดสุรินทร์
และการดำเนินงานของสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม ได้มีการใช้ไร่นาของมหาอู่เป็น
แหล่งสำหรับดูงาน และเป็นแหล่งทดลองของโครงการเสมอ จึงส่งผลให้ไร่นาของมหาอู่
ได้รับทุนมาปรับปรุงพัฒนา เพื่อให้เป็นแหล่งดูงานที่สมบูรณ์มากขึ้นจากเดิม เช่น ได้รับทุน
จากหน่วยอาสาสมัครแคนาดา เพื่อดำเนินการทำบ่อน้ำปลาที่มีมาตรฐานมากขึ้น หรือการ
เจาะบ่อน้ำบาดาลเพื่อใช้แหล่งน้ำ

ในด้านของการสนับสนุน หรือให้ทุนในการพัฒนาแก่ไร่นาของมหาอู่ จากองค์กร
พัฒนาเอกชนนั้น คุณเจริญ คุณวรรณ กล่าวกับผู้วิจัยว่า "ทางองค์กรพัฒนาเอกชน มีความ
คิดว่านักพัฒนาไม่ควรเอาเปรียบ โดยการไปเอาความรู้จากเกษตรกรฝ่ายเดียว แต่ควร
สนับสนุนเกษตรกรเหล่านั้นด้วย" (เจริญ คุณวรรณ ให้สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน
2535)

ในส่วน of หน่วยงานราชการ และนักวิชาการนั้นก็ให้ความสนใจกับเกษตรแบบ
ผสมผสาน จนกระทั่งนำมาเป็นนโยบายของกรมส่งเสริมการเกษตร ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ

และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (2530 - 2534) ซึ่งเน้นหนักที่จะส่งเสริมให้เกษตรกรในเขตลุ่มน้ำ หรือเขตที่มีศักยภาพในการผลิตข้าว มีรายได้และความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงได้จัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการทางวิชาการ เรื่องการทำเกษตรแบบผสมผสานเน้นหนักการเลี้ยงปลาในนาข้าว ในเขตน้ำฝนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในเดือนสิงหาคม 2530 ที่จังหวัดสุรินทร์ ในการสัมมนาครั้งนี้มหาอู่ก็เป็นวิทยากรผู้หนึ่งที่เข้าร่วมในการสัมมนา พร้อมทั้งมีการไปดูงานที่ไร่นาของมหาอู่ด้วย (สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือจังหวัดขอนแก่น. 2530) นอกจากนั้นแล้วก็มีหน่วยงานราชการอีกหลายหน่วยงานมาดูงาน และเชิญมหาอู่ไปบรรยาย ซึ่งจะกล่าวถึงในตอนต่อไป

การบรรยายนอกสถานที่

นอกจากการที่มหาอู่ได้ร่วมบรรยาย ร่วมสัมมนากับหน่วยงานต่าง ๆ ภายในจังหวัดสุรินทร์แล้ว ในครั้งต้น ๆ ที่มหาอู่ได้ไปบรรยายนอกจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งมหาอู่มีความประทับใจมากคือ การไปบรรยายที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2528 ซึ่งคุณเดชา ศิริภัทร คณะกรรมการของสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม เป็นผู้เชิญไปบรรยาย

การไปบรรยายในครั้งดังกล่าว มหาอู่เล่าว่า ตนเองได้พบกับ ดร.อภิรักษ์ นันทเสน อาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ ดร.อภิรักษ์ได้มาเชิญและแนะนำให้มหาอู่ บรรยายเรื่องเกี่ยวกับประสบการณ์ด้านการประกอบอาชีพ อย่างไรก็ตาม ในการบรรยายในตอนแรก ๆ มหาอู่จะพูดน้อยในลักษณะของการ "ถามคำตอบคำ"

ต่อมาในเดือนกันยายน พ.ศ. 2528 มหาอู่ได้รับเชิญไปบรรยายที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในฐานะ "ปราชญ์ชาวบ้าน" คนหนึ่ง โดยมี อาจารย์เกื้อ วงศ์บุญ และลุงชาติ มาระแสง ร่วมเป็นวิทยากรบรรยายด้วย การไปบรรยายในครั้งนี้ ดร.อภิรักษ์ นันทเสน ก็ตามไปให้กำลังใจและบอกมหาอู่ว่า "พ่อไม่ต้องกังวลตำรา พูดโดยใช้

ประสบการณ์เลย ” ดังนั้นหาอยู่จึงบอกว่า “ถ้าให้พูดประสบการณ์สบายมาก พูดได้
ทั้งวันก็พูดไม่จบ”

ภาพประกอบ 14 การบรรยายที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ไร่นาของมหาอยู่กลายเป็นแหล่งคูกาน

หลังจากที่มหาอยู่ได้ไปบรรยายที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแล้ว ต่อมาไม่นาน
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ริเริ่มโครงการพืชผักไร้สารพิษ โดยได้นำเกษตรกรจากเขต
หนองจอก และมีนบุรี ในกรุงเทพฯ มาคูกานที่ไร่นามหาอยู่เป็นจำนวนประมาณ 60 คน
การมาคูกานในครั้งนั้นที่ไร่นาของมหาอยู่ยังไม่มีเรือนรับรองแขก ผู้ที่ไปคูกานจึงต้องพักที่
บริเวณหน้าข้างฉาง ซึ่งมหาอยู่ลาดซีเมนต์ไว้สำหรับทำลานข้าว แต่เนื่องจากมีคนไปคูกาน
และพักที่ไร่นาของมหาอยู่มาก จึงมีผู้ไปแจ้งเจ้าหน้าที่ กอ.รมน. ว่ามหาอยู่ปลุกกระดม
มวลชน

จากเหตุการณ์ดังกล่าว จึงมีผู้นำสมุดเยี่ยมมาให้มหาอยู่ สำหรับให้ผู้มาเยี่ยมชม
 ไร่นาของมหาอยู่ได้เห็นด้วย เพื่อเป็นหลักฐานว่ามีโครมาเยี่ยมชมถึงไร่นาบ้าง และจาก
 หลักฐานในสมุดเยี่ยม ผู้วิจัยได้จำแนกและแจกแจงเป็นจำนวนกลุ่มผู้มาเยี่ยมชม และ
 จำนวนผู้มาเยี่ยมชมนับต่อไปนี้

ตาราง 1 แสดงจำนวนกลุ่ม และจำนวนผู้มาเยี่ยมชมไร่นาของมหาอยู่ สุพรรณบุรี

พ.ศ.	จำนวนกลุ่ม	จำนวนคน
2528	38	877
2529	67	922
2530	84	1,437
2531	82	1,729
2532	141	3,458
2533	90	2,302
รวม	502	10,725

ข้อมูลจากตาราง 1 เป็นข้อมูลซึ่งแสดงจำนวนกลุ่ม และจำนวนของผู้มาเยี่ยมชม
 ไร่นาของมหาอยู่ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2528 - 2533 รวม 6 ปี มีผู้มาเยี่ยมชม 502 กลุ่ม
 และจำนวน 10,725 คน โดยผู้ที่มาดูงานมีหลายประเภท และมาจากหลายหลายแห่ง
 มีทั้งชาวไทย และชาวต่างประเทศ

สำหรับผู้ดำเนินงานที่เป็นชาวไทยนั้น ส่วนมากประกอบไปด้วย เจ้าหน้าที่จากหน่วยราชการต่าง ๆ สถาบันการศึกษา เจ้าหน้าที่ขององค์กรเอกชนพัฒนาชนบท เกษตรกร พระสงฆ์และเอกชน ลักษณะการมาดำเนินงานของแต่ละกลุ่ม ส่วนมากจะมาในนามของโครงการต่าง ๆ ดังนั้นผู้มาดำเนินงานแต่ละครั้งมักจะประกอบไปด้วย เจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินโครงการ และเกษตรกรหรือพระสงฆ์ผู้เข้าร่วมโครงการ ในส่วนของสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ที่มาดำเนินงานผู้มาดำเนินงานก็มักจะประกอบไปด้วย ครู อาจารย์ และนักเรียน นิสิต นักศึกษา ส่วนชาวต่างประเทศ ส่วนมากจะมาดำเนินงานกับองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท

กลุ่มผู้มาดำเนินงานที่ไร่นาของมหาอยู่เป็นประจำสามารถแยกเป็นประเภทได้ดังนี้

1. หน่วยงานราชการ ได้แก่ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น สำนักงานปฏิรูปที่ดิน พัฒนาการจากจังหวัดร้อยเอ็ด สำนักงานเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือจังหวัดขอนแก่น สำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดน่าน โครงการพัฒนาชุมชนเพื่อการอยู่รอดโรงพยาบาลนลจังหวัดขอนแก่น

2. สถาบันการศึกษา ได้แก่ ศูนย์การศึกษาเอกโรงเรียนจังหวัดสุรินทร์ วิทยาลัยครูสุรินทร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ คณะวิชาส่งเสริมการเกษตรวิทยาลัยเกษตรกรรมบุรีรัมย์ วิทยาลัยครูนครราชสีมา วิทยาลัยครูบุรีรัมย์ วิทยาเขตเกษตรสุรินทร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒวิทยาเขตมหาสารคาม คณะครูจากอำเภออุทุมพรพิสัยจังหวัดศรีสะเกษ วิทยาลัยเกษตรกรรมจังหวัดร้อยเอ็ด สถาบันวิจัยการทำฟาร์มกรมวิชาการ เกษตร สำนักงานปฏิรูปที่ดิน คณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น ศึกษาธิการเขต 11 และเขต 8 องค์กรบริหาร นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3. องค์กรเอกชนพัฒนาชนบท ได้แก่ องค์การนานาชาติเพื่อช่วยกันพัฒนาจังหวัดขอนแก่น สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม มูลนิธิพัฒนาอีสาน โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท จังหวัดร้อยเอ็ด สมาคมมิตรชนบทจังหวัดสุรินทร์ โครงการช่วยเหลือเด็กยากจนจังหวัดขอนแก่น สำนักงานเกษตร CUSO แคนาดา โครงการสาธารณสุขมูลฐานจังหวัดนครราชสีมา สถาบันแมคเคนจังหวัดเชียงใหม่ โครงการศุภนิมิตร โครงการประสานความ

ร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้จังหวัดร้อยเอ็ด ศูนย์อาสาสมัครจังหวัดบุรีรัมย์ (JVC) องค์การนานาชาติเพื่อร่วมกันพัฒนาจังหวัดกาฬสินธุ์ องค์การนานาชาติเพื่อร่วมกันพัฒนา จังหวัดมหาสารคาม กลุ่มผู้ใหญ่วัย สร้อยสระกลาง จังหวัดบุรีรัมย์

4. สำนักพิมพ์ที่มาดงาน ได้แก่ วารสารสังคมพัฒนา นิตยสารประมวงไทย หนังสือพิมพ์มติชน นิตยสารโลกเกษตร หนังสือพิมพ์เพื่อนักพัฒนา หนังสือพิมพ์เคลิมิเลอร์ วารสารหมู่บ้าน

5. ผู้มาถ่ายเทปบันทึกภาพ ได้แก่ สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม บริษัท กันตนาจำกัด รายการเกษตรสันทนาจากสถานีโทรทัศน์ช่อง 11 รายการคุณภาพชีวิตของ สถานีโทรทัศน์ช่อง 7

ความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่ที่นำชาวบ้านมาดงานที่ไร่นามหาอยู่

เมื่อเกษตรแบบผสมผสาน ได้รับการยอมรับว่าเป็นหนทางหนึ่ง สำหรับการพัฒนา ชนบท ที่ได้รับการผลักดันจากองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทในช่วงต้นและต่อมาก็ได้รับการยอมรับมากขึ้น จากหน่วยงานของรัฐ และที่ไร่นาจอมหาอยู่ก็ได้ทำการเกษตรแบบนี้มานาน และมีการพัฒนารูปแบบมาเรื่อย ๆ จนได้รูปแบบที่สมบูรณ์มากแห่งหนึ่ง

ดังนั้นที่ไร่นาจอมหาอยู่จึงได้รับการกล่าวขานถึง และมีผู้ไปเยี่ยมชมจำนวนมาก เพราะนอกจากจะมีรูปแบบการทำการเกษตรแบบผสมผสานที่สมบูรณ์แล้ว ในด้านของตัว มหาอยู่เองนั้น มักจะได้รับคำกล่าวถึงจากเจ้าหน้าที่ของโครงการ หรือองค์กรต่างๆ ว่า สามารถจะถ่ายทอดได้อย่างดี เช่น

คุณอุสา เขียวรอด เจ้าหน้าที่จากองค์การนานาชาติเพื่อการพัฒนา จังหวัด มหาสารคาม ผู้ซึ่งเคยทำงานในจังหวัดอื่นๆ ด้วย เช่น จังหวัดศรีสะเกษ และได้พา ชาวบ้านมาดงานที่ไร่นาจอมหาอยู่เป็นประจำ คุณอุสาได้กล่าวถึงการนำเรื่องราว และ วิธีการทำการเกษตรของมหาอยู่ไปเผยแพร่ในการจัดการอบรม ด้วยการใส่เทปบันทึกภาพ เรื่องพื้นนาคือชีวิต ซึ่งสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสมได้นำบันทึกเรื่องราวการทำการเกษตร

ของมหาอยู่ นอกจากนั้นแล้วก็ได้เล่าและนำหนังสือที่เขียนถึงมหาอยู่ ให้ชาวบ้านผู้เข้ารับ การอบรมได้ศึกษาแล้วจึงนามาคุยของจริง และฟังการบรรยายของมหาอยู่

นอกจากการมาคุยงานที่ไร่ของมหาอยู่แล้ว ก็ยังพาชาวบ้านไปดูงานการเกษตร ในที่อื่นๆ ด้วย เช่น ไปดูงานบ้านนายเชียง ไทยดี ที่อำเภอศรีธรรมภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งมีรูปแบบการทำการเกษตรแบบผสมผสาน ที่แตกต่างจากมหาอยู่และมีขนาดเล็กกว่ามาก แต่อย่างไรก็ตามการมาคุยงานชาวบ้านผู้ร่วมในโครงการขององค์กรรณานาชาติเพื่อการพัฒนา ในครั้งนี้ ไม่พบกับตัวมหาอยู่ แต่คุณสฤจ สุนทรชัย บุตรชายคนเล็กก็ได้ดำเนินการบรรยาย และพาชมไร่แทน

เมื่อได้มาคุยของจริงแล้วจากการสังเกตของคุณอุสา เขียวรอด พบว่าสิ่งที่ชาวบ้าน มักจะกล่าวเสมอ คือ มหาอยู่ทำได้ใหญ่โต แต่พวกตนส่วนมากค่อนข้างยากจน เมื่อมาเห็น แล้วรู้สึกท้อถอย แม้กระนั้นคุณอุสาก็ยังเลือกที่จะพาชาวบ้านมาคุยงานที่ไร่ของมหาอยู่แทบ ทุกครั้ง แม้ว่าไร่ของมหาอยู่จะใหญ่โต เป็นตัวอย่างให้เกษตรกรที่มีที่ดินน้อยได้ไม่เต็มที่เท่าที่ ควร แต่ในหลักการทำการเกษตร และแนวทางในการดำเนินชีวิต ก็สามารถเป็นตัวอย่าง ให้เกษตรกรได้ และตนต้องการชี้ให้เกษตรกรเห็นว่ากว่าไร่ของมหาอยู่ จะสมบูรณ์ขนาด นี้ ได้ใช้เวลาพัฒนามาเรื่อย ๆ ถึง 40 ปีแล้ว ดังนั้นหากชาวบ้านจะทำก็จะต้องใช้ความ มานะอดสาหะอย่างมาก (อุสา เขียวรอด ให้สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2530)

คุณจามร สุพราย เกษตรอำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ ได้พาเกษตรกรใน โครงการจัดไร่นาสวนผสม ตามความช่วยเหลือขององค์การยูนิเซฟ ตำบลปักไค จำนวน 9 หมู่บ้าน โดยมีนโยบายผ่านทางกระทรวงมหาดไทย ในการดำเนินการนี้ ทางสำนักงาน เกษตรอำเภอกาบเชิง เป็นผู้สนับสนุนด้านวิชาการให้แก่เกษตรกร ในการวางแผน วางแผน กำหนดพืชที่จะปลูกโดยใช้ความต้องการของตลาดเป็นตัวนำร่อง พร้อมทั้งจัดหาวัสดุสนับสนุน เช่น ปุ๋ยพืช ปุ๋ยปลา การดำเนินงานของโครงการจะยึดเอาตัวเกษตรกรที่ทำได้สำเร็จ เป็นตัวแพร่ความรู้ต่อไป

สำหรับการรับรู้เรื่องราวของมหาอยู่นั้น คุณจามรกล่าวว่า ส่วนมากได้รู้จาก องค์กรเอกชนพัฒนาชนบท ที่มาคุยงาน และจากวารสารต่างๆ อย่างไรก็ตามเรื่องราว

ของมหาอยู่ ที่ทางโครงการนำไปเผยแพร่ นั้น เป็นเรื่องของความสำเร็จของท่าน โดยประยุกต์ให้เข้ากับหลักวิชาการ สามารถนำแบบอย่างไปใช้ได้เป็นจำนวนมาก และเหตุที่พาเกษตรกรรมมาดูลานที่ไร่ของท่าน เพราะท่านมีชื่อเสียงเป็นผู้ประสบความสำเร็จ และที่สำคัญ มีหลักการถ่ายทอดที่ดี โดยใช้ประสบการณ์ของตนเองบรรยาย

แนวทางในการเผยแพร่ความรู้เรื่องไร่นาสวนผสมนี้ ก็เพื่อจะสร้างทางเลือกให้แก่เกษตรกร เพื่อให้พวกเขาได้ลดพื้นที่การทำนาลง เป็นเรื่องที่รัฐบาลกำหนดเป็นนโยบายไม่ได้ เพราะชาวนากับชาวนจะมีรายได้แตกต่างกันมาก ชาวนาส่วนมากยากจน แต่ชาวนามากไม่ยากจน เช่น ชาวนาปลูกมะม่วง ก็มีตลาดขายได้ทั้งในและนอกประเทศ นอกจากนั้นแล้ว การทำไร่นาสวนผสม ยังเหมาะกับสภาพปัจจุบันมาก คือปัญหาสังคมจะน้อยลง เพราะชาวนามีงานทำตลอดปี ไม่เหมือนเมื่อก่อนที่ทำแต่นาเพียงอย่างเดียว เมื่อหมดฤดูเก็บเกี่ยวแล้ว ชาวนาก็มักจะพากันเข้ากรุงเทพฯ เพื่อมาหางานทำ ส่งผลให้เกิดปัญหาการเร่ร่อน และปัญหาอื่นตามมาอีกมากมาย นอกจากนั้นแล้วคุณเจมร ก็ยังกล่าวอีกว่า การทำไร่นาสวนผสมดีกว่าการปลูกพืชอุตสาหกรรม และดีกว่าการทำเกษตรแบบครบวงจร (เจมร สุธราย ให้สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 12 เมษายน 2534)

นอกจากที่ไร่นาของมหาอยู่จะเป็นที่ศึกษาดูงานของบุคคลต่าง ๆ จากในประเทศแล้ว ก็มีชาวต่างประเทศจำนวนไม่น้อยที่มาดูงานเช่นกัน ตัวอย่างที่เด่น ๆ คือ ชาวกัมพูชา และชาวลาว จากการที่ผู้วิจัยได้ไปศึกษาดูงานและสังเกตการณ์ที่ไร่นาของมหาอยู่ ได้พบกับผู้มาดูงานอีกคณะหนึ่งที่เป็นกลุ่มผู้นำทางการศึกษาของกัมพูชา ซึ่งขณะนั้นอยู่ในระหว่างลี้ภัยในประเทศไทย ซึ่งมาดูงานครั้งนี้มาในนามของโครงการให้การศึกษาแก่ผู้นำทางการศึกษา กัมพูชา โดยได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิเอเซีย โดยมีอาจารย์จากวิทยาลัยครูบุรีรัมย์ เป็นเจ้าหน้าที่ให้การฝึกอบรม และในเรื่องของอาชีพนั้น เกษตรแบบผสมผสาน ก็เป็นตัวอย่างอันหนึ่งที่ได้รับการนำมาเสนอให้แก่ผู้นำทางการศึกษาของกัมพูชา

ผู้วิจัยได้มีโอกาสสัมภาษณ์ อาจารย์ภูมินทร์ วีระภัทรานนท์ อาจารย์จากวิทยาลัยครูบุรีรัมย์ โดยท่านได้เล่าถึงสาเหตุที่เลือกมาดูงานที่ไร่นาของมหาอยู่ เพราะต้องการป้อนความรู้ให้แก่ผู้นำทางการศึกษาของกัมพูชา ซึ่งลี้ภัยอยู่ในศูนย์อพยพมานาน โดยใช้

"ปราชญ์ชาวบ้าน" เป็นผู้สอนในเรื่องของปรัชญาชาวบ้าน เกี่ยวกับการทำการเกษตรที่สามารถจะทำได้ และอีกเหตุผลหนึ่งที่เลือกมาจัดงานที่นี้เพราะมีตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม และ การมาจัดงานอย่างฉาบฉวยใช้เวลาเพียง 2-3 ชั่วโมง ก็ต้องเลือกวิทยากรที่พูดเป็น และสามารถทำให้เห็นได้ในเวลาจำกัด

นอกจากนั้นแล้วจุดเด่นที่น่าสนใจของมหาอยู่ คือ ท่านมีชื่อเสียงขึ้นมาเพราะพื้นที่อีสานทั่วไปมีสภาพแห้งแล้ง แต่ท่านก็ยังทำการเกษตรได้ดีกว่าคนอื่น และอาจารย์ภูมิทร์ ได้กล่าวในตอนท้ายว่าตนสนใจแรงจูงใจที่ทำให้มหาอยู่ได้ทำอย่างนี้ (ภูมิทร์ วีระภัทรานนท์ ให้สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2534)

อาจารย์พรมมา พรมลา อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านนิมาย อำเภอปรางค์กู่ หัวหน้าคณะวิทยากรอบรมผู้นำหมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ของหมู่บ้านกอกหวาน ตำบลโพธิ์ศรี อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ ได้พาคณะวิทยากร และผู้เข้าอบรมรวมทั้งพระสงฆ์ จำนวน 144 คน มาดูงานที่ไร่นาจอมมหาอยู่ และได้ให้ทัศนะต่อการเผยแพร่ของมหาอยู่คือ

1. ท่านเป็นผู้ที่มีบุคลิกลักษณะ เป็นคนที่มีอารมณ์ดี อารมณ์เย็น มีความง่าย เป็นกันเอง พูดภาษาง่าย ๆ ชาวบ้านฟังแล้วเข้าใจง่าย และพอใจในการบรรยาย
2. แนวคิดในการทำงานและการดำรงตน เน้นไปในลักษณะธรรมดาของชาวชนบทอีสาน และอยู่ในวิถีที่ทุกคนจะทำได้
3. ภาษาที่ใช้ เนื่องจากคณะที่มาดูงานพูดภาษาพื้นเมืองเขมรได้ ท่านจึงใช้ทั้งภาษากลาง ภาษาอีสาน และภาษาเขมร คละเคล้ากันไป
4. เสรีการบรรยายได้เปิดโอกาส ให้ผู้รับฟังได้ซักถาม และการตอบข้อซักถามค่อนข้างชัดเจน
5. ลักษณะการให้ความรู้ เป็นแนวคิดส่วนตัว ที่มาจากความพอใจ คงดีกว่าเป็นการทำทาสอย่างอื่น

คณะที่มาพอใจในการศึกษา และดูงานในครั้งนี้อย่างมาก (พรมมา พรมมา ให้สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 7 มิถุนายน 2534)

วิทยากรผู้ให้การอบรมผู้นำหมู่บ้านแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง ของอำเภอปรางค์กู่ อีกท่านหนึ่ง ซึ่งเป็นคนเสนอความคิดเห็น ให้แก่คณะวิทยากรให้มาดูงานที่ไร่นามหาอยู่คือ อาจารย์ลิขิต ญูปลิ้ว ข้าราชการของสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอปรางค์กู่ ได้กล่าวว่า ตนเองได้รู้เรื่องราวของมหาอยู่จากหนังสือ และเคยฟังท่านบรรยายที่วิทยาลัยครู อุบลราชธานี

เมื่อได้ฟังการบรรยายของมหาอยู่แล้ว อาจารย์ลิขิตกล่าวว่า " รู้สึกประทับใจในตัวท่านมากที่ท่านตั้งใจจะถ่ายทอดความรู้ที่มี โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย เมื่อท่านบรรยายเสร็จแล้ว ผู้ฟังต้องการทราบเกี่ยวกับเรื่องอะไร ท่านก็จะอธิบายอย่างไม่เหน็ดเหนื่อย จนกว่าผู้ฟังจะเหนื่อยหรือง่วง คือเมื่อรู้แล้วท่านจะไม่ปิดบัง มีจิตใจเอื้ออารีเห็นใจมนุษย์ด้วยกัน อยากให้คนอื่นได้รู้ได้ทำด้วย ซึ่งเป็นสิ่งที่ดี"

อย่างไรก็ตามเมื่ออาจารย์ลิขิต ญูปลิ้ว ได้รับรู้เรื่องราวของมหาอยู่แล้ว ก็ได้นำไปบรรยายต่อว่า มหาอยู่ได้ทำไร่นาสวนผสม ที่สำเร็จโดยใช้หลักการทางธรรมชาติ และท่านมีความชำนาญมากโดยเน้นความขยัน ความอดทน ผู้ที่ได้รับฟังส่วนใหญ่จึงสนใจอยากดู เพราะท่านไม่ได้ใช้เงินทุนมากมายนัก แต่อาศัยแรงงานเป็นหลัก พร้อมทั้งอาศัยความใฝ่รู้ในการศึกษาค้นคว้าด้วยตัวเอง

สำหรับภาษาที่ใช้ในการบรรยายนั้น มหาอยู่ใช้ภาษาง่าย เข้าใจง่าย และสามารถตอบข้อซักถามอย่างตรงไปตรงมา และในฐานะที่อาจารย์ลิขิต ญูปลิ้ว เป็นครูคนหนึ่ง มีความเห็นว่าวิธีการสอนของมหาอยู่ดี เพราะท่านเริ่มต้นจากการเคาะที่ถูกจุด คือเน้นหนักไปที่จิตใจก่อน ถ้าจิตใจไม่มั่นคงก็ทำอะไรไม่ได้ ท่านจึงเริ่มจากภายในสู่ภายนอก

ลักษณะการบรรยายจึงเน้นที่จิตใจก่อน โดยการปลูกจิตสำนึกให้มีความกระตือรือร้น มีความศรัทธาที่จะทำ ถ้ามีไฟที่จะทำงานจิตใจก็จะสั่งสมอง สั่งมือไปจับจอบจับเสียมเหล่านั้น การเรียนรู้ก็จะเกิดตามมา เกิดการลองผิดลองถูก เกิดจากจิตใจที่อดทน ไม่ย่อท้อจากภายใน

สาเหตุที่เลือกเอาการเกษตรแบบผสมผสาน เพื่อใช้ในการอบรมแก่ชาวบ้านนั้น อาจารย์ลิขิตกล่าวว่า " ในสภาพปัจจุบันนั้นหากมองกันจริง ๆ แล้ว การทำนาแล้วขายข้าว

จะไม่มีทางรวย ซึ่งเราพิสูจน์มาเป็นร้อย ๆ ปีแล้ว ชาวนาที่ปลูกข้าวแล้วขาย ไม่มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นเลย แต่ถ้าแบ่งที่นา ทำนาเพื่อพอกินแล้ว ที่เหลือทำเกษตรแบบผสมผสาน ขายกล้วย ขายมะม่วง ขายปลาบ้าง มันจะวนเวียนอยู่ตลอดปี รายรับก็จะมากกว่ารายจ่าย สุขภาพจิตก็ดี เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงไก่บ้าง ก็มีงานทำตลอดปี เกษตรแบบผสมผสานจึงน่าจะเป็นทางออกในการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจของประชาชน ในภาคอีสานเราเหมาะสมมาก

เมื่อผู้วิจัยถามถึงชาวบ้านที่มาดูงานในครั้งนี จะกลับไปทำได้หรือไม่อย่างไร อาจารย์ลิขิต ตอบว่า "ใน 100 คน หากสามารถกลับไปทำได้ถึง 20 คน ทางโครงการก็ถือว่าบรรลุจุดมุ่งหมายแล้ว เพราะเมื่อเขาทำเขาก็จะได้ขยายให้คนอื่นข้างเคียงได้ทำตาม"

สำหรับการทำการเกษตรแบบผสมผสานในจังหวัดศรีสะเกษนั้น อาจารย์ลิขิตแสดงความคิดเห็นว่า ยังมีไม่มากนัก กำลังอยู่ในช่วงเริ่มต้น และได้รับอิทธิพลจากสุรินทร์ไปมาก กลุ่มที่กำลังเริ่มต้นทำส่วนมาก จะเป็นผู้ที่มีความรู้อยู่แล้ว เช่น ครู ข้าราชการ หรือพ่อค้าที่เห็นประโยชน์ จะมีรูปแบบการทำที่ค่อนข้างจะใช้ทุนสูง เช่น การขุดบ่อ เลี้ยงปลา และปลูกพืช กลายเป็นเกษตรแบบผสมผสานที่สำเร็จรูปเลย โดยเขาเอาความคิดรวยซอด ที่สำเร็จแล้วไปทำ แต่สำหรับชาวบ้านที่ยังไม่มีทุน เมื่อได้มาดูหาอยู่ซึ่งแต่ก่อนก็ไม่ได้ใช้ทุนมาก เป็นชาวบ้านเหมือนกันกับพวกเราก็ยังทำได้ (ลิขิต หนูปลิว ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 มิถุนายน 2534)

เนื้อหาสาระและเทคนิควิธีบรรยายให้ชาวบ้านฟัง

มหาอยู่ได้ให้สัมภาษณ์ในวันที่ 25 พฤษภาคม 2534 เรื่องเกี่ยวกับชาวบ้านที่มาดูงานที่ไร่นา และการบรรยายให้ชาวบ้านฟังว่า ปัญหาส่วนมากที่ชาวบ้านมักจะถามมหาอยู่เสมอ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 ที่มหาอยู่เริ่มเผยแพร่ความรู้ด้านเกษตรแบบผสมผสาน คือวิธีการแก้ไขปัญหาน้ำแล้ง ซึ่งมหาอยู่ก็จะแนะนำให้ทำเกษตรแบบผสมผสาน

สำหรับเทคนิคการสอนชาวบ้านนั้น มหาอยู่เล่าว่า "ต้องบอกถึงประโยชน์ของเกษตรแบบผสมผสานก่อน แล้วจึงโยงมาถึงสาเหตุและปัญหาของหนี้สินเนื่องจากชาวบ้านจะมีสภาพดังนี้ (1) รายได้และรายจ่ายไม่สมดุลกัน คือ รายได้น้อยแต่รายจ่ายมาก (2) มีการผลิตเพื่อขายจึงทำให้ต้นทุนสูง แต่มักจะขายได้ในราคาต่ำ (3) ไม่มีอำนาจต่อรองราคาผลผลิต (4) หากฝนฟ้าไม่อำนวย การทำการเกษตรก็ไม่ได้ผล (5) เมื่อมีโรคภัยก็ต้องใช้เงินไปรักษา ถ้าใช้เงินมากก็ทำให้เกิดหนี้สิน"

จากการที่ผู้วิจัยได้ร่วมสังเกตการณ์ในการบรรยายของมหาอยู่ ที่บรรยายให้ชาวบ้านฟังนั้น ลักษณะของชาวบ้านที่มาส่วนมากจะมากันหลาย ๆ คน ในรูปของโครงการต่าง ๆ พร้อมกับเจ้าหน้าที่ผู้ให้การฝึกอบรม ทั้งจากหน่วยงานภาคเอกชนและภาครัฐบาล ซึ่งผู้วิจัยสังเกตถึงเทคนิคการบรรยายของมหาอยู่พบว่า มีเทคนิคการบรรยายที่สร้างความสนใจของผู้ฟังเสมอ ๆ และหากบรรยายนาน รู้สึกว่าผู้ฟังเหนื่อยล้า มหาอยู่ก็จะชักจูงให้ผู้ฟังเปลี่ยนอิริยาบถ โดยให้ผู้ฟังได้มีโอกาสซักถามและร่วมอภิปรายด้วย ส่วนเนื้อหาที่บรรยายนั้นจะมีการผูกเป็นเรื่องที่สอดคล้องกันตลอด โดยอาศัยหลักคำสอนของพ่อแม่เป็นตัวโยงเรื่อง และในคำบรรยายมหาอยู่จะสอดแทรกคุณธรรมหรือหลักธรรมด้วยเสมอ โดยอธิบายให้เห็นเป็นรูปธรรม หรือยกนิทานประกอบ ดังตัวอย่างที่บรรยายให้แก่ชาวบ้านในโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง อ.ปรางค์กู่ จ.ศรีสะเกษ เมื่อวันที่ 7 มิถุนายน 2534 ดังนี้

หลังจากที่มหาอยู่แนะนำตัวและทักทายกับผู้มาดูลงแล้ว มหาอยู่ก็เริ่มบรรยายว่า สมัยก่อนผมมีครุอยู่ 4 ครุ ครุคนที่หนึ่งคือพ่อแม่ผม ท่านที่เคารพมีไหมครับ คุณพ่อ คุณแม่ คุณแม่ผมท่านสอนผมว่า ลูกจะต้องรู้จักแม่อยู่ 5 แม่

ใครมีแม่อยู่ 5 แม่บ้าง สนใจไหมครับ...ถ้าสนใจทำอย่างไร...ปรบมือครับ แม่ที่สอง คือ แม่ธรณี เราอยู่ทุกวันนี้ก็ต้องอาศัยแม่ธรณี นั่นก็คือดินใช้ไหมครับ แม่ที่สาม ก็แม่โพสพ รู้จักไหมพี่น้อง ก็คือข้าว แม่ที่สี่แม่คงคาก็คือแม่น้ำ แม่ที่ห้า แม่ปัจฉา คือปลา

มีแม่ทั้งห้าแล้วไม่จนหรือครับ แต่แม่โขง และแม่ชีลิบนี้ผมไม่เอา และให้ไปทะเลาะกับใครผมก็ไม่เอา

พ่อบอกผมว่า ครูมี 4 ครู ครูที่หนึ่ง คือ พ่อ แม่ ครูที่สองคือครูที่โรงเรียน ครูคนที่สามคือครูที่วัด ครูที่สี่คือสังคม นี่ละครับจากครูทั้ง 4 และแม่ทั้ง 5 ก็เลยพูดให้ท่านฟังได้

อายุผมขณะนั้น 50 บวก 21 ปี ผมว่าเราต้องมีพลังสามัคคี คือ อายุ 1-50 ปี เป็นวัยที่แข็งแรง อายุ 51 ปี ไปแล้วเป็นช่วงเวลาย่ำโม่ง 60 ปีเป็นบ่ายสองโม่ง และ 70 ปีก็เป็นบ่ายสามโม่ง ตอนนั้นผมบ่ายสามโม่งแล้วครับ และผมก็เป็นคน 3 วัยด้วยครับ

วัยที่หนึ่ง คือ ตั้งแต่เกิดถึง 25 ปี พ่อบอกว่า "เธอต้องเป็นคนเก่ง" พ่อผมเป็นนักบวชบอกว่าต้องมี "สุตมยปัญญา" คือ ปัญญาที่เกิดจากการฟัง ที่ต้องใช้หลักอยู่ 4 อย่าง คือ (1) สุตมยปัญญา คือ การฟัง (2) จิตมยปัญญา คือ คิด (3) ปุจฉมยปัญญา คือ ถาม และ (4) ลิขิตมยปัญญา คือ เขียน

ทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วคือ ส. จ. ป. ล. ที่คนเก่งจะต้องมีทั้ง 4 อย่างซึ่งเป็นหัวใจนักปราชญ์นี้ ผมได้ใช้หลักการดังกล่าวนี้มาปฏิบัติ จนสามารถสอบได้นักธรรมและเปรียญธรรมภายใน 4 ปี

ภาพประกอบ 15 มหาอู่ยงบวรบรรยายให้ผู้มาดูลานที่ไร่นาฟัง

เมื่อบรรยายมานานผู้ฟังเริ่มเบื่อแล้ว มหาอุทู่ก็จะเปลี่ยนบรรยากาศ โดยให้ผู้ฟัง
ได้ร่วมกิจกรรมและเปลี่ยนอิริยาบถ ด้วยการให้กิจกรรมนี้สรุปความคิดรวบยอดของเกษตร
แบบผสมผสานไปด้วย ดังตัวอย่างคำบรรยายต่อไปนี้

บางวันนะ ผมคิดถึงอดีต แล้วปลุกครูโดยการตบมือ 5 ครั้ง ไม่เชื่อลองดู (ตบมือ
2 ครั้ง แล้วลูบศีรษะตัวเองและพูดว่า "ขวัญเอ๋ยอย่าไปไหน" แล้วตบมืออีกพร้อมกับนับว่า
สาม สี่ ห้า) ลองทำทุกวันการทำงานจะดีขึ้น ทำแล้วคิดไปด้วย

วันนั้นผมไปบรรยายที่จังหวัดอุบลฯ ที่วิทยาลัยครู พอนั่งรถไฟไปถึงบ้านแต้ คิดถึง
เพลงสาวบ้านแต้ กับเพลงผู้ใหญ่ลี ผมมีความคิดเห็นว่าเพลงผู้ใหญ่นี้ เป็นเพลงที่ปลุกเรา
อย่างดี แต่มีบางคน แปลงหม่นน้อยเป็นหมาน้อย ทว่าคำสั่งของทางราชการเป็นหมาน้อย
ไป แต่ในขณะที่ผมนั่งรถไฟไปก็แต่งเพลงไป (มหาอุทู่ก็ร้องเพลงที่ได้แต่งขึ้นในทำนองเพลง
ผู้ใหญ่นี้นี้)

พ.ศ. 2534 ผู้ใหญ่ลีกลองประชุม

ชาวบ้านต่างมาชุมนุม

มาประชุมที่บ้านผู้ใหญ่ลี

ต่อไปนี้ผู้ใหญ่ลีแถลงข่าว

ถึงเรื่องราวที่ได้ประชุมมา

ทางการเขาสั่งมาว่า ๆ

ให้ชาวนาทำเกษตรพึ่งตนเองก่อน

ฝ่ายตาสีหัวคลอน

ถามว่าเกษตรผสมผสานคืออะไร

ผู้ใหญ่อธิบายขึ้นตอนทันใด

เกษตรผสมผสาน คือ การทำหลายอย่าง

ใช้กำลัง ๆ ธรรมดา

เกษตรผสมผสานทำหลายอย่าง โดยใช้กำลัง

หลังจากมหาอยู่ร้องเพลงประกอบท่าทางแล้ว จึงเริ่มเปิดโอกาสให้ผู้ฟังได้ซักถาม โดยกล่าวว่า "ให้ผมพูดคนเดียวไม่ได้หรอก ผมไม่รู้ว่าท่านจะคันตรงไหน ไม่ใช่เข้ามาบ้านมหาอยู่แล้ว แกพูดคนเดียว"

หลังจากมหาอยู่พูดดังกล่าวแล้ว ก็ยังไม่มีผู้ฟังคนใดถาม มหาอยู่จึงบรรยายต่อ โดยเริ่มตัวอย่างคำถามที่เคยมีคนถาม คือ

มีชาวบ้านเคยถามผมว่า "คุณพ่อทำได้อย่างไรมากมายขนาดนี้ กลับไปผมจะทำได้อย่างไร ผมไม่มีอะไรเลย" ซึ่งมหาอยู่ได้ตอบว่า ผมใช้เวลา 40 ปี มาแล้ว ครั้งแรกต้องทำให้ได้ 5 อย่าง คือ ให้มี ดิน น้ำ ผัก ปลา และข้าว ซึ่งมหาอยู่บรรยายคล้ายกับการบรรยายให้ผู้มาฝึกงานฟังซึ่งจะกล่าวต่อไป

ในส่วนเทคนิควิธีการทำการเกษตรแบบผสมผสานนั้น มหาอยู่มักจะไม่บรรยายมากนัก แต่จะให้ผู้มาดูงานได้ถามปัญหาที่เขามพบจากการทำการเกษตร เป็นต้นว่า การแก้ปัญหาเรื่องปลาเป็นโรค มหาอยู่ก็จะตอบถึงสาเหตุที่ทำให้ปลาเป็นโรคก่อน และจึงบอกวิธีแก้

การรับบุคคลภายนอกเข้าฝึกงาน

จำนวนและลักษณะของบุคคลภายนอกที่มาฝึกงาน

จากการสัมภาษณ์คุณสุกิจ สุนทรชัย บุตรชายคนเล็กของมหาอยู่ เมื่อวันที่ 30 เมษายน 2534 เกี่ยวกับจำนวนผู้มาฝึกงาน และลักษณะงานที่ได้รับการฝึก เท่าที่คุณสุกิจจำได้

ในปี พ.ศ. 2531 ได้มีเจ้าหน้าที่องค์การบริหารภาคเอกชน โครงการเกษตรผสมผสาน จังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน 3 คน มาฝึกงาน งานที่มาฝึกได้แก่ การทาบกิ่งมะม่วง การเพาะกล้าต้นไม้ การทำปุ๋ยหมักในบ่อเลี้ยงปลา

ปี พ.ศ. 2532 ชาวบ้านจากหมู่บ้านสระคูณ ตำบลโคกสาม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งผู้ใหญ่ผาย สร้อยสระกลาง เป็นผู้ส่งมาฝึกงานจำนวน 8 คน ฝึกการเพาะพันธุ์ปลา

ปี พ.ศ. 2533 นักเรียนและชาวบ้านจากอำเภอแวงใหญ่ และอำเภอพล จังหวัดขอนแก่น ฝึกการเพาะพันธุ์ปลา และการเพาะพันธุ์พืช เป็นเวลา 7 เดือน

ปี พ.ศ. 2534 ชาวบ้านตำบลตาเมียง อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ ในโครงการอีสานเขียว จำนวนผู้มาฝึกงานเป็นเกษตรกรจำนวน 10 คน และอาจารย์ผู้ดำเนินโครงการจากวิทยาลัยครูสุรินทร์ จำนวน 2 คน และในการฝึกงานครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ร่วมสังเกตการณ์ด้วย ดังจะกล่าวถึงกระบวนการในการฝึกงานต่อไป

วิธีการที่ใช้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้มาฝึกงาน

ในขณะที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลที่ไร่นาของมหาอยู่ในเดือนเมษายน 2534 นั้น ได้มีเกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการฟื้นฟู และพัฒนาหมู่บ้านชายแดน ซึ่งเป็นงานหนึ่งของโครงการอีสานเขียว ที่ดำเนินการโดยศูนย์วิจัยและบริการ วิทยาลัยครูสุรินทร์ โดยมีพื้นที่ดำเนินการที่หมู่บ้านโคกแสง ตำบลตาเมียง อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์

โครงการฯ ได้ส่งเกษตรกร จำนวน 10 คน และอาจารย์จากวิทยาลัยครูสุรินทร์อีก 2 คน มาฝึกงานที่ฟาร์มของมหาอยู่ เป็นเวลา 3 วัน โดยมีหลักเกณฑ์การเลือกเกษตรกรมาฝึกงานดังนี้คือ

1. ผู้ที่มาฝึกงานสามารถกลับไปเป็นผู้นำชาวบ้านต่อไปได้
2. ผู้ที่มาฝึกงานที่สามารถไปเผยแพร่ความรู้ แก่ทางวิทยาลัยครูสุรินทร์ได้

วิธีการถ่ายทอดความรู้ของมหาอยู่ และคุณสุกิจ บุตรชายนั้น จะแบ่งเรื่องที่จะใช้ในการอบรมกัน โดยมหาอยู่จะเป็นผู้บรรยาย ซึ่งมหาอยู่ใช้คำว่า "ปลูกจิตสำนึก" เพื่อให้ผู้ที่มารับการฝึกงาน เข้าใจกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกัน และวิธีปฏิบัติตนเมื่อมาฝึกงานที่ไร่นาของมหาอยู่ และเพื่อให้ผู้ที่มาฝึกงานสนใจ อยากและกล้าที่จะทำต่อไป

สำหรับเทคนิคในการถ่ายทอดความรู้ของมหาอยู่นั้น มหาอยู่มักจะไม่บอกโดยตรงว่า จะต้องทำอย่างนั้น ทำอย่างนี้ แต่จะบอกผ่านการเล่าเรื่องต่าง ๆ เป็นตัวอย่าง เพื่อให้ผู้ฟังได้เปรียบเทียบ ว่าสิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี แล้วมาสรุปตอนท้าย

มหาอยู่ได้กล่าวกับผู้วิจัยว่า "เวลาจะสอนเขา จะไปบอกเขาว่าทำอย่างนั้นไม่ดี ทำอย่างนี้ไม่ดี ไม่ได้ เพราะไม่มีใครขอให้คนอื่นมาว่าตนเองไม่ดีหรอก เพราะฉะนั้น เวลาจะสอนใครเขา จึงต้องยกตัวอย่างอื่นๆ ให้เขาได้คิด ว่ามันเหมือนตัวเขาไหม เขาจะได้คิดเอง"

สำหรับคุณลูกจันจะได้รับผิดชอบ ในการให้ความรู้แก่ผู้มาฝึกงานเกี่ยวกับเทคนิค วิธีการทำเกษตรแบบผสมผสาน เป็นต้น การเลี้ยงปลาในนาข้าว การเลี้ยงสุกรและการเลี้ยงไก่ เทคนิคการขยายพันธุ์พืช เช่น การทาบกิ่งมะม่วง การเพาะเมล็ดมะม่วง ดังตัวอย่างการให้การฝึกอบรมเกษตรกรโครงการนี้ และพัฒนาหมู่บ้านชายแดน

ในช่วงแรกของการให้การฝึกอบรม มหาอยู่ได้เริ่มต้นด้วยการสร้างความคุ้นเคย ก่อน โดยการไต่ถามทุกข์สุข และแนะนำผู้มารับการฝึกงานว่าควรจะมีปฏิบัติตัวอย่างเช่น การแนะนำให้ผู้มาฝึกงาน ควรจะมีการบันทึกสิ่งที่ได้พบเห็นด้วย โดยมหาอยู่ได้แจกสมุด ดินสอให้กับผู้ที่ไม่ได้เตรียมมา

สำหรับหลักการปฏิบัติตัวเมื่อมาฝึกงานนี้ มหาอยู่ไม่บอกถึงระเบียบแน่นอนลงไป แต่จะยกตัวอย่างว่า "เวลาไปในต่างหมู่บ้าน ควรจะสังเกตลักษณะหมู่บ้านและคนในหมู่บ้าน ด้วย" โดยสังเกตดังนี้

1. สังเกตการแต่งตัวของคนในหมู่บ้าน ว่าแต่งตัวอย่างไร
2. สังเกตบ้านพักอาศัยว่าสะอาด มีการจัดระบบหรือไม่
3. สังเกตการทำการเกษตรในหมู่บ้าน ปลูกพืชอะไร เพื่อนำมาประกอบการพิจารณาว่า เขาขายัน หรือมีอาหารการกินอุดมสมบูรณ์หรือไม่
4. สังเกตที่การศึกษาของเขา

มหาอยู่ได้อธิบายว่าเหตุที่ต้องสังเกตเช่นนั้น เพราะเมื่อตนเองไปในบางหมู่บ้าน พบว่ามีต้นมะม่วง 1 ต้น ต้นขนุน 1 ต้น แทบทุกบ้าน เนื่องจากทางอำเภอแจกมมาบ้านละ 2 ต้น หรือในบางหมู่บ้านสังเกตบริเวณโคนต้นไม้ใหญ่ ก็พบต้นไม้อื่น ๆ งอกเต็มไปหมด ไปถามเขาได้รับคำตอบว่า "เขาแจกมาแล้วยังไม่ได้ปลูกซักที"

หลักในการปฏิบัติตัวอีกอย่างหนึ่ง เมื่อมาฝึกงานที่ร้านของมหาอยู่ นั่นคือ การไม่ดื่มเหล้า ซึ่งมหาอยู่ก็ได้เล่าเป็นนิทานบอกผู้มาฝึกงานแทนที่จะบอกตรง ๆ ว่า

"มีเด็กหนุ่มแถวอำเภอกาบเชิง มีคุณพ่อเมาประจำ ลูกชายจึงไปปรึกษากับนักพัฒนาว่าทำอย่างไรจึงจะให้พ่อหยุดเหล้า นักพัฒนาจึงแนะนำให้ชดบ่อเลี้ยงปลา เมื่อเด็กหนุ่มผู้นั้นชดบ่อเสร็จและได้เลี้ยงปลาโดยให้อาหารปลากินเป็นประจำจนปลาเกิดความเคยชิน วันหนึ่งเด็กหนุ่มคนนั้นขอให้แม่หุงข้าวเตรียมไว้ให้พ่อกินก่อนที่จะกินเหล้า จากนั้นก็พาพ่อไปที่บ่อปลา และให้อาหารปลา มีปลาจำนวนมากมากินอาหารตามความเคยชิน พ่อเห็นดังนั้นจึงติดใจอยู่ให้อาหารปลาทั้งวัน จนไม่ได้กินเหล้า ประกอบกับไม่มีเพื่อนกินด้วยในที่ลุดก็เลิกกินเหล้าโดยปริยาย เพราะพ่อมาช่วยงานในร้าน"

หลักการปฏิบัติตัวอีกข้อหนึ่งของผู้มาฝึกงาน คือ "การไม่สูบบุหรี่" โดยมหาอยู่ได้บอกว่า "ผมว่าไม่รู้จะสูบบุหรี่ไปทำไม จึงมีคนมาว่าผมบ้า คนไม่สูบคือควาย ผมไม่โกรธเขาหรอกเพราะ ควาย กับหมา ไม่สูบบุหรี่จริง" นอกจากนั้นแล้วมหาอยู่ได้ ยกตัวอย่างรายจ่ายของการสูบบุหรี่ ในแต่ละวันจนกระทั่งไปถึงรายจ่ายค่าบุหรี่ต่อปี เพื่อให้ผู้มาฝึกงานเห็น ข้อดีข้อเสียของการสูบบุหรี่

นอกจากนั้นแล้วมหาอยู่ยังกล่าวจูงใจ ให้เห็นประโยชน์ในการทำการเกษตรแบบผสมผสานว่า "อย่าไปคิด อย่าไปกลัว ว่าทำแล้วจะไม่มีที่ขาย โดยเวลาปลูก ไม่ต้องปลูกมาก แต่ต้องดูแลให้ดี เหมือนเมล็ดกลาลวย ๆ ใครก็อยากได้เวลาขายก็ไม่ต้องขายมากได้แค่วันละ 100 บาทก็พอ แต่ที่สำคัญจะต้องมีการเก็บหอมด้วย

สิ่งที่มหาอยู่อยากจะทำให้ผู้มาฝึกงานมีคือ ความขยัน ความอดทน ประหยัด ซึ่งจะทำให้ผู้ทำการเกษตรแบบผสมผสานมี 5 อย่าง ดังต่อไปนี้ตามมา

1. อารมณ์ดี
2. อากาศดี
3. อาหารดี
4. การงานดี
5. เงินดี

มหาอยู่ได้อธิบายว่า อารมณ์ดี คือ การยิ้มแย้มแจ่มใส อากาศดี หมายถึง การตื่นนอนตั้งแต่เช้า เพื่อให้ได้รับอากาศบริสุทธิ์ และที่สำคัญคือการได้ทำงานเร็วด้วย ดังเช่น มหาอยู่จะตื่นตั้งแต่ประมาณ 4.30 น. ทุกวัน เพื่อมาดูแลต้นไม้ ตัดแต่งและต่อกิ่งต้นไม้ ซึ่งมหาอยู่ใช้คำว่า "ต้องหมั่นไปเยี่ยมเยียน ยิ้มใส่ต้นไม้ เพื่อให้ออกดอกออกผลดี"

ในส่วนของการอาหารดีนั้น หมายถึง การรับประทานอาหารให้ครบ 5 หมู่ และรับประทานในปริมาณที่พอเหมาะ เช่น มหาอยู่จะรับประทาน มื้อละหนึ่งจานเต็มจนเป็นนิสัย โดยจะต้องรับประทานให้หมด ไม่ว่ากับข้าวจะอร่อยหรือไม่ก็ตาม สิ่งที่มาหาอยู่ให้ความสำคัญกับการรับประทานอาหารมากนั้น มหาอยู่ได้กล่าวว่า "ถ้ารับประทานอาหารมาก จะรู้สึกว่ามีด้ามจับด้ามเสียมเล็กลง" ดังนั้นมหาอยู่จึงเน้นการรับประทานให้ท้องอิ่ม เพื่อจะได้มีแรงทำงานให้เต็มที่ และมีสุขภาพดีด้วย

การงานดี หมายถึง การรู้จักอาชีพ เช่น ทำการเกษตรต้องมีเทคนิควิธีต่าง ๆ 5 ขั้น คือ การเตรียมดิน คัดพันธุ์ เก็บเกี่ยว นำสู่ตลาด การแปรรูป

การเงินดี หมายถึง การจะทำอะไรก็ตามให้คิดเสมอว่า งานบวกงาน ให้ได้เงิน เงินบวกเงิน ให้ได้งาน และให้คิดว่าถ้ามีเงินมีความสุข จ่ายเงินมีความสุข และออมเงินก็มีความสุข สำหรับมหาอยู่ให้ความสำคัญกับการรู้จักออมเงินอย่างมาก โดยบอกว่าตนเองออมเงินไว้เพื่อ

1. เพื่อการศึกษาของบุตร
2. เพื่อช่วยงานสังคม
3. เพื่อทำบุญ

อย่างไรก็ตามมหาอยู่ได้สรุปว่า "ผมไม่ใช่คนรวย แต่เมื่อทำแล้วก็ขึ้นบันไดได้" และมหาอยู่ได้แนะนำแก่ผู้มาฝึกงานว่า "ถ้าขึ้นบันไดได้ก็ขึ้นไปเรื่อย ๆ แต่ถ้าขึ้นไม่ได้ ก็อย่าท้อถอย หรือกู้เงินมาทำ" เหตุที่มหาอยู่กล่าวอย่างนั้นเพราะมหาอยู่เน้นมากในเรื่องไม่ให้เกษตรกรเป็นหนี้สินโดยการกู้หนี้เงินมาทำ แต่มหาอยู่จะแนะนำให้ทำอะไรก็ตามด้วยทุนของตนเอง ที่ได้จากการเก็บออม ซึ่งสุดท้ายมหาอยู่กล่าวว่า "ผมไม่ใช่ผู้วิเศษ แต่ทำอะไรแล้วไม่ค่อยผิดพลาด เพราะผมคิดตรึกตรองก่อนทำเสมอ"

บรรยายเรื่องเกษตรแบบผสมผสาน

หลังจากบรรยายในช่วงปลูกจิตสำนึกในช่วงบ่ายที่ผู้ฝึกงานมาถึงแล้ว ในช่วงเย็นต่อมา มหาอัยย์ก็ได้แนะนำให้ผู้มาฝึกงาน อาบน้ำ รับประทานอาหาร และพักผ่อนตามอัธยาศัย แล้วบอกล่วงหน้าว่าจะเริ่มบรรยายต่อในช่วงกลางคืนอีก 2 ชั่วโมง คือ ตั้งแต่ 20.00 น. ถึง 22.00 น.

การบรรยายในช่วงกลางคืนนี้ มหาอัยย์ได้บรรยายเรื่องเกษตรแบบผสมผสานโดยเฉพาะ เริ่มตั้งแต่ความหมายของเกษตรแบบผสมผสาน และกล่าวเสริมถึงคำว่า ไร่นาสวนผสมที่ใช้โดยทั่วไป โดยมหาอัยย์ขอเพิ่มคำว่า "ไร่นาสวนผสมสัตว์" แทนคำว่าไร่นาสวนผสมเฉย ๆ

สำหรับการทำการเกษตรแบบผสมผสานนั้นมหาอัยย์กล่าวว่า ในขั้นแรกควรทำในพื้นที่อย่างมากที่สุดไม่เกิน 5 ไร่ และไม่ควรกู้เงินมาทำ ต้องพยายามปลูกหลาย ๆ อย่าง เช่น ถ้าปลูกมัน ก็สามารถปลูกมะม่วง และปลูกขนุนไปด้วย หรือปลูกกล้วยก็ได้ ดังตัวมหาอัยย์เองจะปลูกกล้วยหอมทอง ซึ่งเริ่มจากหน่อเดียว จนกระทั่งในปัจจุบันมีมากมาย หรือปลูกอ้อย มหาอัยย์ก็เริ่มจากการปลูก 1 ยอด จนกระทั่งเพิ่มขึ้นมาเป็น 1 สวน และสามารถนำไปอ้อยไปให้ปลากินได้ด้วย

มหาอัยย์กล่าวว่า การทำการเกษตรแบบผสมผสานนั้น จะเป็นทางลัด ช่วยแก้ปัญหาความยากจนได้ ทำให้มีอยู่มีกิน แต่การจะทำเกษตรแบบผสมผสานให้ได้ต้องมีองค์ประกอบดังต่อไปนี้

1. ต้องมีข้อมูลมาก
2. มีเหตุมีผล
3. มีหลักฐานอ้างอิง
4. ครอบคลุมสนับสนุน
5. มีการเปรียบเทียบ

มหาอัยได้อธิบายว่า การจะมีข้อมูลมากนั้น จะต้องเป็นคนที่มีความชำนาญความรู้ อยู่เสมอ หมั่นอ่านหนังสือ พุดคุยหรือศึกษาหาความรู้จากผู้รู้ เช่น ผู้ใหญ่ฝ่าย สร้อยสะ กลาง อดีตผู้ใหญ่บ้านสระคูน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นผู้นำที่มีผลงาน และสร้างความก้าวหน้าให้กับขบวนการพัฒนาชุมชนมากที่สุด ก็เคยส่งคนมาฝึกงานที่ไร่นา ของมหาอัย

การมีเหตุมีผลก็คือ ต้องคิดเสมอว่าทำอะไรทั้งนี้จะอึด ใจสบาย ไร้โรค นานาให้สุขสมบูรณ์ โดยต้องมีหลักฐานอ้างอิง ด้วยการหมั่นหาประสบการณ์เพิ่มขึ้นให้มาก เช่น ตัวมหาอัยเอง ได้รับการอบรมมากกว่า 40 ครั้ง นับตั้งแต่เป็นเจ้าหน้าที่ของ สหกรณ์การเกษตร หรือเมื่อทางราชการมีการอบรมอะไรมหาอัยก็จะไปแทบทุกครั้ง ยิ่งใน กรณีที่ไม่มีใครไปอบรม มหาอัยก็จะอาสาไปเองเสมอ

อย่างไรก็ตามการจะทำการเกษตรให้ได้ผลดีนั้น ครอบครัวจะต้องสนับสนุนด้วย สำหรับครอบครัวของมหาอัยนี้ภรรยาและบุตรจะสนับสนุนอย่างเต็มที่ และองค์ประกอบข้อ สุดท้ายในการทำการเกษตรคือ ต้องมีการเปรียบเทียบเสมอ ดังเช่น ตัวมหาอัยเอง อาจ จะคิดว่าตนเองดีแล้ว มีคนมาคูดานมากมาย แต่เมื่อได้ไปดูที่อื่น ก็พบว่าคนอื่นเขาก็มีดี เหมือนกัน เช่น เมื่อชมรมเกษตรแบบผสมผสาน พาสมาชิกไปดูงานที่บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม อยู่ที่จังหวัดฉะเชิงเทราซึ่งทำ "วนเกษตร" และไปดูงานการทำสวนผลไม้แบบ ผสมผสาน ของคุณวรงค์ ทอง ที่จังหวัดปราจีนบุรี

เรื่องราวของผู้ใหญ่วิบูลย์นั้นมหาอัยเล่าว่า "ทราบว่าแต่ก่อนผู้ใหญ่วิบูลย์ มีที่ดิน 200 กว่าไร่ ปลูกมันสำปะหลัง แล้วขาดทุน เพราะต้องจ้างเขาแทบทุกขั้นตอนการทำงาน นับตั้งแต่การปลูก จนกระทั่งขาย ด้วยการกู้เงินธนาคารมาลงทุน และต้องรีบทำงาน เพื่อหาเงินมาคืนให้เขา แต่ก็พบปัญหาการขาดทุน เพราะราคาพืชผลไม่แน่นอน และ เกษตรกรไม่ใช่ผู้กำหนดราคา ต่อมาผู้ใหญ่วิบูลย์จึงขายที่ดินเพื่อนำเงินไปใช้หนี้ และ เหลือที่ดินไว้ 10 ไร่ ไร่ทำกินโดยเน้นการปลูกให้ตนเองกินก่อนรวมทั้งปลูกพืชสมุนไพร เพื่อรักษาโรค หากมีส่วนเกินจึงนำผลผลิตไปขาย"

ส่วนที่ไร้ผลไร้ของคววง จากทอนั้น ได้ปลูกผลไม้แบบผสมผสานโดยอาศัยความ
 ขยันอย่างมาก ยึดถือแนวทางที่ว่า ของทุกอย่างที่มีในสวนจะต้องได้มาเป็นเงิน เช่น
 ปลีกกล้วยก็ขาย ต้นผลไม้ที่แก่จนให้ผลผลิตไม่ได้ ก็จะตัดขายเป็นฟืน การทำสวนของ
 คววงทำมานานถึง 30 ปี ที่แล้ว โดยใช้แรงงานในครอบครัวด้วยการปลูกส้มโอ ทุเรียน
 เงาะ และผลไม้ต่าง ๆ ปนกันไม่เป็นระบบ แต่ต้นไม้มันจะเกื้อกูลกัน และเมื่อไปดูงาน
 มหาอัยกัลังก็สังเกตเห็นว่า ที่นั้นมีมดดำมากแสดงว่าใช้ยาฆ่าแมลงน้อย

นอกจากนั้นแล้วมหาอัยกัลังก็สอนให้ผู้มาฝึกงานเป็นคนช่างสังเกต จดจำ และซักถาม
 เสมอเมื่อเกิดข้อข้องใจ พร้อมทั้งจะต้องไม่หลงตัวเองด้วย ซึ่งมหาอัยกัลังได้เล่าว่า แม้จะ
 มีคนมาดูงานที่ไร่นาของมหาอัยกัลังมาก คิดว่าตนเองเก่ง แต่พอไปดูคนอื่น ปรากฏว่าเขาเก่ง
 กว่าเรามากเลย เช่น ไปจังหวัดจันทบุรี เห็นเขาปลูกเงาะ มหาอัยกัลังคิดว่าเขาน่าจะ
 เลี้ยงไก่ด้วย จึงถามเขาว่าทำไมไม่เลี้ยงไก่ในสวนด้วย ได้รับคำตอบว่าเลี้ยงไม่ได้
 เพราะไก่จะเขี่ยโคนต้นไม้ ซึ่งกวาดใบไม้ไปโปะเอาไว้ หรือเมื่อครั้งที่มหาอัยกัลังไปดูงาน
 ที่ไร่กำนันจุน ที่จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งปลูกหม่อน มหาอัยกัลังเห็นเขาตัดไม้เพื่อตัดต่อ จึง
 ถามเขาว่าทำไมจึงตัด เขาก็ตอบว่าตัดเพราะไม่มีน้ำรด จึงตัดเพื่อให้ต้นไม้ใช้น้ำในการ
 หล่อเลี้ยงลำต้นน้อยลง แต่ถ้าไม่ตัดต้นไม้ก็จะตายเพราะไม่มีน้ำจะเลี้ยงลำต้นอีกเช่นกัน
 นอกจากนั้นยังพบว่าเขาเลี้ยงห่านในไร่นาหม่อน ซึ่งเขาก็ตอบว่า เลี้ยงห่านเพื่อให้ช่วยกำจัด
 หนอน และมูลห่านก็เป็นปุ๋ยให้กับต้นหม่อนได้อีกด้วย ไร่นาหม่อนเขาก็จะทำตามตะวัน หลังคา
 ก็ใช้หญ้าคาทั้งอกในสวนนั่นเอง

หลังจากที่มหาอัยกัลังได้บรรยายแล้วก็ได้เปิดโอกาส ให้ผู้มาฝึกงานถามซึ่งเป็นไปใน
 ลักษณะของการพูดคุยกัน จนกระทั่ง 22.00 ตรง มหาอัยกัลังจึงหยุดบรรยาย

การฝึกงานภาคทฤษฎีควบคู่กับการปฏิบัติ

เมื่อมหาอัยกัลังบรรยายเสร็จในภาคกลางคืนแล้ว จึงนัดหมายให้ผู้มาฝึกงานตื่นแต่เช้า
 ประมาณ 5.00 น. เพื่อเริ่มเตรียมฝึกภาคปฏิบัติต่อไป ปรากฏว่าเมื่อถึงเวลา 5.00 น.
 ผู้ที่ฝึกงานอยู่ในวัยกลางคนก็สามารถตื่นได้ทันเวลา แต่มีเพียงผู้ฝึกงานซึ่งอยู่ในวัยรุ่น 1 คน
 เท่านั้นที่ไม่ตื่น และไม่มีใครปลุกด้วยซึ่งวัยรุ่นผู้นั้นเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า "อายเขามากที่ตื่นสาย"

งานที่มหาอำมาตย์มาฝึกงานทำตั้งแต่เข้ามิด คือ การปลูกต้นกล้วย ต้นมันเทศ และ ต้นตะไคร้ ในบริเวณคันนาซึ่งมหาอำมาตย์จ่างรถมาปรับพื้นที่ในนาข้าว ขุดบ่อเพื่อมาเลี้ยงปลาใน นาข้าว และขยายคันนาให้ใหญ่ขึ้นด้วย โดยมหาอำมาตย์ได้บอกว่า "เมื่อขึ้นคันนาหรือขุดบ่อใหญ่ ๆ จะต้องรีบปลูกต้นไม้ เพื่อไม่ให้คันดินพังทลายลงไปมาก"

อย่างไรก็ตามการฝึกงานในภาคปฏิบัติส่วนมากจะเป็นเทคนิควิธีการทำการเกษตร แบบต่าง ๆ ซึ่งคุณลูกจะเป็นผู้ให้การอบรม โดยมีการบรรยายในภาคทฤษฎีกับการปฏิบัติ และหากศาลารับรองไม่ว่างเพราะมีแขกอื่น ๆ มาเยี่ยมชมไร่ นา คุณลูกก็จะใช้สถานที่ตาม ไร่ไม่เป็นที่ใช้บรรยายภาคทฤษฎี เรื่องที่ใช้ในการอบรมก็เป็นเรื่องราวคล้ายกับการอบรมให้ แก่เกษตรกรแบบผสมผสานจังหวัดสุรินทร์ฟ้ง ซึ่งมีเนื้อหาส่วนมาก ๆ คล้ายกับเนื้อหาในบทที่ 4 ซึ่งผู้วิจัยกล่าวมาแล้ว

ผลจากการมาฝึกงาน และมาดูงานที่ไร่ นามหาอำมาตย์

ที่มหาอำมาตย์กล่าวถึงการติดตามและประเมินผลผู้ที่เคยมาฝึกงาน และเคยมาดูงานที่ ไร่ นาของตนว่าสามารถกลับไปปฏิบัติได้หรือไม่นั้น สำหรับผู้ที่มาจากจังหวัดขอนแก่น ซึ่ง มีทั้งวัยรุ่น และชาวบ้านมีอายุนั้น ภายหลังต่อมาพ่อแม่ของวัยรุ่นเหล่านั้นได้มาเยี่ยมที่ไร่ นา ของมหาอำมาตย์ และบอกมหาอำมาตย์อย่างชื่นชมว่า ลูก ๆ ของพวกเขากลับไปเพาะมะม่วงแข่งกัน ว่าของใครจะงอก ปรากฏว่างอกทุกคนและสามารถนำไปใช้ไปขายได้

ส่วนผู้ที่มาฝึกงานจากหมู่บ้านสระคูนนั้น มหาอำมาตย์กล่าวว่าเป็นหมู่บ้านที่มีการทำการ เกษตรแบบผสมผสานกันมาก และเป็นนักปฏิบัติที่ดีเยี่ยมโดยเฉพาะ นายสุนา สดศิริ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้เดินทางไปสัมภาษณ์ และสังเกตการทำการเกษตรของชาวบ้านสระคูนใน วันที่ 27 เมษายน 2534 โดยไปพบผู้ใหญ่ผาย สร้อยสระกลาง และได้รับการชี้แนะให้ไปสัมภาษณ์ และสังเกตเกษตรกรรายอื่น ๆ ต่อไป

ผู้ใหญ่ผายได้กล่าวว่า ในปี พ.ศ. 2523 ตนได้เป็นกรรมการของสำนักงานศาสนา เพื่อการพัฒนาจังหวัดสุรินทร์ ได้รู้จักพูดคุยกับมหาอำมาตย์ ติดใจกับคำพูดของมหาอำมาตย์ที่กล่าวว่า "คนเราต้องสร้างฐานชีวิต แบบให้มิดกิน โดยการทำอะไรก็ตามให้ทำจากเล็กไปหาใหญ่" จากคำพูดดังกล่าวผู้ใหญ่ผายจึงนำมาพิจารณาใช้ในการปกครอง และพัฒนาหมู่บ้าน

ด้วยสำนึกของผู้ใหญ่ผายว่าตนเองและชาวบ้านเป็นชาวนา จึงคิดว่าหนทางที่จะใช้พัฒนาหมู่บ้าน ด้วยวิธีการทางเกษตร และเมื่อผู้ใหญ่ผายได้มีโอกาสไปดูงานที่ไร่นามมหาอยู่ ในครั้งแรก ก็กลับไปทำที่บ้านทันที พร้อมทั้งเล่าบอกชาวบ้านด้วย ต่อมาใน พ.ศ.2529 ผู้ใหญ่ผายจึงพาชาวบ้านไปดูงานมหาอยู่จำนวน 20 คน โดยเลือกเฉพาะชาวบ้านที่สนใจ และความตั้งใจจริง ผลจากการที่พาชาวบ้านไปดูงานครั้งนั้น เมื่อกลับมาชาวบ้านสามารถทำได้ถึง 50 คน โดยการเลี้ยงปลาในนาข้าว และไร่นาผสมผสาน

อย่างไรก็ตามนอกจากผู้ใหญ่ผายจะพัฒนาอาชีพให้แก่ชาวบ้านแล้วยังพัฒนาในด้านอื่นด้วย อาทิ สืบทอดและฟื้นฟูประเพณีดั้งเดิมตามแบบชุมชนที่ดั้งเดิมของอีสานในอดีต โดยประยุกต์ประเพณีทำบุญประทายข้าวหลังฤดูเก็บเกี่ยว รวบรวมข้าวที่ได้จากการทำบุญขึ้นเป็นกองทุนหมู่บ้าน เป็นต้น

จากผลงานด้านพัฒนาอย่างมาก ทำให้ พ.ศ.2530 องค์การเอกชนพัฒนาชนบทเขตอีสานใต้ ได้ร่วมกันประกาศเกียรติคุณ และมอบรางวัลดีเด่นให้แก่ผู้ใหญ่ผายในฐานะผู้นำที่มีผลงานและสร้างความก้าวหน้าให้กับชนวนการพัฒนาชุมชนมากที่สุดผู้หนึ่ง

ในปี พ.ศ.2531 ผู้ใหญ่ผายได้ขยายงานออกไปยังหมู่บ้านใกล้เคียง โดยหมู่บ้านเหล่านั้นถือเอาหมู่บ้านสระคุณเป็น "หมู่บ้านครู" ที่พวกเขาเจริญรอยตาม โดยตั้งชื่อกลุ่มว่า "โอ้ไต้หน้อย" ซึ่งเป็นคำจากบทกวีเก่าของอีสานที่มีความหมายลึกซึ้งในด้านการพัฒนาอุปสรรคด้วยปัญญา และการพัฒนา หากมีมิตเพียงเล่มเดียวก็ร่างกายก็สามารถจะทำอะไรได้หลายอย่าง เปรียบเสมือนฝนความยากจน

รูปแบบการทำงานของกลุ่มโอ้ไต้หน้อยนี้ เป็นรูปแบบของการพึ่งตัวเอง เน้นการทำงานด้วยทุนของตนเอง มากกว่าการกู้หนี้ยืมสินมาใช้ นอกจากนี้ยังเห็นว่า "อย่าอย่ากรวย" โดยยึดเอาศีล 5 เข้าควบคุมตนเองและกลุ่ม

วิธีการดำเนินการของกลุ่มโอ้ไต้หน้อย จะมีการประชุม 2 เดือนต่อครั้ง ประชุมปรึกษาในเรื่องการทำงานของกลุ่ม โดยช่วยกันแก้ปัญหาต่าง ๆ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน นอกจากจะประชุมกลุ่มใหญ่แล้ว ในกลุ่มย่อยของหมู่บ้าน ก็มีการรวมกลุ่มพูดคุยกันเสมอ โดยในการประชุมแต่ละครั้งสมาชิกจะห่อข้าวไปกินเองด้วย

นอกจากนั้นแล้วผู้ที่เข้ากลุ่มได้นั้น จะมีกรรมการของกลุ่มตรวจสอบว่าติดบายมุขหรือไม่ หากพบว่าติดก็จะไม่รับเข้ากลุ่มจนกว่าจะเลิก และหากเข้าเป็นสมาชิกแล้ว ขาดการประชุม 3 ครั้ง กรรมการจะพิจารณาให้ออกจากกลุ่ม และเนื่องจากสมาชิกส่วนมากเป็นชาวนา ดังนั้นแนวทางอันหนึ่งที่กลุ่มอิไต๋น้อย เลือกการดำเนินการในการพัฒนาอาชีพ คือ การทำการเกษตรแบบผสมผสาน โดยอาศัยทุนของตนเองเป็นหลัก

อย่างไรก็ตามเมื่อชาวบ้านเริ่มทำการเกษตรแบบผสมผสานแล้วพบปัญหาทางกลุ่มก็ติดต่อเจ้าหน้าที่ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน เพื่อการดำเนินการฝึกอบรมในเรื่องที่สมาชิกไม่มีความรู้ เป็นต้นว่า เรื่องเกี่ยวกับ โค กระบือ สุกร และไก่ ทางปศุสัตว์อำเภอก็จะดำเนินการอบรมให้ หรือในเรื่องของพันธุ์ปลาที่ประสบปัญหาการหาซื้อลูกปลายาก และมีราคาแพง ทางกลุ่มจึงคิดจะเพาะพันธุ์ปลาขึ้นเองโดยให้ชาวบ้านไปฝึกหัดการเพาะพันธุ์ปลาที่ไร่ของมหาอยู่ และที่บ้านกองนาง จังหวัดหนองคาย

ผลจากการส่งชาวบ้านไปฝึกหัดเพาะพันธุ์ปลาที่ไร่ของมหาอยู่นั้น ในปัจจุบันนี้ (เมษายน พ.ศ.2534) บ้านสระคูยังเพาะพันธุ์ปลาไม่ได้ เนื่องจากขาดแคลนน้ำ เพราะการเพาะพันธุ์ปลา มักจะดำเนินการในช่วงประมาณเดือนเมษายน และเดือนพฤษภาคม เพื่อจะได้มีเวลาอนุบาลปลาให้ตัวโตพอที่จะไปเลี้ยงในนาข้าวได้

ภาพประกอบ 16 บ่อเพาะพันธุ์ปลาที่บ้านผู้ใหญ่นาย สร้อยสระกลาง

ภาพประกอบ 17 ไร่นาผสมผสานของผู้ใหญ่นาย สร้อยสระกลาง

นอกจากผู้วิจัยจะได้พูดคุยและสัมภาษณ์ผู้ใหญ่มากแล้ว ก็ได้สัมภาษณ์ชาวบ้านที่เคยไปดองและผิงงานที่ไร่หมากอยู่ ผ่านการแนะนำของผู้ใหญ่ชาย ชาวบ้านคนแรก คือ นายสุคนา สดศิริ ชาวบ้านผู้เคยประสบความล้มเหลวในชีวิต มีหนี้สินล้นพ้นตัว และเป็นชาวบ้านกลุ่มแรกที่ผู้ใหญ่นำไปดองและผิงงานที่ไร่หมากอยู่ และกลับมาทำเกษตรแบบผสมอย่างได้ผลดี จนสามารถเป็นตัวอย่างให้แก่ชาวบ้านรายอื่น ๆ ได้

นายสุคนา สดศิริ ได้กล่าวถึงหมากอยู่ว่า ตนเองได้ซื้อคิดสำหรับการทำมาหากินจากหมากอยู่มาก เช่นแนวคิดในการแก้ปัญหาเรื่องปากเรื่องท้องเรื่องความอยากจน โดยให้ทำจากเล็กไปหาใหญ่

อย่างไรก็ตามเมื่อนายสุคนา กลับจากการไปดองที่ไร่ของหมากอยู่ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2529 แล้ว ก็เริ่มซุดคลองในวันที่ 1 ธันวาคม 2529 จนกระทั่งถึงเดือนกันยายน พ.ศ. 2530 โดยมีภรรยาเป็นผู้ช่วยสามารถขุดบ่อได้ขนาด กว้าง 2 วา ยาว 35 วา ปลุกต้นไม้บนคันนาที่ขยายขึ้น และแม้ว่าพื้นที่การทำนาจะถูกลดลง แต่ปริมาณข้าวยังได้เท่าเดิม คือ ผลผลิตจากพื้นที่ 7 ไร่ ได้ข้าวเปลือก 52 กระสอบ เมื่อครั้งยังไม่ลดพื้นที่การทำนา โดยการขุดบ่อ แต่เมื่อขุดบ่อและขยายคันนาแล้ว ก็ยังได้ปริมาณข้าวถึง 51 กระสอบ จากผลสำเร็จดังกล่าว นายสุคนา จึงขุดคลองเพื่อเลี้ยงปลาในนาข้าวเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนในปัจจุบัน (เมษายน พ.ศ. 2534) มีคลองถึง 2 คลอง กว้าง 4 วา ยาว 35 วา และได้พยายามขุดบ่อต่อ ๆ ไปในฤดูแล้ง

นอกจากนี้แล้วนายสุคนายังกล่าวได้อีกว่า "ชอบการทำเกษตรแบบผสมผสาน เพราะง่าย ในพื้นที่เดียวสามารถปลูกได้หลายอย่าง เช่น ขนุน น้อยหน่า พริก มะเขือ ถั่วครอบครวข้าวอะไรก็ปลูกอย่างนั้น และที่สำคัญมีปลาไว้กินด้วย บางคนมองข้ามของเล็กของน้อย ไปรับจ้างเขาได้เงินวันละ 100 บาท แล้วนำมาซื้อเขากินก็หมดไป แต่การปลูกพริกหรือต้น กินไม่หมดก็ยังเอาไปขายได้ ทำอะไรก็ตามหากหวังความร่ำรวยมาก โดยการไปกู้หนี้ยืมสินมาลงทุน อาจจะหมดเนื้อหมดตัวก็ได้ แต่ถ้าทำให้พอมีพอกิน ก็ปลอดภัยสิ้นแค่นี้ก็มีความสุขแล้ว ปู่ย่าตายายก็ทำอย่างนั้นมานานแล้ว ไม่เห็นต้องซื้อเขากิน"

ปัจจุบันนี้ที่ไร่ของนายสุตนา เป็นสถานที่เผยแพร่ความรู้แก่ชาวบ้านและบุคคลภายนอกเสมอ พร้อมกันนี้นายสุตนาได้รับเชิญไปบรรยายในที่ต่าง ๆ พร้อมกับผู้ใหญ่อีกด้วย หลักการเผยแพร่ความรู้ของนายสุตนาได้ยึดแนวทางของมหาอยู่ คือการใช้หลักธรรมะเป็นตัวควบคุมการทำงาน

ภาพประกอบ 18 นายสุตนา สุตศิริ และภรรยา

ภาพประกอบ 19 ไร่นาของนายสุตนา สดศิริ

นายบุญมี ปะนามะกา ชาวบ้านสระคุณอีกผู้หนึ่งที่ได้ไปดูงานที่ไร่นามหาอยู่ ต่อจากกลุ่มของนายสุตนา โดยไปดูงานในปี พ.ศ. 2530 หลังจากดูงานแล้ว สิ่งแรกที่นายบุญมี ลงมือทำคือ การเลี้ยงสุกรบนบ่อปลา ต่อมาก็ปลุกผัก และปลูกไม้ผล พร้อมทั้งขุดบ่อเลี้ยงปลาในนาข้าวด้วย

เมื่อนายบุญมีขุดบ่อครั้งแรก มีคนมาเห็นและเขาก็หัวเราะเยาะว่า "กลัวจะหมดนา" แต่ต่อมาพวกเขาเห็นว่ามียรายได้จากปลามากจึงขุดตาม อย่างไรก็ตามจากการทำเกษตรแบบผสมผสานของนายบุญมี ได้ทำให้มียรายได้ดีขึ้น จากการขายสุกร ผัก ปลา และนายบุญมีได้สอนลูกหลานให้ทำตามแบบดังกล่าวจนปัจจุบันลูก ๆ ไม่ไปทำงานที่กรุงเทพฯ แล้ว

นายตาเกษตรกรจากบ้านสระคุณอีกผู้หนึ่ง ที่ได้ไปฝึกงานที่ไร่นาของมหาอยู่ในปี พ.ศ. 2532 โดยไปฝึกหัดงานการเพาะพันธุ์ปลา และเดินทางไปฝึกงานด้วยกันจำนวน 3 คน ฝึกงาน 5 วัน นายตาได้เล่าถึงสิ่งที่ตนเองไปฝึกว่า "ไปพักอยู่กับพ่อมหาอยู่เลย

ต้องตื่นตั้งแต่ 6 โมงเช้า บางวันก็ว่างบางวันก็ปั่นคันทนา รับประทานอาหารเสร็จแล้วไป ถ่ายน้ำ เพื่อตากบ่อ แล้วก็จับปลามาเพาะพันธุ์ ฝึกหัดกระบวนการในเวลา 5 วัน"

นอกจากนั้นแล้วนายตายังเล่าอีกว่า ตั้งแต่ตนกลับจากฝึกงานยังไม่ได้เพาะพันธุ์ ปลาของตนเองเลย เพราะไม่มีอุปกรณ์ ต่อ ๆ มาภักสิมสูตรจึงไปฝึกหัดที่หมู่บ้านใกล้เคียง คือหมู่บ้านปิตทอง แต่จนแล้วจนรอดก็ไม่ได้เพาะสักที

แม้ว่าไม่ได้เพาะปลาด้วยตัวเอง แต่สิ่งที่นายตาได้รับจากการฝึกงานที่ไร่ของ มหาอยู่ พบว่ามหาอยู่ทำมานานถึง 40 ปี จึงมีกินขนาดนี้ นายตาจึงนำมาเป็นแบบอย่าง และในหน้าแล้งก็จะขุดบ่อเพิ่มเติมนึก

สุดท้ายนายตาได้แนะนำให้ผู้วิจัยไปดูการเพาะพันธุ์ปลาที่หมู่บ้านปิตทอง ซึ่งมี เจ้าหน้าที่ของสำนักงานศาสนาเพื่อการพัฒนาจังหวัดสุรินทร์ มาประจำอยู่ที่หมู่บ้าน และ เคยพาเกษตรกรไปฝึกการเพาะพันธุ์ปลาที่ไร่ของมหาอยู่ด้วย

ผู้วิจัยจึงได้เดินทางไปหมู่บ้านปิตทองในวันเดียวกัน เพราะหมู่บ้านปิตทอง ตั้งอยู่ใกล้เคียงกับหมู่บ้านสระคูณ และได้มีโอกาสสัมภาษณ์คุณประสพ รักษา เจ้าหน้าที่ของ สำนักงานศาสนาเพื่อการพัฒนาจังหวัดสุรินทร์ (ส.พ.น.)

คุณประสพได้กล่าวว่า ตนเองมาทำงานประสานงานกับผู้นำชาวบ้าน 8 หมู่บ้าน ในอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อกระตุ้นชาวบ้านให้รวมตัวกัน เพื่อให้เกิดการพัฒนาหมู่บ้าน และการทำการเกษตรแบบผสมผสานก็เป็นรูปแบบหนึ่ง ในการ พัฒนาอาชีพของชาวบ้าน แต่เมื่อชาวบ้านทำการเกษตรแบบนี้แล้ว ประสพปัญหาในเรื่อง การซื้อลูกปลา ชาวบ้านจึงสนใจที่เพาะพันธุ์ขึ้นเอง

คุณประสพจึงได้พาชาวบ้านไปดูงาน และฝึกหัดการเพาะพันธุ์ปลาที่บ้านมหาอยู่ โดยมีชาวบ้านจำนวน 10 คน หลังจากฝึกหัดการเพาะพันธุ์ปลาเสร็จแล้ว ชาวบ้านได้รวม กลุ่ม "เพาะพันธุ์ปลา" ลงทุนประมาณ 3 หมื่นบาท รวม 2 หมู่บ้าน คือหมู่บ้านปิตทอง และ หมู่บ้านโนนสำราญ การเพาะพันธุ์ปลาครั้งแรกได้ผลไม่ด้นัก ต่อมาคุณชัยยันต์ สุนทรชัย บุตรชายของมหาอยู่ ผู้ฝึกสอนการเพาะพันธุ์ปลา จึงมาอยู่ช่วยเพาะพันธุ์ปลา 3 วัน จึง เพาะได้ แต่ต่อมาก็ยังมีปัญหาเรื่องการอนุบาลลูกปลาไม่ด้นอ ซึ่งเป็นปัญหาในเรื่อง

กระบวนการกลุ่ม แต่อย่างไรก็ตามคุณประสพได้กล่าวว่า "โดยหลักการแล้วการเพาะพันธุ์ปลา ชาวบ้านสามารถทำได้"

เมื่อผู้วิจัยถามคุณประสพถึงการทำการเกษตรแบบผสมผสานของกลุ่มอีได้น้อย คุณประสพ แสดงความเห็นว่ ในหมู่บ้านสระคุณซึ่งเป็นหมู่บ้านแม่แบบ ทำได้ถึง 70 % แต่ในหมู่บ้านอื่น ๆ ทำได้เพียง 20 % จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่า ในหมู่บ้านสระคุณนั้น เมื่อผู้วิจัย ไปหาชาวบ้านที่บ้านของเขาเพื่อสัมภาษณ์นั้น มักจะไม่พบพวกเขา ต้องออกพบที่ไร่นา และเมื่อผ่านไปในแต่ละไร่นาก็พบรูปแบบการทำเกษตรแบบผสมผสานที่มีการขุดคลองในนา การปลูกไม้ยืนต้นตามคันนา และมีการเลี้ยงสัตว์ซึ่งมีรูปแบบไม่แตกต่างกันมากนัก

ชมรมเกษตรแบบผสมผสานจังหวัดสุรินทร์

แนวทางที่มหาอยู่ใช้ในการเผยแพร่ความรู้ เกี่ยวกับเกษตรแบบผสมผสานอีกอย่างหนึ่ง คือ การรวมตัวกันกลุ่มผู้นำกลุ่มเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ จัดตั้งเป็นชมรมเกษตรแบบผสมผสานขึ้น โดยวัตถุประสงค์ในครั้งแรกเพื่อ รวมกลุ่มผู้ที่ทำงานด้านเกษตรแบบผสมผสาน และดำเนินการเผยแพร่ความรู้ต่อไป โดยมีความเป็นมาและวิธีการดำเนินการของชมรมฯ ดังนี้

ความเป็นมาของชมรมฯ

ในด้านความเป็นมาและวิธีดำเนินการของชมรมฯ นั้น มหาอยู่แนะนำให้ผู้วิจัย สัมภาษณ์ คุณนิยม จิตระดิษฐ์ ซึ่งเป็นเลขานุการของชมรมเกษตรแบบผสมผสาน จังหวัดสุรินทร์ แทนการสัมภาษณ์มหาอยู่ เนื่องจากคุณนิยม จะเป็นผู้เก็บเอกสาร และเป็นตัวจักรที่สำคัญของชมรมฯ ผู้วิจัยจึงสัมภาษณ์คุณนิยมในวันที่ 14 เมษายน 2534 และวันที่ 30 กันยายน 2535 ที่ไร่นาของมหาอยู่ และที่บ้านคุณนิยม ในหมู่บ้านทันทกระบือ ตำบลลำโรง อ.เมือง จ. สุรินทร์ คุณนิยม จิตระดิษฐ์ อดีตผู้นำกลุ่มเกษตรกรที่เคยได้รับเลือก

ให้เป็นประธานกลุ่มเกษตรกรในระดับภูมิภาค จนถึงระดับประเทศ นับตั้งแต่ได้รับเลือกให้เป็นประธานกลุ่มทำนาสำโรง คณะกรรมการกลางกลุ่มเกษตรกรอำเภอเมือง ประธานคณะกรรมการกลางกลุ่มเกษตรกรจังหวัดสุรินทร์ คณะกรรมการกลางกลุ่มเกษตรกรระดับภาค และคณะกรรมการกลางระดับประเทศ

คุณนิยมเล่าถึงจุดเริ่มต้น ในการตั้งชมรมฯ นั้น มีผลมาจากในปี พ.ศ. 2528 ซึ่งเป็นปีที่ราคาข้าวตกต่ำอย่างมาก แทนจะเรียกได้ว่าเป็นวิกฤตของชาวนาเลยก็เดียว จนกระทั่งรัฐบาลมีนโยบายยกระดับราคาข้าวเปลือกนาปี ฤดูการผลิตปี 2528/29 เพื่อแก้ปัญหาาราคาข้าวเปลือกนาปี ให้เกษตรกรชาวนา ได้ขายข้าวในราคาที่คุ้มธรรม สอดคล้องกับต้นทุนการผลิต และภาวะตลาดการค้าทั้งภายใน และภายนอกประเทศ

รัฐบาลได้กำหนดให้โรงสีที่ซื้อข้าวเปลือก ต้องรับซื้อข้าวเปลือกในราคาไม่ต่ำกว่าที่รัฐบาลกำหนด คือ ข้าวเปลือกนาปี ที่มีความชื้นไม่เกิน 14% ไม่มีสิ่งเจือปนและลีเป็นข้าวสาร 5% ในราคาไม่ต่ำกว่าเมตริกตัน (1000 กก.) ละ 3,000 บาท ณ โรงสี หรือสถานที่ของโรงสี และขายข้าวเปลือกชนิดอื่น ๆ ได้ในราคาสูงขึ้นหรือต่ำลงตามชนิด และขึ้นของข้าวเปลือกขึ้นละ 100 บาท (กรมการค้าภายในกระทรวงพาณิชย์. 2528 : 1 - 3)

สำหรับแนวทางในการขายข้าวเปลือกนั้น ชาวนาสามารถเลือกตัดสินใจว่าจะขายให้กับใคร ที่ไหน จึงจะได้ราคาดีที่สุด เพราะรัฐบาลได้กำหนดราคารับซื้อขั้นต่ำไว้ ณ โรงสี เพื่อสร้างอำนาจต่อรองให้แก่เกษตรกรแล้ว โดยชาวนามีทางเลือกในการขายข้าวได้ 4 วิธี เป็นต้นว่า การขายข้าวโดยตรงให้แก่โรงสี ซึ่งชาวนาสามารถนำข้าวไปขายให้กันทางโรงสีเอง หรือ การขายข้าวให้กับคนกลางที่ซื้อข้าวเปลือกในท้องนาหรือหน้าลาน

การขายข้าวเปลือกให้กับพ่อค้าคนกลางหน้าลานนี้ เมื่อมีโครงการยกระดับราคาข้าวแล้วชาวนาสามารถต่อรองให้ราคาข้าวดีขึ้น เพราะหากผู้รวบรวมข้าว เอาไว้เอาเปรียบในเรื่องราคาข้าว ชาวนาก็สามารถเลือกขายวิธีอื่นได้ โดยใช้สิ่งที่มาประกอบการตัดสินใจ คือ การขนส่งข้าวไปขายยังโรงสี ค่าบริการในการนำข้าวไปขาย และค่าเสียเวลา

อีกวิธีหนึ่งที่ชาวนาสามารถเลือกขายข้าวคือ การขายโดยผ่านตลาดกลาง ซึ่งบางท้องที่ ได้มีการจัดตั้งตลาดกลางหมู่บ้าน ในท้องถิ่นระดับอำเภอหรือระดับจังหวัด นอกจากนี้แล้ววิธีการขายข้าวอีกอย่างหนึ่ง ที่รัฐบาลสนับสนุนมานานแล้ว คือ การขายข้าวให้กับกลุ่มเกษตรกร และสหกรณ์การเกษตร ซึ่งมีการรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาโดยตรง ตามกำลังเงิน และความสามารถของสถาบันเกษตรกรนั้นๆ โดยได้รับจากสนับสนุนช่วยเหลือของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (กรมการภายใน กระทรวงพาณิชย์. 2528 : 7)

การสนับสนุนของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ให้มีการจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรขึ้น เพื่อให้สมาชิกในกลุ่มได้ดำเนินการร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น รวบรวมผลผลิต และนำผลิตภัณฑ์ของสมาชิกมาจัดการขาย แปรรูปออกขาย หรือซื้อผลผลิต และผลิตภัณฑ์ จากบุคคลอื่นมาจัดการขาย หรือแปรรูปออกขายเท่าที่จำเป็น โดยประหยัด

สำหรับการดำเนินการของกลุ่มเกษตรกรจังหวัดสุรินทร์ ตามนโยบายของระดับราคาข้าว นั้น ทางกลุ่มได้รับซื้อข้าวเปลือกจากสมาชิก ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2528 โดยรับซื้อข้าวหอมมะลิ กิโลกรัมละ 2.75 บาท เมื่อดำเนินการได้ไม่นาน ปรากฏว่าทางสมาคมโรงสีแห่งประเทศไทย ได้ถอนตัวไม่เข้าร่วมโครงการยกระดับราคาข้าว ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2529 ส่งผลให้ราคาข้าวในจังหวัดสุรินทร์ตกลงมาเหลือเพียง กิโลกรัมละ 1.50 บาท ทางกลุ่มเกษตรกรจังหวัดสุรินทร์จึงขายได้ราคาต่ำกว่าทุน คือ ขาดทุน กิโลกรัมละ 1.20 บาท

จากเหตุการณ์ดังกล่าวนี้เอง ทำให้มีการรวมตัวของผู้นำกลุ่มเกษตรกร หรือคณะกรรมการกลางกลุ่มเกษตรกรระดับประเทศขึ้น เพื่อประท้วงต่อรัฐบาลในวันที่ 28 ธันวาคม 2528 โดยยื่นข้อเสนอด่อนายกรัฐมนตรี 3 ข้อ ด้วยกัน คือ

1. ให้รัฐบาลรับซื้อข้าวเปลือกในราคาเกวียนละ 3,000 บาท
2. ขอให้รัฐบาลให้คำตอบภายในวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2530
3. หากรัฐบาลไม่ให้คำตอบภายในระยะเวลาที่กำหนด ทางคณะกรรมการกลางกลุ่มเกษตรกรระดับประเทศ จะดำเนินการตามความเหมาะสมต่อไป

เมื่อถึงระยะเวลาที่กำหนดรัฐบาลไม่ได้ให้คำตอบ ผู้นำกลุ่มเกษตรกรดังกล่าวจึงไปประท้วงที่ทำเนียบรัฐบาล แต่ไม่สำเร็จ และก่อให้เกิดความผิดหวังแก่ผู้นำกลุ่มเกษตรกรอย่างมาก ต่างก็หวนกลับมาทบทวนแนวทางในการประกอบอาชีพใหม่ เนื่องจากพวกตนทำนา แต่เมื่อข้าวราคาตกเกษตรกรชาวนาไม่สามารถจะทำอะไรได้

ประจวบกับองค์การพัฒนาภาคเอกชนในจังหวัดสุรินทร์ โดยเฉพาะโครงการพัฒนาหมู่บ้านชายแดน จังหวัดสุรินทร์ กำลังศึกษาทางเลือกเพื่อการพัฒนา ด้วยการสนับสนุนเสริมสร้างองค์กรชาวบ้าน และเครือข่ายชาวบ้าน โดยพยายามผลักดันให้เกษตรกรด้วยกันเอง เป็นตัวขยายความรู้ ให้แก่ชาวบ้านโดยตรง หรือเพื่อให้เกิดวิทยากรชาวบ้าน ดังนั้นเจ้าหน้าที่ของโครงการฯ จึงต้องประสานงานกับองค์การประชาชน ซึ่งมีอยู่แล้วในขณะนั้น

อย่างไรก็ตามจากการประสานงานดังกล่าว ทำให้เจ้าหน้าที่ของโครงการมีพัฒนาหมู่บ้านชายแดน จังหวัดสุรินทร์ ได้รู้จักกับเกษตรกรในระดับผู้นำ เป็นต้นว่า ได้รู้จักกับมหาอยู่ ในฐานะผู้นำด้านสหกรณ์การเกษตร คุณนิยม จิตระคิดส์ ผู้นำกลุ่มเกษตรกรคุณล้มฤทธิ์ ญุสุข ประธานกลุ่มเกษตรกร ตำบลแกใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ อาจารย์เนื่อง อนุไวยยา อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านกระแทกกระบือ ตำบลลำโรง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ และพระครูนิมิชประชานถ (หลวงพ่อนาน) พระนักพัฒนาของตำบลท่าสว่าง อ.เมือง จ. สุรินทร์

จากสภาวะการณ์ที่ราคาข้าวตกต่ำอย่างมาก ทางโครงการพัฒนาหมู่บ้านชายแดน จังหวัดสุรินทร์ จึงได้เสนอทางเลือกในการประกอบอาชีพ โดยพาผู้นำกลุ่มเกษตรกรดังกล่าวข้างต้น ไปดูงานการเกษตรในหลายๆ จังหวัด เป็นต้นว่า ดูงานการเกษตรบนภูเขา การปลูกมะขามหวาน และการปลูกพืชผักสวนครัว ที่จังหวัดเพชรบูรณ์ ดูงานหมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองที่เริ่มก่อตั้ง ที่จังหวัดเลย และดูการปลูกพริก ที่ตำบลหัวเรือ จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งปลูกพริกในช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยวที่ทำรายได้ให้แก่เกษตรกรจำนวนไม่น้อย คือขายได้กิโลกรัมละ 28 บาท เมื่อปลูกในพื้นที่ 1 งาน จะขายได้เงินประมาณ 1 หมื่นบาท

เมื่อไปดูงานในที่ต่าง ๆ แล้ว กลุ่มผู้นำเกษตรกรก็พบว่า พวกเขาเหล่านั้นได้รับผลกระทบจากราคาข้าวตกต่ำน้อยมาก เนื่องจากเพาะปลูกพืชชนิดอื่น ที่มีราคาดีกว่าข้าว เช่น มะขามหวาน สามารถขายได้กิโลกรัมละ 150-200 บาท ขายมะขามหวานได้เพียง 1 กิโลกรัม ก็สามารถซื้อข้าวเปลือกได้ถึง 100 กิโลกรัม หรือการปลูกพริกที่มีราคากิโลกรัมละ 28 บาท

จากการไปดูงานครั้งนี้ ทำให้ผู้นำเกษตรกรที่ไปดูงานด้วยกัน ได้ปรึกษากัน และคิดเปลี่ยนแปลงวิธีการทำการเกษตร ว่าควรจะปลูกหลาย ๆ อย่างเพื่อลดอัตราเสี่ยงของราคาข้าว และต่อมาก็ได้รวมตัวกันตั้งเป็นชมรมเกษตรแบบผสมผสาน (Integrated Farming Group, IFG) โดยมีสำนักงานตั้งอยู่ที่บ้านมหาอยู่คือบ้านเลขที่ 6 หมู่ที่ 4 ตำบลสลักได อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

หลักการดำเนินงานของชมรมเกษตรแบบผสมผสาน จังหวัดสุรินทร์

หลักการของชมรมฯ ยึดหลักการทำการเกษตรแบบผสมผสาน ตามแบบสมัยบรรณบุรุษ ที่ทำการเกษตรแบบไร่นาสวนผสมคือ การทำกิจกรรมหลาย ๆ อย่างพร้อมกัน โดยเพิ่มหลักการให้มีการเกื้อกูลกันของแต่ละกิจกรรม และให้กิจกรรมแต่ละชนิด มีผลประโยชน์ร่วมกัน โดยอาศัยหลักการดังนี้คือ

1. ต้องวางแผนการผลิตแบบผสมผสาน ในพื้นที่การเกษตรของตน
2. ต้องวางแผนกิจกรรมแต่ละอย่างว่า ควรทำในช่วงใด และมีสิ่งใดบ้างที่สามารถเกื้อกูลกัน

3. ต้องรู้จักคาดการณ์ในการทำการเกษตร

ในช่วงแรกผู้ร่วมจัดตั้งชมรมมี 5 คน สมาชิกจะประกอบเกษตรกรใน 4 ตำบล แบ่งเป็น 2 กลุ่มคือกลุ่ม ที่มีน้ำชลประทาน ได้แก่ ตำบลท่าสว่าง และตำบลแกใหญ่ ส่วนอีก 2 ตำบล มีการทำการเกษตรโดยอาศัยน้ำฝน ได้แก่ ตำบลสลักได และตำบลลำโรง

ดำเนินการประชุมครั้งแรก ในวันที่ 21 มิถุนายน 2529 เพื่อเลือกตั้งคณะกรรมการของชมรมเกษตรแบบผสมผสาน จังหวัดสุรินทร์ พร้อมทั้งพิจารณาร่างระเบียบข้อบังคับของชมรมฯ เพื่อเสนอเข้าที่ประชุมใหญ่ต่อไป คณะกรรมการได้แก่

1. ประธาน นายอยู่ สุนทรชัย
2. รองประธาน นายเกื้อ วงศ์บุญ
3. เลขานุการ นายนิยม จิตระดิษฐ์
4. เกรียนิก นานโพย สุขวาสนะ
5. ประชาสัมพันธ์ นายล้มฤทธิ์ บุญสุข
6. นายทะเบียน นายบุญเนื่อง อนุไวยยา

วัตถุประสงค์ของชมรมเกษตรแบบผสมผสานจังหวัดสุรินทร์

1. เป็นศูนย์รวมของเกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบผสมผสาน
2. ศึกษาทดลองแนวทางทำการเกษตรที่เหมาะสมกับท้องถิ่น
3. เป็นแหล่งฝึกอบรม และเผยแพร่การเกษตร โดยอาศัยหลักนิเวศวิทยา และ

เทคโนโลยีที่เหมาะสม

เป้าหมายการดำเนินงานมีทั้ง ในเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ

1. ในเชิงปริมาณ จะรับสมัครเกษตรกรที่สนใจ และสมัครใจจะทำการเกษตรแบบผสมผสานอย่างจริงจัง โดยระยะเริ่มแรกรับสมัครจากอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ใน 4 ตำบลก่อน คือ ท่าสว่าง แกกใหญ่ ลำโรง และ สลักไธ จำนวน 60 คน

2. ในเชิงคุณภาพ คือ จัดให้มีการศึกษา และเผยแพร่ความรู้ทางเกษตรแบบผสมผสานแก่สมาชิก และผู้สนใจ

สำหรับกิจกรรมของชมรมฯ ดำเนินการใน 3 ลักษณะ คือ

1. จัดทดลองสาธิตเกี่ยวกับปลา ไม้ผล ผัก หนุ่ เป็ด และไก่ในหมู่สมาชิก
2. ฝึกอบรมเผยแพร่ความรู้แก่สมาชิก และผู้สนใจ เกี่ยวกับเทคนิคการเกษตรแบบผสมผสาน

3. เยี่ยมเยียน และติดตามผลการดำเนินงานของสมาชิก

หลังจากได้อบรมเกี่ยวกับการทำเกษตรแบบผสมผสาน เพื่อแก้ปัญหาราคาข้าวที่ตกต่ำแล้ว ให้แต่ละคนกลับไปดำเนินการ เมื่อสิ้นปีกรรมการและสมาชิกจะไปดูผลงาน โดยจัดให้มีการประชุมใหญ่ 3 วัน ในสองวันแรกใช้สำหรับการไปดูงานที่ไร่นาของสมาชิกทุกคน ระหว่างที่ไปดูงานจะมีการพูดคุยปรึกษากันไปด้วยว่า จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2532 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายที่มีการประชุมปรึกษากันถึงวิธีการดำเนินงานของชมรม สรุปว่า ไม่มีการติดตามผลอย่างจริงจัง เป็นแต่เพียงการไปดูงานธรรมดา ดังนั้นในที่ประชุมจึงมีข้อสรุปว่า ควรจะหางบประมาณเพิ่มเติมจากแต่เดิมที่ทางชมรมฯ ขอเงินสนับสนุนจากโครงการเสริมประสิทธิภาพกลุ่มเกษตรกร ใช้สำหรับดูงานครั้งละประมาณ 5,000 บาท และเงินที่ได้มาสนับสนุนก็เนื่องจากการรวมการของชมรมฯ เป็นกรรมการอยู่ในโครงการ

ดังนั้นในที่ประชุมจึงมีมติให้มหาอยู่ สุนทรชัย และคุณนิยม จิตระดิษฐ์ ร่างโครงการเพื่อขอทุนสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาต่าง ๆ โดยได้ขอคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่องค์กรเอกชนพัฒนาชนบทกระทั่ง พ.ศ.2533 จึงได้รับทุนสนับสนุนจากองค์การคาทอลิกกรีนฟิเชอริสเชล (c.r.s) โดยมีเป้าหมายหลัก คือ เพื่อให้สมาชิกทุกคนทำการเกษตรแบบผสมผสาน เพื่อเป็นตัวอย่างแก่ชาวบ้านใกล้เคียง

การทำการเกษตรแบบผสมผสาน ของสมาชิกกลุ่มแรก 50 คน จากปี พ.ศ. 2529 มาจนกระทั่งทุกวันนี้ได้มีรูปแบบที่เห็นได้ชัดเจนแทบทุกคน ดังนั้นเมื่อรับสมาชิกเพิ่มเป็น 200 คน สมาชิกเก่าที่ทำมาแล้วสามารถจะเป็นวิทยากรและแหล่งดูงานให้แก่สมาชิกใหม่ได้ซึ่งเป็นจุดเด่นมากของชมรมฯ

สำหรับวิธีการดำเนินงานของชมรมฯ มักจะเป็นการถ่ายทอดความรู้ โดยวิทยากรในชมรมฯ โดยเฉพาะสมาชิกรุ่นแรก ๆ และมีการดูงานการเกษตรในหลาย ๆ พื้นที่ เพื่อให้สมาชิกได้เห็นว่าการทำการเกษตรหลาย ๆ แนวทาง

คุณนิยม จิตระดิษฐ์ กล่าวว่า การดำเนินงานของชมรมมีหลักการเดียวกับการทำงาน การเกษตรของมหาอยู่ แต่ไม่เน้นเรื่องข้าว เน้นที่พืชผัก ไม้ผล และการตลาดที่ไม่เน้น เรื่องการทำนา เพราะชาวบ้านทำนาตั้งแต่สมัยปู่ ย่า ตา ยาย แล้ว แต่หากจะ

กล่าวว่าชมรมฯ ด้านการทำนาก็ไม่ใช่ แต่ให้ลดพื้นที่การทำนาลง โดยใช้พื้นที่นั้นเป็นที่ เลี้ยงปลา เลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก ปลูกไม้ผลบ้าง เพื่อให้มีรายได้ตลอดปี

สำหรับชาวนาบางคนที่ยอมรับความเปลี่ยนแปลง เมื่อได้รับความรู้ใหม่ๆ จากทาง ชมรมฯ เขาหยุดทำนาไปก็มี เพราะจากการอบรมช่วงหนึ่งมีการเปรียบเทียบต้นทุนและ กำไรที่ควรจะได้ของการผลิตแต่ละอย่าง เช่น การเลี้ยงโค เลี้ยงกระบือ เลี้ยงปลา และทำนาข้าว ปรากฏว่า การทำนาต้องใช้ต้นทุนประมาณเก็โลกรัมละ 5 บาท ไม่ว่าจะเป็น ข้าวชนิดไหน ข้าวเมล็ดเล็ก เม็ดใหญ่ หรือข้าวเมล็ดก็ตาม แต่เมื่อผลิออกมาแล้วขายได้ ราคาเก็โลกรัมละประมาณ 3 บาท เท่านั้น หากมองในแง่ธุรกิจแล้วก็ไม่สมควรทำ ชมรมฯ จึงไม่เน้นทางการปลูกข้าว

การทำการเกษตรแบบผสมผสานของสมาชิกชมรมฯ บางคน เมื่อได้รับการอบรม ไปแล้ว เขาทำตามวิธีที่ชมรมฯ ถ่ายทอด แต่ก็ยังบางคนเขาไม่เห็นด้วยกับวิธีการที่ชมรมฯ เสนอให้ เขาก็ทำตามวิธีการของเขาและเมื่อพบว่าดีกว่าวิธีของชมรมฯ เมื่อได้พบปะกัน เขาจะรับนำมาพูดคุยแลกเปลี่ยนสิ่งที่เขาค้นพบทันที ซึ่งนี่ก็เป็นแรงจูงใจอันหนึ่งที่ทำให้ สมาชิกในชมรมฯ ศึกษาค้นคว้าสิ่งใหม่ ๆ และช่างสังเกตสิ่งที่ตนเองได้ทำไป

อีกสิ่งที่ชมรมฯ ให้ความสำคัญ คือ เรื่องทุนในการดำเนินงานของสมาชิก เน้นว่า สมาชิกควรจะใช้ทุนของตนเอง โดยค่อย ๆ ทำไปเรื่อย ๆ ไม่เน้นให้กู้หนี้ยืมสินมาลงทุน เพราะระยะเวลาที่จะได้ผลอย่างเต็มที่ต้องใช้เวลาราว 5 ปี และในระหว่างเริ่มต้นก็สามารถหารายได้จากการปลูกพืชผักระยะสั้น และจากการเลี้ยงปลา ตัวอย่างหนึ่งที่ เด่น ๆ ของระบบการทำงานของสมาชิกในชมรมฯ คือการรวมกลุ่มกันลงแขกร่วมกัน ทำงาน หมุนเวียนช่วยกันขุดบ่อหรือทำงาน

ในด้านการตลาดนั้น เมื่อสมาชิกสามารถผลิตได้มากพอแล้ว ชมรมฯ มีโครงการ ในอนาคตจะจัดขายในช่วงงานช้าง หรือติดต่อประสานงานกับทางหน่วยราชการจัดตลาดนัด ของชมรม เพื่อขายผลิตผล และพันธุ์พืชต่าง ๆ และเมื่อมีสินค้าจำนวนมาก ๆ แล้ว ทาง ชมรมฯ จะขอเงินสนับสนุนจากสมาชิกร้อยละ 5 บาท เพื่อใช้เป็นค่าติดต่อ ค่าบริการต่าง ๆ เนื่องจากต้องใช้เจ้าหน้าที่ในการติดต่อประสานงาน และค่าเดินทาง

สรุปผล อภิปราย และข้อเสนอแนะ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษากรณีประวัติ แนวความคิด และผลงานของมหาอู่ สุนทรชัย ที่เน้นศึกษาเกี่ยวกับ พัฒนาการในการปฏิบัติ ซึ่งมหาอู่ปฏิบัติได้จนเกิดความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับการเกษตร จนกระทั่งสามารถเผยแพร่ความรู้ด้านการเกษตรแบบผสมผสานไปสู่ผู้อื่นได้ ซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบของการพัฒนาชนบทที่ชัดเจนรูปแบบหนึ่งที่พัฒนาขึ้นมาโดยเกษตรกร เผยแพร่โดยเกษตรกร และมุ่งแก้ปัญหาของเกษตรกรโดยตรง

เมื่อพิจารณาในแง่ของการศึกษานอกระบบโรงเรียนแล้ว กรณีของมหาอู่ สุนทรชัย มีลักษณะเด่นชัด 2 ประการคือ (1) เป็นตัวอย่างของการศึกษาค้นคว้า และทดลองด้วยตนเอง แล้วนำความรู้ที่ค้นพบไปใช้ในการพัฒนาอาชีพและความเป็นอยู่ เป็นการประสมประสานการเรียนรู้และการพัฒนาเข้าด้วยกัน และมีความต่อเนื่องสอดคล้องกับแนวปรัชญาการศึกษาตลอดชีวิต (2) เป็นตัวอย่างของการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่ริเริ่มโดยประชาชนเอง เมื่อตนเองทดลอง และประสบความสำเร็จแล้ว ได้นำประสบการณ์ตรงเหล่านั้นไปเผยแพร่ต่อยังเกษตรกร และผู้สนใจอื่น ๆ โดยใช้สถานที่ของตนเป็นแหล่งศึกษาดูงาน แหล่งฝึกงาน รวมทั้งการรับเชิญไปเป็นวิทยากรให้ความรู้แนะนำและการให้คำปรึกษาแก่เกษตรกรในสถานที่ต่าง ๆ รวมทั้งกลุ่มเกษตรกร และสถาบันที่สนใจ

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติชีวิต การพัฒนาแนวความคิด และด้านการปฏิบัติในเรื่องเกษตรแบบผสมผสานที่ดำเนินการศึกษาและค้นพบด้วยตนเองของ มหาอู่ สุนทรชัย กระบวนการดังกล่าว ถือว่าเป็นการศึกษานอกระบบโรงเรียนรูปแบบหนึ่งที่มีความสอดคล้องกับแนวคิดของการศึกษาตลอดชีวิต (lifelong education) อย่างแท้จริง

2. เพื่อการศึกษาแนวความคิดและการดำเนินงานของมหาอยู่ สุนทรชัย ด้าน การศึกษาพัฒนาชนบท โดยใช้หลักการของการเกษตรแบบผสมผสานเป็นแกนนำในการ พัฒนาด้านอาชีพของการเกษตรกรย่อยในชนบท
3. เพื่อศึกษากิจกรรมและวิธีการเผยแพร่ความรู้ของมหาอยู่ สุนทรชัย ไปยัง ประชาชน ชุมชน องค์การ และหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งถือเป็นวิธีการให้การศึกษาในระบบ โรงเรียนอย่างหนึ่งที่ดำเนินการโดยประชาชนหรือวิทยากรท้องถิ่น
4. เพื่อการศึกษาทักษะของมหาอยู่ สุนทรชัย เกี่ยวกับแนวทางการศึกษา นอก ระบบโรงเรียน เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในชนบท

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

งานวิจัยนี้ใช้รูปแบบของการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดย ใช้การศึกษารายกรณี (case study) ใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล 3 วิธี ได้แก่ การศึกษา เอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การศึกษาเอกสาร ได้แก่ หนังสือ บทความ บันทึกการประชุม เอกสาร โครงการ และสื่อทัศนูปกรณ์ ที่เกี่ยวกับการทำเกษตรแบบผสมผสาน และเรื่องราวของ มหาอยู่ สุนทรชัย โดยรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับ

1. ประวัติส่วนตัว เช่น ประวัติการศึกษา ประวัติการทำงาน ประสบการณ์ การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง พร้อมทั้งหลักการและแนวทางดำเนินชีวิต
2. แนวคิดการดำเนินงานด้านการเกษตรแบบผสมผสาน ปัญหาและอุปสรรค ข้อเสนอแนะทั่วไปของการทำเกษตรแบบผสมผสานสำหรับการพัฒนาชนบท
3. การเผยแพร่ความรู้ด้านการเกษตรแบบผสมผสาน เป็นต้นว่า การเผยแพร่ ความรู้ที่อาศัยความร่วมมือจากองค์กรภาคเอกชนและหน่วยงานราชการ การไปบรรยาย ในสถานที่ต่าง ๆ การเผยแพร่ความรู้โดยใช้เอกสาร และการเผยแพร่ความรู้โดยผ่าน ชมรมเกษตรแบบผสมผสาน

4. แนวความคิดเห็นและข้อเสนอแนะทั่วไปของมหาอยู่ สุนทรชัย ในทัศนะของการพัฒนาชนบทและการศึกษาออกโรงเรียน

การสัมภาษณ์ ใช้การสัมภาษณ์ด้วยคำถามปลายเปิด ซึ่งไม่มีโครงสร้างตายตัว (unstructured interview) เพียงแต่กำหนดประเด็นปัญหาอย่างกว้าง ๆ ไว้ล่วงหน้า เพื่อให้เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์เท่านั้น รายละเอียดในการสัมภาษณ์ ขึ้นอยู่กับกลุ่มตัวอย่างนั้น ๆ เป็นต้นว่า สัมภาษณ์มหาอยู่ สุนทรชัย เป็นบุคคลหลัก และสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตรของมหาอยู่ สุนทรชัย เพื่อทราบข้อมูลเพิ่มเติม และเพื่อทำความเข้าใจ โดยใช้การเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) ด้วยการสัมภาษณ์ผู้ที่ให้ข้อมูลสำคัญ ๆ (key informants) ได้แบ่งเป็นเกษตรกรที่เข้าร่วมชมรมเกษตรแบบผสมผสานจังหวัดสุรินทร์ 8 คน เจ้าหน้าที่จากหน่วยราชการ 6 คน เจ้าหน้าที่ขององค์กรเอกชนพัฒนาชนบท 5 คน บุคคลในครอบครัวมหาอยู่ 6 คน และบุคคลภายนอกที่เคยฝึกงานที่ไร่นามหาอยู่ 3 คน

การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participation observation) ผู้วิจัยได้เข้าไปอาศัยที่ไร่นามหาอยู่ เพื่อสังเกต และฝึกงานในบางเรื่องเป็นเวลา 1 เดือน (เมษายน 2534) เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการดำเนินการ และการจัดการไร่นาอันประกอบด้วย การปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ เป็นต้นว่า การเพาะพันธุ์ปลา การจับปลา โดยผู้วิจัยเก็บข้อมูลด้วยการจดบันทึกเรื่องราว และเหตุการณ์ต่าง ๆ นอกจากนี้แล้วสำหรับข้อมูลบางส่วนที่ยังไม่สมบูรณ์ ผู้วิจัยก็จะไปสังเกตและซักถามเพิ่มเติมในโอกาสต่อ ๆ ไป

การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร คำสัมภาษณ์ และข้อมูลที่ได้จากการสังเกตมาทำการวิเคราะห์ ตามแนววิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) กล่าวคือ นำเนื้อหาามาจำแนกออกเป็นหมวดหมู่ แล้วพิจารณาหาคำตอบในแต่ละเรื่อง เพื่อให้ได้ข้อสรุปครบถ้วน ตามที่ระบุไว้ในความมุ่งหมายของการวิจัย แล้วนำเสนอ

ในรูปของการบรรยาย เพื่อเล่าถึงเรื่องราวและเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 6 บท

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

1. ประวัติและแนวทางในการดำเนินชีวิต

มหาอยู่ สุนทรชัย เป็นชาวสุรินทร์โดยกำเนิด เกิดในปี พ.ศ. 2463 บิดาชื่อนายคำชู สุนทรชัย มารดาชื่อนางเป็ง ศรีเมือง มหาอยู่มีพี่น้องทั้งหมด 4 คน เป็นชายล้วน โดยมีมหาอยู่เป็นบุตรคนที่สามของครอบครัว

มหาอยู่จบการศึกษาชั้น ป.4 ในปี พ.ศ. 2479 จากโรงเรียนสุรวิทยาคม เนื่องจากอาชีพของครอบครัว คือ การทำนา ซึ่งต้องใช้แรงงานของลูกเป็นประการสำคัญ แต่เนื่องจากลูก ๆ ต้องการเรียนหนังสือกันทุกคน ไม่มีใครช่วยทำนา มหาอยู่จึงต้องออกจากโรงเรียนมาช่วยพ่อแม่ทำนา เพราะมหาอยู่เคยช่วยงานในไร่นามาตั้งแต่อ่อนเข้าเรียน ประกอบกับมหาอยู่เป็นคนแข็งแรง และตัวโตกว่าพี่น้อง ทุกคนในครอบครัวจึงขอร้องให้มหาอยู่พักการเรียนมาช่วยพ่อแม่ทำนา เมื่อพี่ชายคนโตจบชั้น ม.8 มหาอยู่จึงค่อยไปเรียน

เมื่อพี่ชายคนโตเรียนจบ ม.8 ก็เข้าทำงานที่ศาลจังหวัดสุรินทร์ และพี่ชายคนที่สองก็จะลาสิกขาบทจากการบวชเรียน กลับมาช่วยพ่อแม่ทำนาแทนมหาอยู่มหาอยู่จึงได้บรรพชาเป็นสามเณรเพื่อเรียนต่อในทางธรรม ที่วัดจุมพลสุทราวาสในปี พ.ศ. 2482 บวชเรียนได้ 1 ปี ก็สอบนักธรรมตรีได้ หลังจากนั้นก็ย้ายไปจำพรรษาและเรียนที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ที่กรุงเทพฯ โดยมีพี่ชายคนโตเป็นผู้นำพาและส่งเสียค่าใช้จ่าย ในช่วงระยะเวลา 4 ปี มหาอยู่ก็สามารถสอบได้นักธรรมชั้นโท ชั้นเอก และเปรียญธรรมสามประโยค และลาสิกขาบทกลับมาดูแลปรนนิบัติพ่อแม่ พ.ศ. 2489

2. อาชีพและการพัฒนาตนเอง

หลังจากมหาอยู่ลาสิขาบทกลับมาอยู่บ้านได้ประมาณ 1 เดือน แม่ก็เสียชีวิตด้วยโรคอุจจาระร่วง และต่อมาในปี พ.ศ. 2790 มหาอยู่ก็แต่งงานกับคุณสุมาลี คำทอง เมื่อแต่งงานกันแล้ว ทั้งคู่ก็เลือกประกอบอาชีพทำนา เพื่อจะได้ดูแลรับใช้ใกล้ชิดพ่อ

เมื่อมหาอยู่ได้ทำนาด้วยตนเอง ก็พยายามค้นคว้าทดลองวิธีการต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาในการทำการเกษตรมาตลอด เป็นต้นว่า การแก้ปัญหาเรื่องน้ำ ซึ่งมักจะขาดแคลนในฤดูแล้ง หรือเมื่อฝนทิ้งช่วง โดยการทดลองขุดบ่อ เพื่อกักเก็บน้ำด้วยแรงกายของตนเอง ในฤดูแล้ง ถึง 3 ปี บ่อจึงสามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ตลอดทั้งปี ทำให้มีน้ำและมีปลาธรรมชาติ วัชพืชรากและบริโภคน้ำอย่างเพียงพอ มหาอยู่จึงพัฒนาเทคนิคการเก็บกักน้ำ โดยการปักคันนาให้สูงและให้ใหญ่ขึ้น จนกระทั่งในแปลงนาสามารถเลี้ยงปลาไปพร้อมกับการทำนาได้ด้วย

นอกจากไร่นาจะมีน้ำ มีปลาอุดมสมบูรณ์แล้ว มหาอยู่ยังสามารถชักน้ำในบ่อมาใช้สำหรับตกกล้าในช่วงที่ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล และมหาอยู่ยังได้ทดลองเลี้ยงเบ็ดในนา ข้าวจนทำรายได้แก่มหาอยู่อย่างมาก

3. การหาความรู้จากบุคคลอื่นและการศึกษาดูงาน

จากประสบการณ์ที่มหาอยู่ได้พบที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ทำให้มหาอยู่ได้พบเห็นการทำการเกษตรของภาคกลาง และสามารถนำมาเป็นแบบอย่างทดลองประยุกต์ ขุดคลองสลับสวนในไร่นาของตนจนสำเร็จ ให้ประโยชน์จนถึงปัจจุบันนี้

จากบทบาทการทำงานด้านสหกรณ์ของมหาอยู่ ตั้งแต่การรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อตั้งเป็นสหกรณ์ขนาดเล็กจนขยายเป็นขนาดใหญ่ ทำให้มหาอยู่ได้รับความรู้หลาย ๆ อย่าง นอกจากจะได้รับความรู้เกี่ยวกับสหกรณ์แล้ว มหาอยู่ยังได้รับประสบการณ์ทั้งด้านการอบรม และการล้มมณารวมกับบุคคลหลายอาชีพ ทำให้มีการแลกเปลี่ยนความรู้หลายด้าน ทั้งเรื่อง การบ้านการเมือง และการทำมาหากิน จนกระทั่งมหาอยู่สามารถนำความรู้เหล่านั้นมาปรับปรุงไร่นา เป็นต้นว่า การจัดระบบไร่นา การวางแผน และการคาดการณ์ต่าง ๆ ในการผลิตและการขาย

4. การศึกษาจากหนังสือและเอกสารต่าง ๆ

นอกจากนิสัยของมหาอยู่จะเป็นคนชอบอ่านหนังสือแล้ว ปัจจัยสนับสนุนที่ทำให้มหาอยู่ได้อ่านหนังสือหลากหลายชนิดเพิ่มเติมเรื่อย ๆ นั้น เป็นผลมาจากการได้รับเชิญไปบรรยายหรือสัมมนาในที่ต่าง ๆ และมักจะได้รับหนังสือกลับมาด้วยเสมอ และจากการที่ทำงานเกี่ยวกับการการพัฒนาชนบทหรือสำนักพิมพ์ต่าง ๆ ที่มาตุงานที่ไร่ของมหาอยู่ มักจะส่งหนังสือมาให้มหาอยู่เสมอ

5. ชีวิตครอบครัวกับการทำการเกษตร

มหาอยู่และคุณสุมาลีมีบุตรด้วยกัน 5 คน เป็นชาย 3 คน และหญิง 2 คน บุตรหญิงรับราชการครูทั้งสองคน บุตรชายคนกลางเป็นทนายความ ส่วนบุตรชายคนโตและคนเล็กก็ประกอบอาชีพตามแบบพ่อ โดยช่วยพ่อแม่ดูแลกิจการในไร่ และทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทในรูปขององค์การเอกชนพัฒนาชนบทด้วย แม้ว่าลูก ๆ จะมีอาชีพต่างกันไป แต่ทุกคนก็ได้เป็นผู้สนับสนุนและพัฒนางานในไร่มาตลอด เป็นต้นว่า คุณชัยยุทธ บุตรชายคนกลางได้สนับสนุนให้มหาอยู่ใช้รถไถนาแทนกระบือ และคิดดัดแปลงรถไถนามาใช้สูบน้ำ ปั่นไฟ และคุณชัยยุทธก็ได้ทดลองเพาะพันธุ์ไก่พื้นเมืองจนสำเร็จอีกด้วย

ส่วนคุณชัยยันต์บุตรชายคนโต ก็ทดลองเพาะพันธุ์ปลาโดยใช้บ่อธรรมชาติและช่วยพ่อเลี้ยงปลาในนาข้าว คุณจารุณีบุตรสาวคนกลาง ก็มีหน้าที่ในการเลี้ยงสุกร คุณสุกิจ บุตรชายคนเล็ก ก็เป็นแรงงานสำคัญที่ทำงานทุกอย่างในไร่

6. แนวทางในการดำเนินชีวิตเกษตรกร

มหาอยู่ได้ใช้ธรรมะที่ได้บวชเรียนมาประยุกต์ เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต โดยยึดหลักการดังนี้ (1) เลือกผลิตสิ่งที่สามารถบริโภคในครอบครัวก่อน (2) ทำงานด้วยความสมัครใจ (3) อาศัยปัญญา 3 อย่างในการทำงาน คือ ปัญญาจากการฟัง คิด และปฏิบัติ (4) อธิษฐาน 4 ความคมการทำงาน (5) ต้องมีศีล เพื่อให้เกิดความปกติและวินัย (6) มีอาตนะ 6 เพื่อควบคุมสัมผัสต่าง ๆ และพิจารณาแยกแยะสิ่งที่สัมผัส

ผ่านประสาททั้ง 6 (7) มีลัทธิปริศนธรรม 7 ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ทำให้เป็นคนดี (8) มีมรรค 8 คือข้อปฏิบัติที่ถือเป็นสายกลาง

7. การทำเกษตรแบบผสมผสานของมหาอู่

ความหมายของเกษตรแบบผสมผสานตามความคิดของมหาอู่ หมายถึง การผสมผสานระหว่างการปลูกพืช กับการเลี้ยงสัตว์ให้สัมพันธ์กันในพื้นที่เดียวกันและให้เกื้อกูลประโยชน์ต่อกัน โดยการผสมผสานสิ่งที่เหลือใช้จากพืช และสัตว์อย่างต่อเนื่อง และดำเนินการผลิตโดยอาศัยระบบธุรกิจ ที่คำนึงถึงต้นทุน วิธีการผลิต และการขาย ว่าให้ผลคุ้มค่ากับการลงทุนหรือไม่ และหาวิธีลดต้นทุนเสมอโดยการนำสิ่งที่เหลือใช้มาใช้ประโยชน์เกื้อกูลกัน ด้วยการอาศัยเงื่อนไขในการจัดการไร่นา 3 ขั้นตอนคือ การจัดผังตามสภาพพื้นที่ การวางแผนแผนในการผลิต และการคาดการณ์ถึงอนาคต ซึ่งเน้นให้ปฏิบัติงานตลอดปี

ตัวอย่างการผสมผสานหรือการเกื้อกูลกันของแต่ละกิจกรรมในไร่นามหาอู่ ได้แก่ (1) การเกื้อกูลกันของการทำนา การเลี้ยงเป็ด และการเลี้ยงปลา (2) การเกื้อกูลกันของการทำนา การปลูกกล้วย และการเพาะเห็ด (3) การเกื้อกูลกันของการเลี้ยงสัตว์กับการเลี้ยงปลา และการปลูกต้นไม้

8. ปัญหาและอุปสรรค

ปัญหาและอุปสรรคในการทำการเกษตรของมหาอู่ในปัจจุบัน คือ ปัญหาการขาดแคลนแรงงานและจากการสภาพฝนแล้ง ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล จนกระทั่งบางปีมหาอู่ต้องเปลี่ยนรูปแบบการทำนาจากข้าวนาดำมาเป็นการทำนาหว่าน และเริ่มนำแนวคิดและวิธีการทำการเกษตรกรรมธรรมชาติมาใช้ในไร่นา

9. ข้อเสนอแนะของมหาอู่ในการทำการเกษตรแบบผสมผสาน

มหาอู่มีข้อเสนอแนะต่อเกษตรกรว่า เกษตรกรซึ่งเป็นผู้ผลิตและผู้บริโภค มักจะเสียเปรียบพ่อค้าคนกลาง เนื่องจากพ่อค้าคนกลางมักจะเป็นผู้กำหนดราคา และราคามักจะ

ไม่ยุติธรรม แม้ว่าจะมีหน่วยงานคอยควบคุมดูแลอยู่ก็ตาม เพราะเวลาเลือกตั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค มักจะเลือกพ่อค้าให้ไปเป็นผู้ควบคุมดูแลในเรื่องราคา ดังนั้นเกษตรกรควรจะศึกษาเรื่องการเมืองที่มาสัมพันธ์กับการตลาดด้วย และนอกจากนั้นแล้วเกษตรกรควรจะมีตัวเองทางเศรษฐกิจด้วย

การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ หมายถึง ความสมดุลระหว่างขีดความสามารถในการผลิตกับขอบเขตของการบริโภค และระหว่างขีดความสามารถในการออมทรัพย์กับขอบเขตของการลงทุน รวมทั้งขอบเขตระหว่างค่าของสินค้าและบริการที่พึงส่งออกและนำเข้า

บุคคลที่พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ จึงหมายถึง บุคคลซึ่งสามารถผลิตสินค้าและบริการได้เพียงพอ สำหรับการตอบสนองความต้องการพื้นฐานภายในครอบครัว โดยสามารถรักษาสัมดุลระหว่างการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการกับบุคคลภายนอก พร้อมทั้งสามารถลงทุนขยายการผลิต ด้วยการออมเงินภายในครอบครัวและให้ทรัพยากรบุคคลซึ่งจะต้องอาศัยจิตสำนึกที่เข้มแข็งกับวิธีการและแผนงานที่ชัดเจน ด้วยการใช้ปฏิบัติทุกอย่างจริงจัง โดยอาศัยคุณธรรมจากพุทธศาสนาเข้าควบคุมด้วย

10. จุดเริ่มต้น : การได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานราชการ

จุดเริ่มต้นในการก้าวสู่งานพัฒนาชนบทของมหาอยู่ เริ่มตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2527 โดยการนำพาและสนับสนุนจากโครงการพัฒนาหมู่บ้านชายแดนจังหวัดสุรินทร์และสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม ซึ่งได้ไปพบรูปแบบการทำเกษตรของมหาอยู่ ที่รวมเอาวิธีการผลิตแบบอีสานดั้งเดิมเข้ากับวิธีการผลิตของชาวสวนภาคกลาง โดยการขุดคลองสลับสวน การเลี้ยงปลาในบริเวณแปลงนา และการเพาะพันธุ์ปลาโดยใช้บ่อธรรมชาติ

ต่อมาสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม และองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทในเขตอีสานใต้ ได้ทำการศึกษาทดลองและพัฒนาวิธีการทำการเกษตรแบบมหาอยู่ จนกระทั่งกลายเป็นรูปแบบของการทำการเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งได้รับการเผยแพร่ออกไปยังเกษตรกร สถานศึกษา

หน่วยงานพัฒนาชนบท ทั้งของราชการและของเอกชน โดยมีไร่นาของมหาอุยู่ เป็นสถานที่
หนึ่งที่ใช้เป็นแหล่งดูงาน

11. ไร่นาของมหาอุยู่กลายเป็นแหล่งดูงาน

ในระยะเวลา 6 ปี คือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528-2533 มีผู้มาดูงานและฟังคำ
บรรยายจากมหาอุยู่จำนวน 10,725 คน ส่วนมากจะมาเป็นกลุ่มในรูปของโครงการ
ต่าง ๆ ผู้มาดูงานจึงประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินโครงการและชาวบ้านผู้เข้าร่วม
โครงการ สำหรับเจ้าหน้าที่ที่มาดูงานที่ไร่นาของมหาอุยู่ มีความคิดเห็นต่อมหาอุยู่ว่า
นอกจากมหาอุยู่จะมีไร่นาผสมผสานที่สมบูรณ์แล้ว ตัวมหาอุยู่ก็เป็นผู้ที่สามารถถ่ายทอดได้
อย่างดีอีกด้วย

12. เนื้อหาสาระและเทคนิควิธีที่บรรยายให้ชาวบ้านและผู้มาฝึกงานฟัง

เทคนิควิธีที่มหาอุยู่บรรยาย จะเป็นลักษณะของการจูงใจให้ผู้ฟังทำเกษตรแบบ
ผสมผสาน เนื้อหาสาระของการบรรยายจึงเป็นการบอกถึงประโยชน์ของเกษตรแบบ
ผสมผสานและแทรกคุณธรรมหรือหลักธรรมประกอบกับการทำการเกษตรด้วย

จากเนื้อหาสาระและเทคนิควิธีดังกล่าว ส่งผลให้ผู้มาดูงานนำแนวทางไปปฏิบัติ
ตามทั้งในส่วนของการใช้ธรรมชาติควบคู่การทำงานและเทคนิควิธีการทำเกษตรแบบผสม
ผสานจนประสบผลสำเร็จ และสามารถเป็นแหล่งขยายแนวคิดต่อไป ดังตัวอย่าง คือ การ
ทำเกษตรแบบผสมผสานของชาวบ้านสระคูน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

13. ชมรมเกษตรแบบผสมผสานจังหวัดสุรินทร์

แนวทางที่มหาอุยู่ใช้ในการเผยแพร่ความรู้วิธีการหนึ่งคือ การรวมตัวกันกับผู้นำ
กลุ่มเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ โดยตั้งเป็นชมรมเกษตรแบบผสมผสานขึ้น มีวัตถุประสงค์
เพื่อรวมกลุ่มผู้ที่ทำเกษตรแบบผสมผสาน และดำเนินการเผยแพร่ต่อไป

เหตุจูงใจที่ทำให้มีการรวมกลุ่มกันตั้งเป็นชมรมฯขึ้นมา เนื่องจากภาวะราคาข้าวตกต่ำอย่างมากใน พ.ศ. 2528 เกษตรกรชาวนาขาดทุนอย่างมาก องค์กรเอกชน พัฒนาชนบทและผู้นำกลุ่มเกษตรกรต่าง ๆ จึงรวมตัวกัน และหาทางเลือกในการประกอบอาชีพ เมื่อสมาชิกในกลุ่มทดลองทำได้สำเร็จ ก็เผยแพร่ต่อไปยังสมาชิกอื่น และสมาชิกใหม่ไปเรื่อย ๆ

อภิปรายผล

จากการศึกษาประวัติชีวิต การประกอบอาชีพ และแนวทางในการดำเนินชีวิตของมหาอยู่ สามารถแยกประเด็นอภิปรายผลได้ดังนี้

1. มหาอยู่กับการเรียนรู้ตลอดชีวิต

การประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตของมหาอยู่ เป็นลักษณะของการหลอมรวมประสบการณ์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน กล่าวคือ มหาอยู่ได้นำประสบการณ์ที่ได้จากการบวชเรียน การพบเห็นการทำสวนในภาคกลาง การได้รับการอบรมและดูงานจากการทำงานสหกรณ์ การอ่านหนังสือ และจากคำสอนของพ่อแม่ แล้วนำความรู้เหล่านั้นมาประยุกต์เป็นแนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิตด้วยการค้นคว้า ทดลองและปรับปรุงใช้ในไร่นาของตน โดยขั้นแรกมหาอยู่ได้แก้ปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำ ด้วยการขุดบ่อเพื่อกักเก็บน้ำ เมื่อทดลองประสบผลสำเร็จก็ปรับปรุงวิธีการเพื่อขยายผลการทำงานออกไป โดยการขยายคันนาให้ใหญ่และสูงขึ้น เพื่อให้สามารถกักเก็บน้ำในทุ่งนาได้มากขึ้น จนปลูกต้นไม้บนคันนาและเลี้ยงปลาในนาข้าวได้ และมหาอยู่ก็ยังได้นำแบบการขุดคลองสลับกับสวนที่มีการทำอยู่ในภาคกลางมาใช้ในไร่นาของตน พร้อมทั้งปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลาย ๆ ชนิดให้สัมพันธ์กัน และให้เกื้อกูลประโยชน์ต่อกัน โดยมีการนำสิ่งที่เหลือใช้จากพืชและสัตว์มาใช้อย่างต่อเนื่อง โดยใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม จนกลายเป็นรูปแบบการทำเกษตรแบบผสมผสานที่ผู้ทำสามารถพึ่งตนเองได้

ในด้านการดำเนินชีวิตของมหาอยู่นั้น มหาอยู่ก็ได้นำความรู้ที่ได้จากการได้บวชเรียนมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต อาทิ การเลือกผลิตสิ่งที่ใช้บริโภคในครอบครัวก่อนทำงานต่าง ๆ ใช้หลักอิทธิบาท 4 มาเป็นแนวทางในการทำงาน จึงทำให้มีความมานะ ตั้งใจจริงในการทำงาน มีการจัดบันทึกอย่างเป็นระบบ ทำให้แผนการทำงานและการดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีเหตุผลและได้ผลดี พร้อมกับการใช้ชีวิตอย่างสมถะจนสามารถพึ่งตนเองได้

จากแนวทางในการประกอบอาชีพและดำเนินชีวิตของมหาอยู่ดังกล่าว หากพิจารณาในหลักการของการศึกษานอกโรงเรียนแล้ว จะเห็นได้ว่ามหาอยู่เป็นตัวอย่างของเกษตรกรที่มีลักษณะคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น และมีการศึกษาอย่างต่อเนื่องสอดคล้องตามแนวปรัชญาการศึกษาตลอดชีวิต เพราะมหาอยู่ได้หลอมรวมประสบการณ์ทางการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน การศึกษาที่ไม่เป็นทางการ ประสบการณ์ที่ได้จากการทำงาน การพักผ่อน การใช้เวลาว่าง การแลกเปลี่ยนความรู้กับผู้อื่น และกิจกรรมทุกอย่างในชีวิต จนเกิดเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเอง สามารถพัฒนาตนเอง สังคม และอาชีพได้

2. แนวคิดในการทำเกษตรแบบผสมผสานต่อการพัฒนาชนบท

การทำการเกษตรของมหาอยู่ เป็นการทำการเกษตรในระดับครอบครัว ที่ทำให้สมาชิกทุกคนมีงานทำตลอดปี ด้วยการผลิตหลาย ๆ อย่าง เพื่อใช้บริโภคในไร่นาเป็นหลักจนสามารถพึ่งตนเองได้ จึงเป็นตัวอย่างที่ดีในการจะนำหลักการของการทำเกษตรแบบผสมผสานไปใช้ในการพัฒนาชนบท เพราะแนวทางการผลิตหลาย ๆ อย่างเพื่อให้พออยู่พอกันในครอบครัวก่อน ซึ่งเป็นการสนองความต้องการขั้นต้นของเกษตรกรรายย่อยในชนบท ดังนั้นเมื่อพวกเขาอยู่ดี กินดี มีปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นในการดำเนินชีวิต มีความเป็นอยู่สุขสบายพอควร ปัญหาสังคมก็น้อยลง นอกจากนั้นแล้วจากแนวทางการผลิตที่นำของเหลือใช้จากการผลิตสิ่งหนึ่งไปใช้กับอีกสิ่งหนึ่ง ทำให้ลดค่าใช้จ่าย ลดการใช้สารเคมีลง ซึ่งทำให้เกิดความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เพราะได้ช่วยลดต้นทุนในการ

ดำเนินการลง และจากการผลิตหลาย ๆ อย่างก็ส่งผลให้เกษตรกรมีอำนาจการต่อรอง หากผลิตผลที่ผลิตมีราคาไม่ดีเท่าที่ควร เกษตรกรก็สามารถชะลอการขายได้ และไม่เดือดร้อนมากนัก เพราะมีผลผลิตอย่างอื่นค้าจุนกันอยู่ ซึ่งส่งผลให้เกิดความเป็นธรรม ในสังคมขึ้น และการทำเกษตรแบบผสมผสานยังมีผลดีต่อการรักษาสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศอีกด้วย

3. การเผยแพร่ความรู้ของมหาอู่ สุนทรชัย

มหาอู่ในฐานะผู้เผยแพร่ความรู้ด้านเกษตรแบบผสมผสานให้กับผู้อื่น โดยการเป็นวิทยากรในการอบรม บรรยาย สัมมนาในสถานที่ต่าง ๆ และใช้สถานที่ในไร่นาของมหาอู่เองเป็นแหล่งดูงาน และแหล่งฝึกงานสำหรับผู้สนใจ ทั้งนักวิชาการ นักพัฒนา อาจารย์ นักเรียน นิสิต นักศึกษา ชาวบ้าน และเกษตรกร จนกระทั่งผู้ที่มาดูงานหรือฟังการบรรยายของมหาอู่ นำเรื่องราวของมหาอู่ไปทำเอกสาร และสื่อทัศนูปกรณ์เพื่อเผยแพร่เรื่องราว และวิธีการทำการเกษตรแบบผสมผสานของมหาอู่ออกไป พร้อมกันนี้มหาอู่ก็ได้จัดทำเอกสารเผยแพร่ด้วยตนเอง เพื่อมอบให้แก่ผู้มาดูงานอีกด้วย

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว มหาอู่ยังได้รวมกลุ่มกับเกษตรกรซึ่งมีความสนใจ และมีอุดมการณ์อย่างเดียวกัน ตั้งเป็นชมรมเกษตรแบบผสมผสานขึ้น เพื่อหาทางเลือกในการประกอบอาชีพ เมื่อสมาชิกในชุมชนทดลองทำได้สำเร็จ ก็เผยแพร่ต่อไปยังสมาชิกอื่น ๆ ซึ่งการกระทำดังนี้เป็นวิธีการของภูมิปัญญาชาวบ้านที่ดำเนินการอยู่ในชุมชน ซึ่งมีการเผยแพร่ความรู้โดยใช้เครือข่าย ซึ่งนับว่าเป็นตัวอย่างที่ดีในการเผยแพร่ความรู้และการพัฒนาชนบท

4. การสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของท้องถิ่น

จากการทำการเกษตรของมหาอู่ที่สามารถพึ่งตนเองมาได้ด้วยดี จึงเป็นตัวอย่างที่ดีในส่วนที่ผู้ทำดังกล่าวจะต้องมีการพัฒนาตลอดเวลา ทั้งการพัฒนาตนเองและการพัฒนาไร่นา ซึ่งต้องใช้ความสังเกต ต้องมีความกระตือรือร้น ใช้ปัญญาและเหตุผล ซึ่งเป็น

วิทยาศาสตร์ในระดับชาวบ้าน จึงดีในระดับเกษตรกรรายย่อยที่สามารถพึ่งตนเองได้ แต่อาจจะเป็นอุปสรรคต่อทักษะของเพื่อนบ้าน เพราะมีการพึ่งพาเพื่อนบ้านน้อยลง กลายเป็นต่างคนต่างทำ ส่งผลให้เกิดเป็นสังคมต่างคนต่างอยู่ ดังนั้นเพื่อป้องกันเหตุการณ์ดังกล่าว ควรมีการรวมกลุ่มผู้ที่ทำเกษตรแบบผสมผสาน ดังตัวอย่างการรวมกลุ่มกันของเกษตรกรในหมู่บ้านสระคูน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ที่มีการรวมจากกลุ่มเล็ก ๆ และขยายใหญ่ขึ้น จะช่วยให้ผู้ที่มีอาชีพเดียวกันได้พบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันมากขึ้น

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อปฏิบัติ

1. ในด้านการพัฒนาอาชีพนั้น เกษตรกรสามารถนำแบบอย่างการทำการเกษตรของมหาอยู่ ไปใช้ในการพัฒนาวิธีการทำงาน โดยยึดหลักการต่าง ๆ ที่มหาอยู่ได้ปฏิบัติไปเป็นแนวทาง อาทิ การอาศัยหลักของการคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น โดยใช้การทดลอง ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง และเลียนแบบสิ่งที่ดีงามมาใช้ในการประกอบอาชีพ

2. โรงเรียนประถมศึกษาควรเอาแนวทางการทำการเกษตรแบบผสมผสานไปแนะแนวทางให้แก่นักเรียนได้พบช่องทางในการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะโรงเรียนประถมศึกษาในชนบท ซึ่งนักเรียนส่วนมากเมื่อจบการศึกษาจากชั้นประถมแล้วมักไม่ได้เรียนต่อได้พบช่องทางในการทำมาหากินในท้องถิ่นตน ซึ่งจะส่งผลต่อสังคมคือ จะลดปัญหาการใช้แรงงานเด็ก ลดการอพยพแรงงานไปสู่กรุงเทพฯ เพราะแนวทางการทำการเกษตรของมหาอยู่ เป็นการทำจากเล็กไปหาใหญ่ โดยเริ่มต้นจากการใช้แรงงานของตนเอง ทำให้ใช้ทุนในการดำเนินการน้อย จึงเหมาะกับนักเรียนที่เรียนจบชั้นประถมศึกษาใหม่ ๆ ที่ยังไม่มีทุนในการดำเนินการ นอกจากนั้นแล้วจากการที่นักเรียนแต่ละโรงเรียนมักจะอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน หากสอนให้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อให้มีอำนาจต่อรองในด้านราคา หรือรวมกลุ่มกันเพื่อจัดจำหน่าย ก็จะประหยัดแรงงานและค่าใช้จ่ายลงมาก

3. ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนและหน่วยงานพัฒนาเอกชน ควรเอาแนวทางการเผยแพร่ความรู้ของมหาอู่ และชมรมเกษตรแบบผสมผสาน ไปเป็นตัวอย่างในการจัดการศึกษาชุมชน เพราะมหาอู่ นับได้ว่าเป็นตัวอย่างหนึ่งของภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งเมื่อตนเองค้นคว้าทดลองประสบผลสำเร็จแล้ว ได้นำความรู้ที่ค้นพบนั้นไปเผยแพร่และถ่ายทอดให้แก่สมาชิกในชมรมที่จัดตั้งขึ้น ซึ่งนับเป็นการจัดการศึกษาซึ่งชุมชนได้มีโอกาสวางแผนและจัดการ ดังนั้นศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน หน่วยงานพัฒนาชนบท ควรกระตุ้นให้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ของภูมิปัญญาที่ดำเนินอยู่อย่างปกติในชุมชน ให้แพร่หลายกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยพยายามจัดระบบที่เรียกว่า "เครือข่ายของการเรียนรู้" แทนที่จะมุ่งสอนเสียเอง

4. สถาบันอุดมศึกษาที่สอนเกี่ยวกับการศึกษานอกโรงเรียน การศึกษาผู้ใหญ่ ควรสนับสนุนให้อาจารย์ นิสิต นักศึกษา ได้ไปทำงาน และวิจัยถึงกิจกรรมการเรียนรู้ในชนบทมากขึ้น เพื่อจะได้สร้างองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนให้เด่นชัดมากขึ้น

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

1. นอกจากกรณีของมหาอู่ สุนทรชัย แล้ว ยังมีเกษตรกรรายอื่น ๆ และผู้ประกอบการอื่นที่ประสบความสำเร็จสมควรนำมาเป็นกรณีตัวอย่าง เพราะกรณีต่าง ๆ เหล่านี้จัดเป็นการศึกษานอกระบบโรงเรียนหรือการศึกษาตลอดชีวิตอย่างแท้จริง สถาบันอุดมศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาควิชาที่สอนด้านการศึกษาผู้ใหญ่ การศึกษานอกโรงเรียน และการพัฒนาชนบท ควรสนับสนุนการวิจัยเพื่อรวบรวมกรณีต่าง ๆ อย่างมีระบบ สำหรับใช้อ้างอิงทางวิชาการ และเป็นการสร้างความรู้ขึ้นมาจากชุมชนอย่างแท้จริง

2. ควรได้รับการสนับสนุนการวิจัยในเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยได้เข้าไปสัมผัสกับสภาพชุมชนที่แท้จริง ทำให้มีความเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ดีกว่าการวิจัยที่ใช้เพียงแบบสอบถามเท่านั้น

מדורגות

บรรณานุกรม

- เกษตรและสหกรณ์, กระทรวง. ฝ่ายประชาสัมพันธ์การเกษตรและสหกรณ์. "การประชุมชี้แจงโครงการพัฒนาการเกษตรแบบผสมผสานของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์," ใน ข่าวเกษตร. 13(293) : 1 ; 16 กันยายน 2534.
- คมสัน หตะแพทย์. ชีวิตเปลี่ยน : ประสบการณ์ของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองแห่งประเทศไทย, 2530.
- เจริญ จันทลักษณ์. "สรุปผลการสัมมนาเรื่องการเกษตรแบบผสมผสานกับปัญหาเศรษฐกิจการเกษตรในปัจจุบัน," ข่าวสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม. 2(2) : 1 - 8 ; กุมภาพันธ์ 2529.
- โมษิต ปิ่นเปี่ยมวัชร. ชนบทไทย : ความก้าวหน้าและล้าหลัง. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2529.
- ชาญชัย ลิขิตปายการ. "สรุปผลการสัมมนาเรื่องการเกษตรผสมผสานกับปัญหาเศรษฐกิจการเกษตรในปัจจุบัน," ข่าวสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม. 2(2) : 1 - 8 ; กุมภาพันธ์ 2529.
- ณรงค์ หุตานุวัตร และคนอื่น ๆ. "เกษตรแบบผสมผสาน," ใน เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องการพึ่งตนเองในชนบทอีสาน. หน้า 5 - 10. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2530.
- เดชา ศิริภัทร. เกษตรกรรมสำนึก. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2532.
- _____. "ปัจจุบันและอนาคตของระบบเกษตรกรรมทางเลือกในประเทศไทย," เทคโนโลยีที่เหมาะสม. 6(3-4) : 20 - 25 ; พฤษภาคม - สิงหาคม 2530.
- ถาวร ปิธิโรจ. "หนี้สินชาวบ้าน ศึกษากรณีบ้านคูวัง," ชุมชนพัฒนา. 1(5) : 48 - 53 ; พฤศจิกายน - ธันวาคม 2529.
- ทวี ขันทอง และเปลว วงศ์สงวน. "ภาวะหนี้สินของชาวนา" ชุมชนพัฒนา. 1(4) : 22 - 23 ; พฤศจิกายน - ธันวาคม 2529.

- ทวีเกียรติ ประเสริฐเจริญสุข. "องค์กรเอกชนพัฒนาชนบท (อพช.) ทำการคลี่คลาย
ปัญหาหนี้สิน," สังคมพัฒนา. (6) : 25 - 31 ; 2531.
- ทองโรจน์ อ่อนจันทร์. เศรษฐศาสตร์เกษตร. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2530.
- จวัช มกรางค์. แนวความคิดบางประการเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทไทย. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.
- ปฐม นิคมานนท์. ปฏิบัติการการศึกษาผู้ใหญ่. กรุงเทพฯ : 2528. อัดสำเนา.
- ประดิษฐ์ มัชฌิมา. บทบาทของการเกษตรและสหกรณ์ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
ชนบทไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยแบบเรียน, 2518.
- ประเวศ วะสี. พุทธเกษตรกรรมกับค่านิยมของสังคมไทย. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน,
2530.
- พระราชบัญญัติสหกรณ์ พ.ศ. 2511. กรุงเทพฯ : กองพัฒนาบริหารงานเกษตร กรม
ส่งเสริมการเกษตร, 2529. อัดสำเนา.
- ภาคภูมิ วิชาดิษฐ์. "เกษตรผสมผสาน : แฝ้มในงานพัฒนาหรือทางออกของ
เกษตรกรอีสาน," ทางใหม่. 4(6) : 21 - 22 ; พฤศจิกายน - ธันวาคม
2533.
- เย็นใจ เลาหวณิช. "ทำอย่างไรชนบทไทยจึงพัฒนา," ใน รายงานการประชุมเชิง
ปฏิบัติการเรื่องการวิจัยเพื่อพึ่งตนเอง : การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท.
หน้า 1 - 4. กรุงเทพฯ : กองนโยบายและการวางแผนการวิจัย สำนักงาน
คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2529. อัดสำเนา.
- วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์. "แนวคิดในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ," ใน รายงานการ
ประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องการวิจัยเพื่อการพึ่งตนเอง : การพึ่งตนเองทาง
เศรษฐกิจในชนบท. หน้า 1 - 4. กรุงเทพฯ : กองนโยบายและการ
วางแผนการวิจัยแห่งชาติ, 2529. อัดสำเนา.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. การเกษตรแบบผสมผสาน : โอกาสสุดท้ายของเกษตรกรไทย.
กรุงเทพฯ : สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม, 2530.

- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. "เกษตรกรรมผสมผสาน," ฐานเกษตรกรรม. 42(4) : 9 - 21 ; กันยายน 2529.
- วิทยา ว่องกุล. ชีวประวัติบุคคลไม่สำคัญ : ปราชญ์ชาวบ้าน. กรุงเทพฯ : หมู่บ้าน, 2532.
- วิจิตรา (นามแฝง). "คัมภีร์เกษตรกรรมทางเลือก," เทคโนโลยีที่เหมาะสม. 6(3 - 4) : 55 - 57 ; พฤษภาคม - สิงหาคม 2530.
- วิโรจน์ ชลวิริยะกุล. "สรุปผลการสัมมนาเรื่องการเกษตรแบบผสมผสานกับปัญหาเศรษฐกิจการเกษตรในปัจจุบัน," ข่าวสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม. 2(2) : 1 - 8 ; กุมภาพันธ์ 2529.
- วิวัฒน์ชัย อัคราการ. "การอภิปรายเรื่องผลกระทบของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติต่อการจัดการศึกษาไทย," ใน รายงานการประชุมทางวิชาการเรื่องผลกระทบของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่มีต่อการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง. โอวาท สุนทราภักษ์, บรรณาธิการ 55 - 59. กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับกลุ่มศึกษาปัญหาและทิศทางการศึกษาไทย (ก.ป.ท.), 2529. อัดสำเนา.
- สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม. รายงานประจำปี 2530 ของสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม. 2530. อัดสำเนา.
- สมพันธ์ เตชะอธิก. "การเกษตรผสมผสานทางออกในไร่นาของเกษตรกร," ไผ่ผันเพื่อหมู่บ้าน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เอคิลัน, 2531.
- สุรเชษฐ์ เวชชนิทก์. "ปัญหาชาวบ้านกับบทบาท อพช.," ชุมชนพัฒนา. 1(4) : 2 - 3 ; พฤศจิกายน - ธันวาคม 2529.
- สุวัฒน์ รวยอารีย์. "การเกษตรแบบผสมผสาน : แง่คิดจากชีวิตของมหาอยู่ สุนทรชัย." กลีกร. 62(4) : 256 - 259 ; กรกฎาคม - สิงหาคม 2532.
- องค์กรเอกชนพัฒนาชนบทเขตอีสานใต้. รายงานการสัมมนาทางวิชาการชาวบ้าน ครั้งที่ 1 เรื่องการเกษตรผสมผสานทางออกของเกษตรกร. สุรินทร์, 2529. อัดสำเนา.

- อยู่ สุนทรชัย. การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ. ม.ป.ท., 2530. อัดสำเนา.
- _____. แนวคิดเกษตรแบบผสมผสาน. ม.ป.ท., 2530. อัดสำเนา.
- อรุณ คำหาวย. "ปัญหาการทำเกษตรผสมผสาน," ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการชาวบ้าน ครั้งที่ 1 เรื่องการเกษตรผสมผสานทางออกของเกษตรกร. หน้า 11 - 16. สุรินทร์ : องค์กรเอกชนพัฒนาชนบทเขตอีสานใต้, 2529. อัดสำเนา.
- อนันตการ (นามแฝง). "การเกษตรแบบผสมผสานกับประสบการณ์ของมหาอยู่ สุนทรชัย," ปารจารย์สาร. 13(1) : 27 - 29 ; มกราคม - กุมภาพันธ์ 2529.
- เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่องการเกษตรแบบผสมผสาน. 15 - 22 กันยายน 2532 ณ ศูนย์ฝึกอบรมเกษตรกร มลนิธิพัฒนาอีสาน, 2532. อัดสำเนา.
- เอนก นาคะบุตร. "ชนบทไทยในสามทศวรรษที่ผ่านมา กับบทเรียนของภูมิปัญญาชาวบ้านสู่ทิศทางการพึ่งตนเองของชนบทในอนาคต," ทางเลือกการพัฒนา. 6(1) : 20 - 30 ; มกราคม - เมษายน 2531.
- โอวาท สุนธนารักษ์. รายงานการประชุมทางวิชาการเรื่อง ผลกระทบของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่มีต่อการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง. กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับกลุ่มศึกษาปัญหาและทิศทางการศึกษาไทย (ก.ป.ท.), 2529. อัดสำเนา.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นางสาวนพมาศ ชื่อสกุล พระทอง

เกิดวันที่ 12 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2507

สถานที่เกิด อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

สถานที่อยู่ปัจจุบัน 22 ถนนดงกะเม็ด อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ 32000

ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน อาจารย์ 1 ระดับ 3

สถานที่ทำงานปัจจุบัน โรงเรียนบ้านตระเปียงเตีย ตำบลตระเปียงเตีย
อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์ 32220

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2521	ป.7 โรงเรียนอนุบาลสุรินทร์
พ.ศ. 2526	ม.ศ.5 โรงเรียนลิรีนธร จังหวัดสุรินทร์
พ.ศ. 2530	ค.บ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะครุศาสตร์
สาขาการศึกษาในระบบโรงเรียน วิชาเอก
บริการสื่อการศึกษา
พ.ศ. 2536	กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่

**การพัฒนารูปแบบของเกษตรแบบผสมผสาน : กรณีศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดและงาน
ของมหาอู่ สุนทรชัย เกษตรกรตัวอย่างแห่งจังหวัดสุรินทร์**

บทคัดย่อ
ของ
พพนาศ นระทอง

**เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่
มีนาคม 2536**

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยเลือกศึกษากิจกรรมเกษตรแบบผสมผสานของมหาอยู่ สุนทรชัย เป็นกรณีตัวอย่าง ได้ตั้งจุดมุ่งหมายของงานวิจัยเป็น 4 ข้อ คือ (1) ศึกษาประวัติชีวิตของมหาอยู่ (2) ศึกษาผลงานด้านเกษตรแบบผสมผสาน (3) ศึกษาการเผยแพร่ความรู้ และ (4) ศึกษาทัศนะทั่วไปเกี่ยวกับการศึกษานอกระบบโรงเรียนและการพัฒนาชนบท การวิจัยนี้ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีเก็บข้อมูล 3 วิธีคือ ศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยเข้าไปศึกษาและเรียนรู้ในไร่นาของมหาอยู่ สุนทรชัย เป็นเวลา 1 เดือน

ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. ประวัติชีวิต มหาอยู่ สุนทรชัย เป็นชาวลัทธิโดยกำเนิด เกิดเมื่อปี พ.ศ. 2463 มีบุตร-ธิดารวม 5 คน จบการศึกษาชั้น ป.4 แล้วไปบวชเป็นสามเณรและบวชพระ เพื่อศึกษาทางธรรมที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ที่กรุงเทพฯ แล้วสึกออกมาประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่บ้านเกิด ได้นำความรู้จากการบวชเรียน และจากที่ได้พบเห็นการทำอาชีพเกษตรในภาคกลางมาประยุกต์ในการดำเนินชีวิต และการพัฒนาอาชีพเกษตรของตน เช่น การขุดร่องน้ำในสวน การเลี้ยงปลาในนาข้าว จนกลายเป็นต้นแบบของเกษตรแบบผสมผสานในปัจจุบัน มีการกระจายแนวความคิดไปสู่การปฏิบัติสำหรับเกษตรกรรายอื่น ๆ ทั่วประเทศ มหาอยู่ สุนทรชัย ได้รับการยอมรับจากองค์กรและสถาบันหลายแห่ง ได้รับรางวัล เกียรติบัตร ยกย่อง และปริญญากิตติมศักดิ์จากสถาบันต่าง ๆ ทั้งภายในและต่างประเทศ

2. แนวคิดเรื่องเกษตรแบบผสมผสาน ได้แก่ การปลูกพืชหลายชนิดและเลี้ยงสัตว์หลายอย่างในพื้นที่เดียวกัน ทำให้สิ่งเหล่านั้น มีความสัมพันธ์และเกื้อกูลซึ่งกันและกันตามธรรมชาติ มุ่งใช้ผลิตผลจากฟาร์มเพื่ออยู่เพื่อกินในครัวเรือนเป็นประการแรก ถ้าเหลือจึงขาย เป็นการพึ่งตนเองในครัวเรือน ใช้แรงงานในครัวเรือน วางแผนให้มีงานทำหมุนเวียนตลอดปี และมีรายได้ตลอดปี มหาอยู่ได้ทดลอง สังเกต และปรับปรุงวิธีการติดต่อกันมานานกว่า 30 ปี จนกลายเป็นรูปแบบเกษตรแบบผสมผสานที่เป็นระบบ สามารถนำไปใช้เป็นตัวอย่างในการพัฒนาอาชีพสำหรับเกษตรกรรายย่อยได้เป็นอย่างดี

3. ด้านการเผยแพร่ความรู้ มหาอัย สุนทรชัย ได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรให้ความรู้ในการประชุมสัมมนา การอบรมให้แก่เกษตรกร สถาบันการศึกษา และองค์กรพัฒนาเอกชนในที่ต่าง ๆ ติดต่อกันมาเป็นเวลานาน ที่ไร่ของมหาอัย กลายเป็นที่ศึกษาและดูงานซึ่งมีผู้สนใจกลุ่มต่าง ๆ ไปศึกษาและดูงานเป็นประจำ นอกจากนี้มหาอัยยังได้จัดการรวมกลุ่มเกษตรกรที่มีความสนใจตรงกันตั้งเป็นชมรมเกษตรแบบผสมผสานขึ้น เพื่อเผยแพร่ความรู้และแนวคิดให้กว้างขวางออกไป มีผู้นำเรื่องราวและแนวคิดของ มหาอัย สุนทรชัย ไปเผยแพร่ในรูปของเอกสาร และสื่อโสตทัศนูปกรณ์ต่าง ๆ เพื่อเผยแพร่ทั้งภายในและต่างประเทศ

4. แนวทัศนะเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทของมหาอัย สุนทรชัย ได้เน้นการประกอบอาชีพเกษตรเพื่ออยู่เพื่อกินหรือเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้เป็นประการแรก การผลิตเพื่อขายควรเป็นเป้าหมายขั้นต่อมา นอกจากนี้เกษตรกรควรรู้จักวางแผนการทำงานให้กับตนเองได้อย่างต่อเนื่องตลอดปี

INTEGRATED FARMING AS A MODEL FOR RURAL DEVELOPMENT :

A CASE STUDY OF THOUGHTS AND PRACTICES OF

MAHA-YOO SUNTHORNTHAI, A FARMER IN SURIN

AN ABSTRACT

BY

NOPPAMAS PRATHONG

Presented in partial fulfilment of the requirements for the

Master degree of Education in Adult Education

at Srinakharinwirot University

March 1993

This study was an investigation into the indigenouseness of Maha Yoo Sunthornthai on his integrated farming activities. The emphasis was on his (1) biography, (2) integrated farming activities, (3) know-how dissemination, and (4) personal ideas and opinions on nonformal education and rural development. The qualitative approach was applied in the data collection using three techniques, namely, document synthesis, non-structured interview and participatory observation. The researcher spent 1 month on his integrated farm. The conclusions were as follows.

1. Biography Born in 1920, Maha Yoo was a native of Surin province. He had 5 children. After finishing grade 4, he moved to Bangkok, entered the monkhood, firstly the novice and later the monk, at Wat Mahathat, to study the Lord Buddha's Teaching. Later he left the monkhood and returned to his hometown in Surin. Soon he began his career on his farm with the application of the know-how he learned during the period of his monkhood in addition to various trips to the farms in the central region. His farming activities included ditching his farmland, raising the fresh water fishes in the paddy fields. These farming activities become popular among local villagers, eventually served as a model across the country. Maha Yoo Sunthornthai gained recognition both domestically and internationally. A number of honorary degrees were awarded to him by various institutions.

2. His thoughts on integrated farming. The integrated farming was referred to as agricultural activities which included planting various typed of trees and raising a number of animals

in one area. These animals and plants were complementary to one another. In addition, the farm products were sufficient family consumption and the extra products were sold. The farming activities were going on throughout the year, giving no chance for unemployment among the family members. The farming techniques were tried, adjusted and improved throughout 30 years of his career, and these activities finally became systematic integrated farming which could be transferred to the farmers in the other parts of the country.

3. Dissemination of know-how. Maha Yoo Sunthornthai was frequently invited to the seminars and training sessions organized by various education institutions and private sectors. In this was the know-how techniques were made known to farmers. In addition, his farm also served as an education center where groups of farmers and interested parties of ten paid a visit. Interested groups were set up by him in order to spread the know-how to other farmers. His ideas and his integrated farming activities often appeared in pamphlets and other audio-visual aids for distribution both internally and abroad.

4. His ideas on Rural Development. The aim of the agricultural activities, as a part of rural development, was primarily for self-support. The surplus of the farm products might later be sold. In addition, planning become integral part of integrated farming in order to have the farm products throughout the year.